

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 01083

DER ONHOYB FUN DER
YIDISHER LITERATUR IN
AMERIKE

Kalmon Marmor

•

Permanent preservation of this book was made possible

by Gail & Bob Israel

in honor of

Regina & Tony Immarco

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

דער אנהויב פון דער יידישער ליטעראטור אין אמעריקע

(1870-1890)

קלמן מרמל

שנייטער-שטראסע, ניו-יארק, 1944

דאָס בוך איז דערשינען דורך דער
שרייבער-סעקציע ביים איקוף
מיט דער הילף פון די אַטלאַנטער
איקוף-טוער אין אַנדענק פון דער
פריי-פאַרשטאַרבענער
דבורה סווערדלין

PRINTED IN THE U.S.A.

תקון-מעות

אין דער אָנמערקונג אויף זייט 9 דאַרף זיין:
"פּר אַ פּר יו ע ט אָר א ו נ ד פּו ב ל י ש ע ר" (אייגנטימער און
אַרויסגעבער), אָנשטאַט: "רעדאַקטאָר און אייגנטימער".
"ה ע ב ר ע ו נ ו י ע ס", אָנשטאַט: "העברעא ניוועס".

פ א ר ו ו א ר ט

דאָס בוך „דער אָנהויב פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע“ איז אַ זאַמלונג פון אַרטיקלען פאַרעפנטלעכט אין פאַרשיידענע צייטן און ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן. זיי זיינען געשריבן פאַר דעם ברייטן לייענער־קרייז, נאָר זייער מאַטעריאַל איז געוויינלעך אויסגעפאַרשט דירעקט פון די ערשטע קוועלן. די דאָזיקע זאַמלונג קאָן דעריבער אויך נוצלעך זיין פאַר די, וואָס אינטערעסירן זיך מיט דער געשיכטע פון דער אַמעריקאַנער יידישער פרעסע און ליטעראַטור אין די זיבעציקער און אַכציקער יאָרן פונעם פאַריקן יאָר־הונדערט.

די דאָזיקע אַרבעט איז באַשרענקט אויף אַ טייל טעטיקייט פון אַ ריי שרייבער און צייטשריפטן אין די 70ער און 80ער יאָרן. ברייטער פון אַט די ראַמען ווערן דאָ באַשריבן נאָר די פיר פיאַנערן פונעם יידישן אַרבעטער־ליד, ווי אויך די צוויי רעדאַקטאָרן־אַרויסגעבער פון דער ערשטער וועכנטלעכער צייטונג אין יידיש, געדרוקט אין אַמעריקע.

קלמן מרמר

ניו־יאָרק, דעצעמבער, 1943.

דער אָנהויב פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע

1

די ייִדישע ליטעראַטור אין אַמעריקע איז ניט אַריבערגעפלאַנצט געוואָרן פֿון אייראָפּע. זי איז אַרויסגעוואַקסן פֿון די באַדינגונגען פֿון אַמעריקאַנעם ייִדישן לעבן. איר סאַמע אָנהויב איז געווען די אַמעריקאַנער צייטונג אין ייִדיש.

די ערשטע ייִדיש־רעדנדיקע אימיגראַנטן אין אַמעריקע, דאָס רוב פֿאַקט־טרעגער (פעדלער) און באַלמעלאַכעס, זיינען אין זייער מערהייט באַשטאַנען פֿון פּראָסטאַקעס. זייער ווייניקע צווישן זיי האָבן געוואוסט פֿון אַ ייִדיש ביכל אָדער בכלל געהאַט אַ באַדערפעניש פֿאַר גייסטיקער שפּייז. עלטערע יידן, וואָס האָבן איינגעוואַנדערט אין אַמעריקע מיט אַ קנאַפֿן הונדערט יאָר צוריק, האָבן דעם שרייבער פֿון אַט־די שורות דערציילט, אַז נאָך אין די פּערציקער יאָרן פֿון ניינצנטן יאָרהונדערט האָט קיין אינטעליגענטער ייד ניט געקאַנט געפינען קיין שום גייסטיקע באַשעפטיקונג צווישן די ייִדיש־רעדנדיקע אימיגראַנטן אין אַמעריקע. ער האָט געמוזט ווערן אַ פעדלער אָדער זיך אויסלערנען אַ מלאכה. ערשט אין משך פֿון די פּופציקער און זעכציקער יאָרן וואַקסט אויס די פּאָדערונג פֿון אַ רעליגיעזער אינטעליגענץ, פֿאַר אַ „כלי־קודש“ (רבנים, מגידים, מלמדים, א. א. וו.).

צווישן די מיטגלידער פֿון די ערשטע ייִדישע רעליגיעזע חברות, מנינים און קהלות זיינען געווען פשוטע האַרעפּאַשנע יידן, אי פֿון מזרח־אייראָפּע און אי פֿון מיטל־אייראָפּע (דייטשע, אונגאַרישע און בעמישע). זייער „ייִדיש־דייטש“ האָט זיך שטאַרק אונטערגעשיידט פֿון דעם ייִדיש פֿון די פּוילישע, ליטווישע און אוקראַינישע יידן. צום בעסטן האָבן זיך דעריבער צוגעפאַסט צו אַט־דעם עולם יענע מזרח־אייראָפּיאישע לומדים און משכילים, וואָס זיינען געקומען פֿון די געגנטן נאָענט צו דער דייטשישער גרענעץ און גערעדט אַ מין „קאַלוואַריער דייטש“. זיי האָבן זיך געקאַנט לייכט פאַרשטענדיקן אויך מיט די ייִדיש־רעדנדיקע יידן פֿון מיטל־אייראָפּע.

דער אויסברוך פֿון דער מלחמה צווישן פרייסן און פּראַנקרייך אין זומער פֿון 1870 רופט אַרויס אַ שטאַרקע פּאָדערונג פֿאַר אַ צייטונג אין ייִדיש. די

פשוטע יידישע מאַסן, אפילו יענע, וואָס האָבן אין זייער אַלטער היים גערעדט אַ גוטן דייטש, זיינען געווען געוואוינט צו לייענען און שרייבן אין אַט-דער שפראַך בלויז דורך דעם יידישן אלף-בית. (פאַר אַזוינע יידן זיינען אויך צענדליקער יאָרן שפעטער אין דייטשלאַנד, עסטרייך און אונגאַרן אַרויס צייט-שריפטן אין דער דייטשישער שפראַך מיט יידישע בוכשטאַבן.)

די פּאָדערונג פאַר אַ יידישער צייטונג האָט באַלד אַרויסגעבראַכט דעם פּאָסנדיקן מענטשן פאַר דעם. דאָס איז געווען דער געשעפטסמאַן, למדן און משכיל צבי הירש בערנשטיין (1846-1907).

צבי הירש (הענרי) בערנשטיין, אַ געבוירענער פון ניישטאָט-שירווינט (סוואוואַלקער גובערניע), איז אַ דאַנק זיין היימישן דייטשמעריש אויך געווען שפראַכלעך צוגעפאַסט צו זיין רעדאַקטאָר-אַרויסגעבער פון אַ צייטונג אין יידיש.

דער שפעטערדיקער יידישער צייטונג-אַרויסגעבער כּתריאל צבי שרהזאַהן דערציילט אין זיינע זכרונות, אז ער האָט געהאַט גרויסע שפראַך-שוועריקייטן צוליב דעם, וואָס „די מערסטע איינוואוינער זיינען געווען דייטשן, הערצאַג-טימער און פּאָלנישע יעהודים, אָבער זייער ווייניק ליטווישע און גאַר קיינע רוסישע“ (אוקראַינישע). אין 1870 זיינען געווען אויך טעכנישע שטערונגען: עס האָבן געפעלט יידישע בוכשטאַבן און אַ יידישער שריפטזעצער... דער 24-יאָריקער בערנשטיין האָט אָבער מיט פּיאַנערישער עקשנות זיך ניט אָפּ-געשראַקן פאַר קיינע שוועריקייטן. ער שרייבט אויס יידישע בוכשטאַבן פון ווילנע און ווין און לאָזט אויסגיטן זייער גלייכן אין אַמעריקע. דערוויסנדיק זיך, אַז דער געלערנטער צבי גרשוני (הענרי גערסאַני) קאָן אויך שריפט-זעצעריי, שליסט ער מיט אים שותפות... זיי ווערן דאָן ביידע די אַרויסגעבער און די רעדאַקטאָרן פון דער ערשטער פעריאָדישער אַמעריקאַנער צייטונג אין יידיש — „די פּאָסט (אויגוסט 1870).

צבי הירש גרשוני (1844-1897) איז געבוירן געוואָרן אין ווילנע אין אַ מיוחסדיקער משפּחה, וואָס האָט אים געגרייט צו ווערן אַ רב, אַזוי ווי דריי פון זיינע ברידער. ער נעמט זיך אָבער צו בילדונג און שטודירט אין פעטער-בורגער אוניווערזיטעט. דאָרט פּאַרליבט ער זיך אין זיינער אַ פּריצישער שילערין. דאָס באַוועגט אים אַנצונעמען איר קריסטלעכע אַמונה... ער האָט באַלד חרטה און אַנטלויפט קיין דייטשלאַנד. פון דאָרט קומט ער קיין לאַנדאָן און פאַריז, וואו ער לעבט איבער שטאַרקע פיזישע און גייסטיקע יסורים. אין 1868 טרעט ער אַרויס אין דער העברייאישער פרעסע מיט אַן עפנטלעכן ווידוי. ער בעט דעם יידישן פּאַלק ער זאָל אים מוחל זיין זיין יוגנט-זינד און אים ווידער אַנערקענען פאַר אַ יידיש קינד... אין יולי 1869 קומט ער קיין אַמעריקע. לויט זיין לומדות און בילדונג האָט גרשוני געקאַנט פאַרנעמען אַ רייכע

ראַבינער־שטעלע. ער איז אָבער צו ערלעך צו חנפּענען די שטאַרקע און אייני־פלוסרייכע, ציט ער זיין חיונה מערסטנס פון שריפטשטעלער־ישער אַרבעט. ער איבערזעצט רוסישע קלאַסיקער אין ענגליש (צוויי בענד פון זיינע טורגעניעוו־איבערזעצונגען זיינען אַרויס אין בוך־פאַרם). ער פאַרעפנטלעכט אויך אין ענגליש אַ בוך סקיצן פון יידישן לעבן. אַ געוויסע צייט העלפט ער אַרויס די אַרטאָדאָקסישע יידן דורך איבערגעבן אין אַ זעלטן־שיינעם ענגליש זייער „רב־הכוללס“ דרשות, וועלכע זיינען געווען מער זיינע, גרשונים, ווי יענעמס, רב יעקב יוספס...

אין דער יוגנט האָט גרשוני געשריבן לידער אין יידיש. איין ליד זיינס: „דער צימבל“, אין 20 סטראַפּעס, האָט הירש ניסן גאַלאַמב פאַרעפנטלעכט מיט נאָטן (אינעם לידער־בוך „מנצח בנגינות“, ווילנע, 1883, זייטן 78-80). אין יענעם ליד דערציילט דאָס יידישע פּאַלק, אַז אין זיין אייגענעם יידנלאַנד האָט עס געקעמפט מיטן שווערד, ווערנדיק באַזיגט פאַרבייט עס די שווערד אויף דער האַרפע. שפעטער אָבער, ווען מען פאַרטרייבט אים פון שפּאַניע, גייט זיין האַרפע פאַרלוירן. „אויף איר שטעלע“ — זינגט דאָס יידישע פּאַלק — „האַב איך דעם צימבל גענומען.“ —

„פון היספּאַניען טראַג איך דיר מיין צימבל אַהער;
איך זינג דיר מיין ליד — זען זיך און הער!
מיין ליד איז שוין לאַנג באַקאַנט אין דער וועלט;
מען וויל איר ניט הערן — די אויערן פאַרשטעלט.“

„דער הייליקער קלאַנג פון האַרפע וואָס אַנטציקט
איז אין די האַרטע טענער פון צימבל פאַרשטיקט;
דאָך קלינגט נאָך עטוואָס מיט מאַכט, מיט געוואַלד
פון דעם ליד וואָס איז שוין צוויי טויזנט יאָר אַלט.“ *

אין פאַרלוירן פון די יאָרן וואָס ער האָט פאַרבראַכט אין פעטערבורג, בערלין, לאַנדאָן, פאַריז און ניו־יאָרק, האָט גרשוני ווייניק גערעדט זיין ווילנער יידיש און די אַלע יאָרן געשריבן אין אַנדערע שפּראַכן. אין זיין סביבה אין ווילנע, לומדים און משכילים, האָבן מענער געלערנט ספרים אַדער געלייענט השכלה־ביכער אין העברייאיש. ער האָט דעריבער געמיינט, אַז ביכלעך אין יידיש ווערן געשריבן בלויז פאַר פּרויען. אין זיינעם אַ מאַנר־סקריפט אין העברייאיש: „ספר וסופר וספור“ (בוך, שרייבער און דערציילער) פירט דורך גרשוני אַז פאַראַלעל צווישן דער העברייאישער און דער יידישער ליטעראַטור:

(* אַלע ציטאַטן ווערן דאָ געגעבן אין דער נייער אַרטאָגראַפיע.)

„דאָס וואָס עס ווירקן די ביכער „אהבת ציון“, „עית צבוע“, „האבות והבנים“ און דער גלייכן, אויף דאָס האַרץ פון דעם ישיבה־בחור, וואָס זיצט אין אַ ווינקל פון בית־המדרש און זעט ניט און קען ניט דעם נאַנג פון דער וועלט און דאָס מענטשלעך האַרץ, אַזוי ווירקן אויך די דערציילונגען „רב חייציקל אַליין“, „דער גוט־וים־טוב ביטער“, „רב חימל קאַצין“ און דער גלייכן אויף די הערצער פון די יידישע טעכטער.“

און ער באַמערקט דערצו אַזוי:

„לאַמיר דאַנקבאַר זיין די שרייבער, וואָס קוקן ניט אויף זייער כבוד, נאָר ווענדן זיך צו דאָס גוטע און נוצלעכע, צו לערנען זייערע שוועסטער — — — אין דער שפראַך, וואָס זיי פאַרשטייען. אין זייער ווירקונג אויפן קומענדיקן דור וועלן זיי געפינען זייער לויין.“

„די פּאַסט“ איז ניט פאַראַן אין קיין עפנטלעכער ביבליאָטעק אין אַמעריקע. מיר קענען זיך אָבער פאַרשטעלן, אַז די שפראַך איז געווען דייטשמעריש, אַזוי ווי די שפעטערדיקע צייטונגען פון די זיבעציקער יאָרן. דאָס האָט געמוזט אַזוי זיין, ווען צווישן זייערע ליענער האָבן זיך געפונען אויך דייטשישע און אונגאַרישע יידן. מוסטערן פון גרשונים און בערנשטיינס יידיש געפינען זיך פון שפעטערדיקע יאָרן. אין גרשונים אַ בריוו צו זיין שוועסטער שרייבט ער אַזוי:

„עס טוט מיר בלויז הנאה, וואָס דו אָן עין־הרע אין דער בילדונג זאָ ווייט געבראַכט האָסט, דאָס דו שוין ווייסט וואָס אין דער געלערנטן וועלט פאַרהאַנדלט ווירד.“

אין בערנשטיינס אַ בריוו צום „טאַגעבלאַט“ באַנוצט ער אַזאַ יידיש:

„איך קאָן נור ערווידערן, דאָס איך האָב נור די ריינע וואַרהייט געשריבן און איך וואָר זאָגאַר זייער מילד אין מיין שרייבן — — — איך וועל נאָך שפעטער פילייכט אין אַ ספר מיוחד נאָך איין מאָל איבער יענער צייט שפּרעכן.“

גרשונים מיינונגען איבער דער נוצלעכקייט צו שרייבן יידיש און איבער זשורנאַליסטישער עטיק מאַכט אונדז באַזונדער ליב אַט־דעם ערשטן רעדאַקט־טאָר פון דעם ערשטן אַמעריקאַנעם וואַכנבלאַט אין יידיש. אין אַ בריוו צו פּרץ סמאַלענסקי, דעם רעדאַקטאָר פון פּראַגרעסיוון העברייאישן זשורנאַל „השחר“ (געגרינדעט אין 1866 אין ווין), שרייבט גרשוני, אַז זיין שטרעבן איז „אויפצוהויבן ווי אַ שופר“ זיין שטים „צו פּראַטעסטירן ביטער קעגן יעדער שטרובלונג און שטרויכלער, קעגן אַלע פינצטערלינגס“. ער דערקלערט דערביי:

„איך בין פריי פון די בענדער פון געמיינדע און משפּחה, נאָר איך בין געבונדן מיט די בענדער פון ליבע צו מיין פּאָלס — — — איך וועל ניט

פארשווייגן קיינעמס פארברעכן אויב ער האָט געזינדיקט קעגן כלל. ווייל איך האָב אויך מיין אייגענעם פארברעכן ניט פארשוויגן. איך וועל ניט שרייבן צוויידייטיק וועגן קיין פילאָנטראָפּ, ווייל חנפּענען קען איך ניט — — — מיין גייסט איז פול מיט קאַמפּ קעגן אַט־די אַלע. . .”

דער שותפות צווישן בערנשטיין און גרשוני האָט אָנגעהאַלטן בלויז פיר וואָכן. אַזוי גיך ווי עס איז געקומען אַ זעצער פון ווילנע (הירש קאַטאַן) האָט זיך וואַרשיינלעך דער פּיין־פּילנדיקער גרשוני צוריקגעצויגן, כדי די צייטונג זאל ניט ליידן צוליב זיין יוגנט־זינד...

ווי בערנשטיין דערציילט אין זיינע זכרונות, האָט „די פּאַסט“ עקזיסטירט איבער אַ האַלב יאָר. זי האָט געהאַט אַ סך קויפּער, אַבאָנענטן און אַנאַנסירער („אָדווערטייזער“). ניט בלויז אין ניו־יאָרק, וואו ער גיט אָן די צאַל פון 80,000 יידישע נפשות, נאָר אויך אין באַסטאָן און אַנדערע שטעט. זי האָט געהאַט אַלע אויסזיכטן אויף דערפּאַלג. ער (בערנשטיין) האָט אָבער זי אַליין אומגעבראַכט, ווען ער האָט פאַר זיך געזען אַ מעגלעכקייט אַרויסצוגעבן מיט אַ שותף, מר. קאַהן, אַ גרעסערע צייטונג — „די העברעא ניועס“ (דדי היברו ניוס — יידישע ניועס).*

לויט אַ באַריכט אינעם „יובילאַעאום־נומער“ פונעם „טאַגעבלאַט“, אין 1910, איז די מעשה מיט אַט־דער צייטונג אַזוי געווען:

„יעקב קאַהן, אַן אַלט־מאָדישער ייד פון סוואוואַלקער נובערניע, איז „געלאָפּן“ אַלס „סופּער־וויזער“ אויף דעם דעמאָקראַטישן טיקעט און ער האָט געהאַפּט, דאָס דורך פיר לשונות, לשון־הקודש, יידיש־דייטש, ענגליש און „הויך־דייטש“, וועט ער קוינן אַלע יידישע „וואוטס“ [שטימען]. ער איז ניט עלעקטער געוואָרן און די צייטונג איז בלייבן נאָך עלעקשאָן אונטער־געגאַנגען.“

ענלעכס ווערט דערציילט אין די „גאַזעטן“, בלויז מיט דער אונטערשייד, אַז קאַהן איז „געלאָפּן“ פאַר „גרויס־אַלדערמאַן“ און מיט דעם צוגאַב, אַז נאָך

* אַ פּערמל יאָרגאַנג, „העברעא ניועס“ געפינט זיך אינעם באַזין פונעם יוואָ. דער ערשטער נומער איז דאַטירט 5טן אַפּריל, דער 13טער — 14טן יולי, 1871. דער אַבאָנאַמענט־פּרייז איז 5 דאָלער אַ יאָר, אַן אויבנצ־נומער — 10 סענט. יאָקאַב קאַהן ווערט אָנגערופּן רעדאַקטאָר און אויגנטימער. בערנשטיין ווערט ניט דער־מאַנא. דער גרעסטער טייל ליווענשאַפּט איז אין ענגליש. די זאַכן אין „לשון־הקודש“, „וידוש־דייטש“ (דויטש מיט יידישע בוכשטאַבן) און „הויך־דייטש“, זיינען דאָס רוב איבערגעדרוקטע. דער פאַרמאַט איז ווי דער פון די דעמאָלטיקע העברויאישע וואָכנבלעטער.

* * *

דעם ווי „די יידישע נייעס“ האָט „אויסגעגעבן“ מזומן \$10,000 איז זי אין אַנטווישונג געשטאַרבן. . . .“

דער דורכפאל פון דער רייכער פיר-שפראַכיקער „יידישע נייעס“ האָט ניט אָפגעשראַקן אַן אַנדער אימיגראַנט פון סאוואַלקער גובערניע, דעם אויבן-דערמאָנטן שרהזאָהן, אַרויסצוגעבן בשותפות מיט אַ דרוקער אַ קורצע צייט נאָך דעם די „ניו-יאָרקער יודישע צייטונג“.

כתריאל צבי שרהזאָהן (1834-1905) איז געווען אַ קאָנסערוואַטיווער משכיל, אַזוי ווי צבי הירש בערנשטיין. אין יוני 1871 האָט ער אַרויסגעגעבן אין „ניו-יאָרק אַ „מפה“ (לאַנד-קאַרטע) מיט געאַגראַפישע און סטאַטיסטישע ידיעות. ער פלעגט אויך שרייבן קאַרעספּאָנדענציעס אין דער העבריאיִשער פרעסע. אין בריוו זינער פון ניו-יאָרק איז געשריבן נאָך אַנהייב יוני 1867. זיין „ניו-יאָרקער יודישע צייטונג“ איז „לויטן „טאַגעבלאַט“, אַרויס „עטלעכע מאָנאַט“ — „אין 1871 אָדער 1872“. לויט די „גאַזעטן“, האָט זי עקזיסטירט „פיר“ פינף חדשים“. זי איז געווען שיין דייטש געשריבן אונד פֿיין געדרוקט אונד די מערסטע אַבאַנענטן דייטשישע אונד פּוילישע האָבן עס גערנע גע-לעזן — — — זי איז אונטערגעגאַנגען וועגן געוויסע אורזאַכן און „דער עקס-פּערמיטט ביז טויזנט דאַלער האָט געקאָסט“. דאָס האָט פאַר אַ פאַר יאָר פאַראַליזירט שרהזאָהנס אונטערנעמונגס-גייסט. זיין צווייטע צייטונג איז ערשט אַרויס אין 1874.

אין 1870 איז אויך אַרויס ליטאַגראַפירט „דיא יידישע צייטונג“ פון י. ק. בוכנער (אין ענגליש: „דהי ניו-יאָרק היברו טיימס“ — אַ וואַכנבלאַט פאַר פּאָליטיק, רעליגיע, געשיכטע, וויסנשאַפט און קונסט“). זי פלעגט אַרויס, ווי יחזקאל שרהזאָהן האָט דערציילט דעם שרייבער פון אַט-די שורות, ביי געוויסע געלעגנהייטן, ווי אַ וואַל-קאַמפּאַניע פאַר אַ געוויסן קאַנדידאַט (דאָס רוב פון טעמעני האָל) אָדער אַ סענסאַציאָנעלע געשעעניש, ווי דער מאָרד פון אַ יידיש מיידל דורך איר יידישן חתן (אין 1872) און דער גלייכן.*

י. ק. בוכנער האָט געהאַט אַ סך פרנסות. אין אַפּריל 1872 האָט ער אַנאַ-סירט, אין „הצופה בארץ החדשה“, אַז ער גיט מאַשינען „נייע קנאַפלעכער, שניידער אָדער לעדי סיאונג מאַשינען, אויף מאָנאַטלעכע אָפּצאלונגען“. צו גלייך גיט ער אַן זיין אָדרעס: „אַמעריקאַן היברו אינסטיטוטאַן“, 260 דיווי-

* דאָס „טאַגעבלאַט“ („ויבילעאום-נומער“, 1910) שרייבט וועגן דעם אַזוי: „בוכנערס צייטונג קאָן אויך נישט גערעכנט ווערן פאַר אַ „רעגעלע“ צייטונג. ווייל זי איז דערשינען צווישן די יאָרן 1873 און 1877 נאָר צו עטלעכע מאָל און אַפילו נאָר אוינמאָל אַ יאָר. ער פלעגט „ערשיינען“ מיט אַ ליטאַגראַפישע צייטונג עלעקשאַן-צייט אָדער ביי אַזעלכע געלעגנהייטן, ווי דער פּסח ניסן רובינשטיינס פּראַצעס, אָדער ביי דער רוסיש-טערקישער קריג“.

שיאן סט. אין אויגוסט 1876 פארעפנטלעכט ער (אין די „יידישע גאזעטן“) אזא אנאנס:

„פארלאנגט יידישע לערער, חזנים, שוחטים ומוכרי ספרים, היר און אין דער קאנטרי, צו פארקויפן נייאָר ווינשן אויף קארטן בריוו־פאפיר, אויך קידוש־טיכער און רויטע וואַלענס אונד זיידנצייג. איין אַרטיקל דער יעצט מיט נוטעם פראָפיט צו פארקויפן איזט.“

* * *

אַ נייע עפאָכע אין דער יידישער פרעסע אין אמעריקע הויבט זיך אָן מיט שרהזאָנס צווייטער צייטונג „די יידישע גאזעטן“ (1874), וואָס איז אויסגע־וואַקסן צו אַ צייטונגס־טראַסט און האָט עקזיסטירט איבער אַ האַלבן יאָר־הונדערט.

אחוץ די „גאזעטן“ זיינען אַרויס אין די זיבעציקער יאָרן אויך דער „נוא־יאַרקער יוראַעליט“ (זומער 1875), רעדאַקטירט פון סאַראַזאָנס אַ פריערדיקן שותף, מרדכי יהלמשיין (אין 1872 איז ער געווען דער אַגענט פון „ווינער איזראַעליט“, אַ דייטשישע צייטונג מיט יידישע בוכשטאַבן). לויט די „גאזעטן“, איז דער „יוראַעליט“ געלעזן געוואָרן פון מער דייטשישע און גרויס־פּאָלינישע יידן אַלס פון ליטוואַקעס. זיד־רוסישע יידן זיינען נאָך דעמאָלט אין ניו־יאַרק ניט געוועזן. די צייטונג איז אַרויס בלויז עטלעכע חדשים. לענגער האָט אַנ־געהאַלטן די שיקאַגער צייטונג „איזראַעליטישע פרעסע“ רעדאַקטירט פון דעם אַרויסגעבער נחמן בער (בענדזשאַמין) עטעלזאָהן און ש. ל. מאַרקוס. זי איז אַרויס אין שיקאַגאָ פון 1877 (ביים אויסברוך פון רוסיש־טערקישן קריג) ביז 1880 און נאָכדעם אין ניו־יאַרק ביז 1885. אין ניו־יאַרק האָט די „איזראַעליטי־שע פרעסע“ זיך אָנגאַסירט אַלס „די פּינסטע יידישע דייטשישע צייטונג אין דער וועלט“. אויך, אַז „זי האָט מער לעזע־שטאַף אַלס אירגענד איינע אַנדערע יידישע צייטונג“. זי האָט אַחוץ נייעס געגעבן אַרטיקלען, דערציילונגען און היסטאָרישע ראַמאַנען אין פאַרזעצונגען (אַלע מיט אַ רעליגיעזן מוסר־השכל). די שענסטע און פראַגרעסיוסטע אמעריקאַנער צייטונג אין יידיש פון די זיבעציקער יאָרן, אין פאַרם און אינהאַלט, איז געווען „די יידישע פאַלקס־צייטונג“, אַרויסגעגעבן פון דרוקער מ. טאַפּאַלאַווסקי און רעדאַקטירט פון גוסטאַוו לאַנדאַו (וועגן וועלכן עס איז פאַרלופיק ניטאָ קיין שום ידיעות). די צייטונג איז געווען רייך אין בעלעטריסטיק, דאָס רוב איבערזעצונגען.

שרהוואהנס „יידישע גאזעטן“ האָט צוערשט זיך באַנוגנט מיט נייעס און מיט חקירות (אין איר העברייאישן אָפטייל). סוף 1876 האָט זי אָנגעהויבן פאַרעפנטלעכן אויך ראַמאַנען און דערציילונגען, ווי „די אַנוסים“ (פון קאַנ-טאַניסטן-לעבן) פון קאַרל עמיל פראַנצאָז און אַנדערע (אַלע מיט אַ רעליגיעז-נאַציאָנאַלער טענדענץ). אַ געוויסע צאָל פון אַט-די דערציילונגען זיינען פון איר שפּעטער אַרויסגעגעבן געוואָרן אין בוך-פאַרם. דהיינו: „שמעון און מרים“ (דריי טיילן), „בוסתנאי“ (צוויי טיילן), „דער יידישער אינקוויזיטאָר“, „אַ געהימער יהודי“, „טריי ביז אין טויט“, „דער פאַרשטעלטער בחור“, „די פאַרוועקסלונג“, און אַזוי ווייטער. אַלע וואַרשיינלעך איבערזעצט אַדער פאַר-יידישט פון דייטש.

(דאָס איבערזעצן פון דייטש איז געווען זייער לייכט, אַזוי לאַנג ווי מען האָט געשריבן אין די יידישע צייטונגען אויף דייטשמעריש. מען האָט געקאָנט געבן דעם זעצער, געוויינלעך אַ געלערנטער מענטש, אַ דייטשישן בוך, אַז ער זאָל פון דאָרט זעצן מיט יידישע בוכשטאַבן... אַזוי האָט מען אויך אין יענע יאָרן פאַקטיש געזעצט נייעס דירעקט פון דער דייטשישער פרעסע אין אַמע-ריקע. עס פאַרשטייט זיך, אַז נאָך לייכטער איז געווען צו איבערדרוקן נייעס, אַרטיקלען און דערציילונגען פון אַזוינע יידישע צייטונגען אין דייטשלאַנד און עסטרייך, וואָס זיינען אַרויס אין דער דייטשישער שפראַך מיט יידישע בוכ-שטאַבן.)

די „יידישע גאזעטן“ האָט אַחוץ אירע אייגענע אויסגאַבעס, אויך געהאַלטן צום פאַרקויפן היימישע „מעשה-ביכלעך“, וואַרשיינלעך פון אַ נאַציאָנאַל-רעליגיעזן אינהאַלט. שוין אין זומער 1876 האָט די „גאזעטן“ אַ פאַר מאַל אַנאַנסירט, אַז ביי אירע אַרויסגעבער זיינען דאָ „צו פאַרקויפן שיינע יידישע מעשה-ביכלעך, וואַרשעווער אונד ווילנער אין דער יידיש-דייטשישן שפראַכע“. קענטיק, אַז ס'זיינען געווען גענוג בעלנים צו ליינען אַט די „שיינע יידישע מעשה-ביכלעך“, ווייל עטלעכע חדשים שפּעטער באַקלאַגט זיך די רעדאַקציע, אַז מען באַשטעלט ביי איר אַחוץ די „גאזעטן“ אויך „מעשה-ביכלעך און אויס-לענדישע צייטונגען“ (העברייאישע און יידישע) און דערביי שיקט מען איר ניט דעם „סובסקריפּשאַן פרייז“, אַמווייניקסטנס פאַר דריי מאַנאַטן.

2

זומער 1876 באַווייזט זיך אין די „יידישע גאזעטן“ אַ ליטעראַרישע שאַפונג געשריבן אַריגינעל אין יידיש, אַ פאַעמע אין דריי פאַרזעצונגען (יולי 28, אויגוסט 4 און 19), מיטן נאָמען: „די דריי פרינציפן דער תורה אַדער עולם התהו“, פון יעקב צבי סאַבעל.

יעקב צבי סאָבעל (1831-1913) איז געבאָרן געוואָרן אין אַ רבנים־הויז אין שאָוועל (קאָוונער גובערניע, איצט ליטע). אין זיין יוגנט איז ער געווען אַ ראשי־שיבה אין קאָוונע, אַ רב אין סלאָבאָדקע און אַ מגיד אין ווילנע. ער ווערט אָבער אָנגעשטעקט מיט ראַדיקאלע אידייען און באַזעצט זיך מיט זיין הויז־געזינד אין אָדעס. דאָרט עפנט ער אַ קינדער־שול און אַ ליי־ביבליאָטעק אין פאַרשיידענע שפראַכן. גלייכצייטיק שטודירט ער מאַטעמאַטיק אין אָדעסער אוניווערזיטעט, קאָרעספּאָנדירט מיט רוסישע און דייטשישע געלערנטע, חברט זיך מיט די דאָרטיקע משכילים, ליליענבלום, צעדערבוים און אנדערע; אַרבעט מיט אין העברייאישע צייטשריפטן. דער פּאָגראַם אויף יידן אין אָדעס (פסח, אַפּריל 9, 1871) צעשטערט זיין ליי־ביבליאָטעק און צעראַבירט זיין גאַנצן פאַרמעגן. ער מאַטערט זיך נאָך דעם עטלעכע יאָר אין איראָפּע און אין יולי 1876 וואַנדערט ער איין אין אמעריקע.

זיין פּאָעמע „די דריי הויפט־פּרינציפּן דער תורה אָדער עולם התורה“ הויבט אָן סאָבעל מיט אַ „זעאונג“. אין זיין פּאַנטאַזיע זעט סאָבעל דעם „גענויס“ פון יידישן פּאָלק. יענער דערקלערט אים, אַז ער האָט די יידישע „נאַציאָן“ געגעבן אַ „רעליגיאָן“, אַז „זיי דאַרפֿן זיין פּריי און קיינע שקלאַפֿן, ווילדע פעלקער ניכט נאַכאַמען, ניכט אַפען“; אַז די הויפט־פּרינציפּן פון אָט דער תורה זיינען „דריי“: (1) זיך דערווייטערן פון „שווערמעריי“ (אַבערגלויבן), (2) „טאָלעראַנץ און הומאַניזם“, (3) אויסראַטונג פון „פּויפּעריזם“ (קבצנות), און אזוי לאַנג ווי יידן וועלן אָט־די דריי געזעצן ניט „היטן זייער שטרענג“, אזוי לאַנג וועט זיי זיין „זייער שלעכט און ענג“...

סאָבעל שילדערט דאָן דעם פּאָגראַם אין אָדעס אין אַפּריל 1871. ווען די פּאָגראַמשטשיקעס צעשמעטערן זיין מעבל און נעמען זיך צו זיינע ביכער, בעט ער זיי מיט טרערן: נעמט אַלץ, נאָר שענקט מיר מיינע שריפטן און ביכער, „פיר מיך איין שאַץ, פאַר אייך ניכטס, זייט זיכער!“ דער רעזולטאַט איז, אַז ער פאַרלאָזט זיין הויז אַ צעבלוזטיקטער, „מיט אַנגסט און מיט שרעקן“, און זוכט אַ ווינקל וואו זיך צו „פאַרשטעקן“. ער הערט דעם „ווילדן גערויש“ פון „ווייטן“ און גלויבט אַז עס האָבן זיך אומגעקערט „כמעלניצקיס צייטן“. ווען עס ווערט רואיקער און ער גייט אַרויס פון זיין באַהעלטעניש הערט ער געוויינען און קלאַגן: טויזנטער פּאַמיליעס זיינען „באַרויבט“ — „אין דעם ניינצן יאָר הונדערט, ווער האָט עס געגלויבט!“... ער פרעגט זיך: „בין איך אין עולם התורה? אין כאַאָס?“ און ער הערט דעם ענטפּער פון „גענויס“, אַז בלויז דאָן, ווען דאָס יידישע פּאָלק וועט זיין אייניק, פריי פון פּאַנאַטיזם און ניט דערלאָזן ביי זיך קיין פּויפּעריזם וועט עס קיין שונא ניט קענען באַזיגן... ער הייסט אים אויסוואַנדערן אין אַ „לאַנדע“, וואו יידן זיינען פאַרבונדן מיט

א פסטן „באנדע“. ער באזוכט רומעניע, גאליציע, דייטשלאַנד און „בריי-טאניע“, און באַמערקט:

„איך זא [האַב געזען] פיל יודן גליקלעך ווי אין שפּאַניע,
 יודן באַנקירן און יודן דאָקטאָרן,
 יודן פּראָפּעסאָרן און כענאָמאָרן,
 ליידער אָבער פּלאַצט אין מיר שיר די גאַל,
 אַן עולם התוהו זע איך איבעראַל,
 אַרמוט אָונד עלענד זינד [זיינען] ביי אינען [זיי] געשטיגן,
 זיי האָסן זיך זעלבסט ווי שפינען, ווי פליגן,
 אונד זא אין יעדעם לאַנד ביי יעהודים,
 ציוויליזירטע, מתנגדים, חסידים.
 זי זינד דאָרט רעפּאָרטער און אַרטאָדאָקסן,
 מען שטויסט זיך צווישן זיך ווי ווילדע אַקסן.
 שפּיץ רעפּאָרם, האַלב רעפּאָרם און גאַנץ,
 שפּיץ אַרטאָדאָקס און אַנע טאַלעראַנץ.
 נאַציאָנאַל געפיל, איז ביי זיי פאַרלאָשן,
 די הערלעכע שפּראַך איז ווערט אַ גראַשן.
 איין קליינעם פּאַלק און דאָך אַ זאָ פאַרשירן,
 דער פּאַלנישער האַסט דעם רוסישן יודן.
 דער קאַלטער דייטשישער יודע האַסט זיי ביידין,
 ווייל זי ניכט דייטשן רעדן אונד זיך דייטשן קליידן.
 דער בריטישער יודע שטאַלצירט קעגן אַלע צוואַמען,
 ווייל זי פּילייכט אויס פּאַרטוגאַל שטאַמען...“

צום שלום פון זיין לאַנגער פּאַעמע, געשריבן אַ צען טעג נאָך זיין אַנקומען קיין אַמעריקע, שילדערט סאַבעל מיט וועלכע געפילן ער איז אַנגעקומען אינעם נייעם לאַנד. קוים האַט ער באַטראַטן דעם אַמעריקאַנישן קאַנטינענט, האַט ער אויסגעשריען: „עס לעבע אַמעריקע! „עס לעבע גרענט!“ (דער דעמאָליטיקער פּרעזידענט פון די פּאַראַייניקטע שטאַטן). ער איז געפּאַלן צו דער ערד און זי „געקושט פיל“ און געזאָגט, אַז נאָר דאָ זיין „אזיל“. ער ווערט אָבער ביטער אַנטוישט, ווען ער זעט ווי די נייע אימיגראַנטן ווערן אַרומגערינגלט פון „יודישער יוגנט“ — „אַן ערציאונג, אַנע זיטן אונד טוגנט...“ יענע שרייען נאָך: „הוראָ גרינע“. אים פּערזענלעך האָבן זיי ניט „גענעקט“, ווייל „פאַר איינעם קורצן ראַק האָבן זיי רעספּעקט“... זיין אַנטוישונג שטייגט ווען ער, סאַבעל, באַקאנט זיך מיט די פּאַרשיידענע טיפּן יידן, וואָס ער טרעפט אין אַמעריקע פון די זיבעציקער יאָרן און הערט זיי זידלען איינע די אַנדערע:

„דו ווילדער חסיד מיט דעם לאנגן נאָרגל,
 דו מיט דיינע מיידלעך און מיט דעם אָרגל,
 דו ליטוואַק צלם־קאַפּ מיט דער גמרא!
 דו דייטש־שפּאַלט טויגסט נאָר פאַר איינע כפרה...“

ער געפינט אויס, אַז אויך אין אמעריקע איז ניטאָ קיין אחדות ביי יידן.
 און דער ניי־געקומענער יחיד איז הילפלאָז ער זעט, זאָגט ער, אַז ער גייט
 דאָ צו „גרונט“, נאָר ניט צוליב זיך אַליין ברענט זיין „וואונד“ —

„מיינע וואונדע ברענען, דאָנער און וועטער,
 אויך פאַר כייקלען, פאַר יאָקלען, אויך פאַר מר. פעטער,
 איך ווייס זעלבסט ניכט אויף וועלכע וועלט איך דאָ בין,
 נור זאָ פיל ווייס איך דאָס איך בין זייער גרין.
 איך ביטע לעזער דעם רעטזעל [די רעטעניש] צו באַשיידן,
 בין איך אין עולם התורה אָדער אין גן־עדן?“

די דאָזיקע פּאָעמע איז מעגלעך געווען דאָס ערשטע געזאַנג פון אַ יידיש־
 רעדנדיקן עמיגראַנט אויפן אמעריקאַנעם באַדן. אַלנפּאָלס איז ניט באַקאַנט
 קיין אַנדער דיכטער אין יידיש אין אמעריקע פאַרן אַרויסטריט פון יעקב
 צבי סאַבעל.

אין דעם זעלביקן יאָרגאַנג „יידישע גאַזעטן“ זיינען שפּעטער פאַרעפּנט־
 לעכט געוואָרן אויך אַ פאַר לידער פון אַנדערע דיכטער: מיכאַלאָווסקי —
 „די פאַרשטערטע שבתים“ און א. ע. — „דעם כהן־גדולס קינדער“ (געבויט
 אויף אַ מדרש). א. ע. איז מעגלעך פּראָפּעסאָר א. ב. ערליך, דער שפּעטער־
 דיקער ראַמאַנען־שרייבער פון אַט־דער צייטונג. די שפּראַך פון זיין ליד איז
 מער דייטש ווי יידיש.

3

אין 1877 באַווייזן זיך שוין אין ניו־יאָרק בעלעטריסטישע ביכלעך, גע־
 דרוקט דאָ אין לאַנד. איינס פון זיי איז „דאָס לעבן און טויט פון ישוע הנוצרי“
 פון א. זילבערשטיין (70 זייטן, געבונדן, פרייז 25 סענט).
 א. זילבערשטיינס ביכל איז געווען באַזירט אויף די ספרים „תולדות
 ישוע הנוצרי“ און „תם ומועד“. ער שילדערט יעזוסן אַלס אַ „יונגן יידישן
 מאַן“ פון ירושלים, וואָס איז אַרויסגעגאַנגען „לתרבות רעה“ און געוואָרן אַ
 „פושע ישראל“, איז „מהלל שבת בפרהסיא געווען“ און צו לעצט „פאַרפירט
 אַ וועלט און פילע געמאַכט צו נאַרן“, אַז ער איז „גאַטס אייגענער זון“.
 אינעם אַנאַנס וועגן פאַרקויף פון אַט־דעם ביכל, דערקלערט די „גאַזעטן“,
 אַז א. זילבערשטיינס „לעבן און טויט פון ישוע הנוצרי“ איז געשריבן אין

א לייכטער און פארשטענדלעכער יידישער שפראך און איז „פיל וואונדער-
לעכער אלס [ווי] די אומגלויבלעכע מעשיות און פאבלען און מערכען אונד
אינטערעסאנטער אלס באַבע־מעשה, אָדער טויזנט און איין נאַכט“... דערצו
קען מען זיך פון דאָרטן אַראָפּנעמען אַ מוסר, „ווי ווייט מענטשן קאָנען זיך
פאַרנאַרן און פאַרפירן לאָזן“.

* * *

פון אַן אַ שיער העכערן ליטעראַרישן ווערט איז דאָס ביכל לידער פון
דעם אויבן־דערמאָנטן דיכטער, יעקב צבי סאַבעל.
סאַבעלס ביכל לידער איז געשריבן אין צוויי שפראַכן: העברייאיש און
יידיש, און האָט צוויי נעמען: „שיר זהב לכבוד ישראל הזקן“ און „ישראל
דער אַלטע“ (ניו־יאָרק, 1877). פאַראַן דאָרט פיר לידער אין העברייאיש,
פון וועלכע די ערשטע דריי זיינען איבערגעדיכטעט אין יידיש. צום סוף
קומען אַריין אַ פאַר חקירות, פון וועלכע איינע אַנטהאַלט די אויסערסט־
ראַדיקאַלע מיינונג, אַז דער תנך איז געשלאָסן געוואָרן ערשט אין דער קריסט־
לעכער צייט־רעכענונג...

דאָס ערשטע ליד, „די ביענע“ (די בין), איז דעם דיכטערס דעקלאַראַציע
וועגן דעם מאַטיוו פון זיין שאַפן. ער דערקלערט, אַז ער שרייבט ניט צוליב
אַ תכלית, נאָר ער איז אַזוי ווי די בין געשאַפן, זיך אַליין און אַנדערע צו
פאַרשאַפן פאַרגעניגן... ער דריקט דאָס אויס פאַבלמעסיק אין אַ פראַגע און
אַן ענטפער צו און פון דער בין:

„וואָצו דו ביענע ווילסט דו נו בעשטרעבען
פון דיינעם האָניגע אַנדערען צו געבען ?
ווויסט דו רען ניכט אַלע ווערדען עס נאָשען,
און זיך פילייכט פאַר הונגער שטערבען לאַסען ?“

און די בין ענטפערט:

„איך ווייס עס, איך בין אָבער זאָ געשאַפן,
זיך פערנעניגען אונד פערנעניגען פאַרשאַפן.“

צום סוף קומט דער מוסר־השכל, אַז דער גורל פון יידישן שרייבער איז
ענלעך צו דעם פון דער בין. מענטשן וועלן נאָשן פון זיין האָניק, אָבער אים
וועט דערפון גאַרניט אַרויסקומען. מען וועט אים אפשר לויבן, אַז ער האָט
„טאַלענט“, ער וועט אָבער פון זיינע לידער ניט „פראַפּיטירן איין סענט“...
דערצו וועלן זיך נאָך געפינען אַזוינע יידן, וואָס וועלן זיין ביכל „לייען“, עס
„לעזן שטיל“ און נאָך דעם „שרייען“: איך לייען קיין מאָל ניט קיין „יידישע
ליטעראַטור“, „דען איין בריטע [אַן ענגלענדער] בין איך אָדער גאַר איין

מור" ... ער (סאָבעל) אָבער שרייבט, ווי געזאָגט, אי צוליב זיין אייגענעם פאַרגעניגן און אי כּדי אַנדערע פאַרגעניגן צו פאַרשאַפּן... אינעם צווייטן ליד — „ישראל דער אַלטע“, וועמעס נאָמען דאָס ביכל טראָגט, זינגט סאָבעל אַ הימן צום יידישן פּאָלק, מיט וועלכן דער אויפֿ־געקומענער גראַבֿֿיונגישער יידישער „אַלרייטניק“ האָט שוין דעמאָלט זיך אָנגעהויבן צו שעמען... דאָס יידישע פּאָלק דערקלערט דורך סאָבעלס ליד שטאַלץ :

„איך בין דער אַלטע ישראל, אַלט פיר טויזנט יאָר ;
 איין דזשו, איין זשוד, איך זאָג עם אָפּן און קלאָר.
 איך בין איראַעליט, איך וויל זיך ניט מאַסקירן ;
 דער אַלטער ר' יודל, איר מוזט אים רעספעקטירן.“

אין אַט דעם לאַנגן ליד פון 23 זעקס־שורהדיקע סטראַפּעס באַשרייבט יעקב צבי סאָבעל די גרויסע צרות, וואָס יידן זיינען אויסגעשטאַנען אין פאַר־שיידענע צייטן און לענדער, באַזונדערס אונטערן קריסטנטום. ער קומט צום אויספיר, אַז דאָס לאַנד וואָס איז גוט צו יידן ווערט דורך זיי „באַלעבט און ריך“, און פאַרקערט — דאָס לאַנד וואָס פאַרפּאָלגט יידן, הויבט אָן גיין באַרג־אַראָפּ.

אין דעם זעלבליכן ליד ווייזט אויך אַן סאָבעל, אַז דער אָפּגורנט צווישן די רעפּאָרמער און די אָרטאָדאָקסן אין אַמעריקע איז ניט בלויז אַ קולטורעלער. ער פּאָלט אָן אויף די רעפּאָרמער ניט נאָר דערפאַר, וואָס זיי האָבן זיך אָפּ־געזאָגט פון העברייאיש, וועלכע איז פאַר אים, זעם משכיל, „די פּירסטין דער שפּראַכען“, נאָר אויך דערפאַר, וואָס זיי דינען דעם „גאַלדן קאַלב“...

דאָס באַדייטנדסטע ליד אין סאָבעלס לידער־ביכל איז „דער פּאַלינישער תּלמיד־חכם אין אַמעריקע.“* סאָבעל שילדערט דאָרט די אַנטווישונג פון דעם פּוילישן למדן אַדער ליטווישן משכיל, וואָס קומט צו פּאַרן קיין אַמעריקע מיט גרויסע דערוואַרטונגען. ער איז דאָך עפעס אינעם „פּרייען לאַנדע“, וואו דער ייד איז ניט „צו שאַנדע“, וואו אַלע האָבן „גלייכע רעכט“ און דער האָר איז „גלייך ווי דער קנעכט“, „ניטאָ קיין שקלאַפּן און קיין גראַמז, קיין פּוילער יחוס, פּאַני וועלמאַזי, קנאה, שנאה, חוצפּה, העזה“. ער האָט ביי זיך נאָר „איין סענט“ ; ער טרייסט זיך אָבער, אַז זיין זון קאָן דאָ זיין „פּילייכט פּרעזי־דענט“. ער פּאַנטאַזירט פון אַ נייעם פּראָדוקטיוון לעבן פון ערד־אַרבעט, מלאכה און בילדונג. אַלע זיינע שיינע חלומות ווערן אָבער שנעל צערוגען און ער דערפּילט אויף זיינע מידע פּלייצעט דעם שווערן פעדלער־פּאַק...

(* דאָס גאַנצע ליד, צוועלף 12־שורהדיקע סטראַפּעס, מיט דערקלערונגען, האָבן איך פּאַרעפּנטלעכט אין „פּנקס“ פּונעם אַמטאָפּטיוול יוֹנאָ, ניו־יאָרק, 1927.

יעקב צבי סאבעל שילדערט דאָס לעבן פון די יידישע קאַראַבעלניקעס, פעדלער און פּאַקנטרעגער אין די זיבעציקער יאָרן אין אַמעריקע. דער פעדלער שלעפט זיך אַרום אַ גאַנצן טאָג מיט דעם שווערן פּאַק אויף זיין „ריקן“ און האָט ניט מיט וואָס זיך צו „דערקוויקן“; ער קלאַגט:

„אך אוי, וויי איז מיר!
איך קריכע אויף אַלע פיר,
צו נאַכטן אירגענד ביי איינעם פאַ[ר]מער,
איך שטיי אויף מאַרגן,
פול קומער, פול זאַרגן,
עס איז איין עלענד, איין יאַמער!“

און ביז דער פעדלער אַרבעט זיך אַרויף מאַטעריעל, זינקט ער אַרונטער גייסטיק. דער אַרויפגעאַרבעטער פעדלער טרעט אַריין אין אַ קלוב וואו עס געהערן „ביזאַמען“ פּוילישע און דייטשישע „דזשענטללייט און דזשענטל-וואומענס, הערן און דאַמען“. דאָרט קריגט מען זיך אַרום ווער עס איז מער „יינקי“ (יענקי). איינער זאָגט ער איז עס, ווייל ער רופט אָן זיין ווייב — „ווייף“, אַ צווייטער זאָגט אַז ער האָט דערצו מער רעכט, ווייל ער ווייס „ביים עסן ווי צו האַלטן „פאַרק ענד נייף“ (גאַפּל און מעסער)“. אַ דריטער באַרימט זיך, אַז ער גייט „סאָנדיי“ (זונטיק) אין „צאַרץ“ (קירד). און אַ פערטער, אַז ער קייט טאַבאַק און „קענדע זיסע“ און לייגט „אויף דעם טיש ביידע פיסע“. זיי באַרימען זיך אויך מיט זייערע כלומרשט יענקיזירטע ווייבער און קינדער: מיט אַ „מיסעס“, וואָס „קען ווי איין יינקי קוויצען“, אַדער אַזאַ, וואָס „פּלוידערט אונד רעדט פּוילע וויצען!“ און מיט אַ זון, וואָס אויף אים „מיינט מען ער זיי אַ קריסט!“ ניט געקוקט אָבער אויף אַט-דער „יענקיזירטקייט“, מישטיינס געזאָגט, האָבן די יידישע פעדלער פון די זיבעציקער יאָרן געזוכט צו געבן זייערע קינדער אַ געוויסע יידישע דערציאונג, וועלכע סאָבעל שילדערט אַזוי:

„מיט דער יוגענט היר איז שוין געוויס אַלרייט,
תורה מיט חכמה איז ביי אינען זאָ ווייט,
דאָס זיי קענען ביז פרשת בשלח,
און נאָך אין ענגליש — דאָס קען נור איין מלאַך...“

און ווען מע האָט אַט די יידיש-רעדנדיקע אימיגראַנטן געזאָגט, אַז „מען דאַרף זיין אויך אין יידיש געלערנט“, האָבן זיי געענטפערט: „מיט דעם ווערט מען דאָך חלילה אויפגעקלערט“... וואָרים ניט געקוקט אויף זייער אויסער-לעכער יענקיזירונג, זיינען זיי געבליבן די זעלביקע צוריקגעשטאַנענע קליינ-שטעטלידיקע „צדיקים“, וואָס אין דער אַלטער היים, שבת הייצן זיי ניט דעם אויוון — „שבת שיטן מיר צו נור קוילן“... זיי „גלויבן אין רוחות און אין

מזיקים" עסן קוגל און טשאַלנט, „נור איין צדיק איז דאָך אויך זינדיק זאָ טשאַפט יעדער אויף פסח אָן אינדיק“...

יעקב צבי סאַבעל לאַכט אויס גוטמוטיק די צוריקגעשאַטענענקייט פון די יידישע אימיגראַנטן פון די 70ער יאָרן. ער ווערט ביזן נאָר, ווען ער דערמאָנט די יידישע גבירים, וואָס דינען מיט אַרגל צום גאַלדענעם קאַלב, פאַר וועלכן זיי בויען אויף אַ טעמפל וואָס „קאַסט אַ מיליאָן“ דער „יידישער אַרעמער נאַציאָן“. ניט אומזיסט האָט דער פּאַלקיסטיש-סאַציאַליסטישער דיכטער יהל"ל רעקאַמענדירט צו אהרן ליבערמאַן סאַבעלן אַלס אַ רעוואָלוציאָנער.*

אַ חוץ יעקב צבי סאַבעל האָבן זיך געפונען אין די זיבעציקער יאָרן נאָך אַ צוויי צענדליק יידישע שרייבער: אייזיקס, אייזנשטיין, בוכנער, בערנשטיין, גרשוני, א. זילבערשטיין, יהלמשיין, ג. לאַנדאָ, מאַרקוס, מיכאַלאָווסקי, עטלזאָן, עליאַסאָף, ערליך, מ. ראַבינאַוויטש, שרהזאָן, און נאָך עטלעכע, וואָס האָבן געשריבן מער אין העברייאיש ווי אין יידיש (אין די 70ער יאָרן האָט כמעט יעדע צייטונג אין יידיש אויך געהאַט אַן אַפטייל אין העברייאיש). פון די אַלע שרייבער האָט אַבער בלויז איין סאַבעל עפעס וואָס בייגעטראָגן צו דער שאַפונג פון דער יידישער ליטעראַטור אין אמעריקע, און אויך סאַבעל צייכנט זיך אויס בלויז דורך די עטלעכע שטריכן, אין וועלכע ער האָט געמאַלן דעם שטייגער לעבן פון דעם יידיש-רעדנדיקן פעדלער-ישוב אין אמעריקע פון די זיבעציקער יאָרן.

צווישן די יידישע אימיגראַנטן אין די פאַראייניקטע שטאַטן אין די 70ער יאָרן האָבן זיך אויך געפונען אַ געוויסע צאָל יידישע פאַבריק-אַרבעטער. זיי זיינען אַבער געווען צו-ווייניק צו האָבן אַ וועלכן עס איז איינפלוס אויף דעם יידישן לעבן אינעם נייעם לאַנד. די צעשטויבטע באַדנלאָזע פעדלער און פאַקנ-טרעגער האָבן אויך ניט געקאַנט שאַפן קיין באַדן פאַר אַ מאַדערנעם יידישן קולטורעלן לעבן און פאַר אַ נייער יידישער ליטעראַטור. דאָס האָט ערשט געקאַנט באַווייזן די יידישע אַרבעטערשאַפט אין די אַכציקער יאָרן. אַרויסטרעטנדיק אין קאַמף פאַר אַ בעסערן לעבן, פאַראייניקן זיך די יידישע אַרבעטער אין מאַסן; שמידן זיי אויס פון זייער יידישער שפראַך אַ מעכטיקן קאַמף-וואַפן און לייגן אַ פונדאַמענט פאַר אַ נייער יידישער ליטעראַטור, וואָס האָט צו זיך קיין גלייכן ניט געהאַט אין דער גאַנצער לאַנגער יידישער געשיכטע.

(* סוף 80ער יאָרן, ווען ראַדיקאַלע משכילים אין אמעריקע פלאַנירן אַ סאַ-ציאַליסטישע צייטונג אין העברייאיש, ווערט פאַרגעשלאָגן אַלס רעדאַקטאָר „דער געלערנטער פריידענקער סאַבעל“ (פּאַלקס-אָדוואַקאַט, 14טן יוני, 1889).

די עמיגראציע-כוואליע פון רוסלאַנד, פאַרשטאַרקט דורך די צאַרישע פּאָרגראַמען אויף יידן אין 1881, ענדערט דעם כאַראַקטער פונעם יידיש-רענדיקן ישוב אין אַמעריקע. די נייע אימיגראַנטן געפינען שוין אַנדערע באַ-שעפטיקונגען ווי פעדלעריי. זיי ווערן אַריינגעצויגן אין פאַרשיידענע אַמערי-קאַנער אינדוסטריעס. דאָרט ווערן די פריערדיקע באַלמעלאַכעס, קליין-הענדלער, האַנדלס-אַנגעשטעלטע, ישיבה-בחורים, סטודענטן און לערער פאַר-וואַנדלט אין אַרבעט-הענט און מאַשין-שרייפלעך — אין אינדוסטריעלע פּראָלעטאַריער. דער פּראָצעס פון אַט דער פאַרוואַנדלונג איז געווען פאַר-בונדן מיט אומגעהויערע ליידן פאַר די פאַרוואַנדלטע. גלייכצייטיק איז אָבער אין זיי שוין געבאָרן געוואָרן דער כח אַרויסצוטערען אַראַייניקט אין קאַמף צו פאַרבעסערן זייער לעבן. עס האָט זיך בלויז געפּאָדערט, זיי זאָלן ווערן באַוואוסט פון זייער מאַכט, כדי זיי זאָלן קאַנען קעמפן און זיגן.

די נייע אומשטענדן ברענגען אַרויס „נייע זינגער“ מיט „נייע לידער“. עס הויבט זיך אָן בויען אַ נייע יידישע ליטעראַטור, עטאבלירט אויף אַ נייעם לעבנס-שטייגער, אין אַ סביבה וואָס איז פריי פון די פעאַדאַליסטישע פענטעס און צאַמען פון דער אַלטער היים. אירע שרייבער רעקרוטירן זיך פון אַזוינע אינטעליגענטע כחות, וואָס אין מזרח-אייראָפּע וואַלטן זיי געשריבן אויף לשון-קודש אָדער אויף דער לאַנד-שפּראַך, נאָר ניט אין יידיש. אין דער נייער וועלט און אונטער די נייע אומשטענדן דערנענטערן זיי זיך אָבער צו די יידישע אַרבעטנדיקע מאַסן. זיי ווערן פּראָגרעסיווע און סאָציאַליסטישע בויער און שאַפּער פון דער יידישער ליטעראַטור און פרעסע, וואָס איז ביי יידן פריער ניט געווען. דאָס נייע לעבן פון די יידישע מאַסן אַלס אינדוסטריעלע אַר-בעטער, וואָס אַרבעטן פאַר שכירות אין פאַבריקן און שעפּער, האָט געפּאָדערט גאָר אַן אַנדער פרעסע ווי די, וועלכע האָט געקאַנט געשאַפן ווערן עפנטלעך אונטערן האַלב-פעאַדאַלן רעזשים אין מזרח-אייראָפּע פון די 80ער יאָרן. די פּאָליטישע פרייהייט צו רעדן און שרייבן אָן אַ צענזור, אַרויסצושטעלן פאַר-ליטישע און עקאָנאָמישע פּאָדערונגען, צו סטרייקן און דעמאָנסטרירן איז געווען אַ נייע דערשיינונג סיי פאַר די יידישע מאַסן און סיי פאַר דער יידישער אינטעליגענץ.

דאָס איז געווען אַן אומגעהויערע שווערע אַרבעט. אפילו די יעניקע פון זיי, וואָס זיינען געווען מער-ווייניקער באַקאַנט מיט דער ליטעראַטור פון די פּאָליטישע משכילים, האָבן פון זיי ניט געקאַנט נעמען קיין מוסטער. יענע האָבן דאָרט געפירט אַ קאַמף קעגן בעל-טאַקסעס און וואַכערניקעס, און דאָ האָט מען געמוזט אַרויסטרעטן קעגן דער גאַנצער סיסטעם פון לעבן אויף

דעם צווייטנס חשובן. פאר דעם האָט מען שוין לייכטער געקאָנט געפינען אַ וועלכן עס איז מוסטער ביי די סאָציאלע נביאים, אין דער טויזנטער יאָר אַלטער ביבל אין מערבֿ־אַזיע, איידער אין די דעמאָלט־מאָדערנע העברייאישע און יידישע ליטעראטורן אין מזרח־איראָפּע. מען האָט דעריבער געמוזט שאַפן עפעס נייעס, וואָס זאל זיך פּאַסן פאַר אַ מאָדערנעם אינדוסטריעלן יידישן אַר־בעטער. דאָס האָט געמאַכט די דאָזיקע שאַפער פאַר פּיאַנערן פון אַ נייער יידישער דיכטונג און אַ נייער יידישער פּראָזע.

דער אנהויב פון דער יידישער ליטעראטור אין אמעריקע איז אויסערלעך ניט געווען קיין דירעקטער המשך פון דער יידישער ליטעראטור אין מזרח־איראָפּע, נאָר פון יענער, וואָס איז אויפגעקומען אין דעם קליינעם ישוב פון איינגעוואַנדערטע יידן אין ענגלאַנד. די דאָרטיקע יידישע שרייבער האָבן געצויגן זייער השפּעה פון אינטערנאַציאָנאַלן קוואַלן. זייערע מוסטערן האָבן זיי גענומען ביי די פּראָגרעסיווע און רעוואָלוציאָנערע שרייבער פון די אינ־דוסטריעלע אַרבעטער־מאַסן אין ענגלאַנד, פּראָנקרייך און דייטשלאַנד.

דאָס איז ניט געווען דערפאַר, ווייל אַט די יידישע פּיאַנערישע שרייבער זיינען ניט געווען באַקאַנט מיט דער אַלטער יידישער קולטור־ירושא, אָדער זיי האָבן זיך פון איר אָפּגעזאָגט. אויף זייער וועג וואָלטן דעמאָלט געמוזט אויך גיין די יידישע קלאַסיקער פון מזרח־איראָפּע, ווען זיי וואָלטן אין די 80ער יאָרן געקומען קיין ענגלאַנד אָדער קיין אמעריקע. זייער הייסער פאַר־לאַנג צו פאַרבעסערן און פאַרשענערן דאָס יידישע לעבן, וואָלט זיי באַווירקט זיך אויסצודריקן אין אַן אַנדער פאַרם און אינהאַלט, ווי אין דער אַלטער היים. דאָס לעבן אין די אינדוסטריעלע דעמאָקראַטישע לענדער מיט זייערע יידישע שאַפֿ־און פאַבריק־אַרבעטער וואָלט אַן ספּק דיקטירט די יידישע קלאַסיקער צו רעדן צו זייערע פּאָלקס־מאַסן אויף אַ נייעם שטייגער. וואָרים אין אַט־דעם זין (דאָס פּאַרלאַנג צו אַרבעטן פאַרן וואוילזיין פון די יידישע פּאָלקס־מאַסן) איז דער אנהויב פון דער יידישער ליטעראטור אין אמעריקע. ווי פריער אין ענגלאַנד, אַ המשך פון אירע פּראָגרעסיווע שאַפונגען אין דער אַלטער היים.

די גרונטלייגער פון דער פּראָגרעסיווער יידישער ליטעראטור אין דער אַלטער היים זיינען געווען באַזעלט פון געזעלשאַפטלעכע אידיען. צוערשט איז ביי זיי געווען דער עיקר דאָס אַפּראַמען דעם מיטלאַלטערלעכן שטויב וואָ דער "יידישער גאַס"; שפּעטער, אונטער דער ווירקונג פון די נייע סאָציאַלי־שטרעמונגען אויף דער וועלט, ווערן זיי דורכגעדרונגען פון פּראָטעסט קעגן אונטערדריקונג און אומגערעכטיקייט. זיי מאַלן אַפּשרעקנדיקע בילדער פון די, וואָס לעבן "פון דעם אַרעמאָנס בלוט" (קליין־מענטשעלעך, בעל־טאַקסעס, כאַפּערס, וואַכערניקעס און אַלערליי אַנדערע מינים בלוט־צאַפּערס). זיי מייס־

טערן אויס די רחמנות-דערוועקנדיקע געשטאלט פון דער יידישער אַרעמ-שאַפט. די בידנע „קליאַטשע“, וואָס ווערט געפייניקט פון אייגענע און פּרעמדע. זיי זענען אַבער ניט קיין אויסוועג פון אַט-דער לאַגע.

די אויסגעזויגענע קליינע הענדלער און „פאַר זיך“-אַרבעטנדיקע באַל-מעלאַכעס האָבן זיך ניט געקאַנט פאַראייניקן אין קיין געמיינזאַמער אַקציע קעגן זייערע אונטערדריקער. ניט אומזיסט האָבן זייערע „וועקערס“ געמוזט אַנטלויפן פון קאַמף-פּלאַץ.

דאָס ווערט ערשט מעגלעך מיטן אויפקום פון אַן אַרגאַניזירטער יידישער אַרבעטערשאַפט, אין ענגלאַנד און אין אַמעריקע. די אַרגאַניזירטע יידישע אַרבעטערשאַפט, אירע טריידינגאָנס, אירע „אַרבעטער-פאַרבילדונגס-פאַר-איינען“, קלובן און ביבליאָטעקן, און שפּעטער אויך אַלערליי אַנדערע קול-טור-אַנשטאַלטן, האָבן צעמענטירט דאָס פּאַלק און געשאַפן אַ יידישע געזעל-שאַפטלעכקייט, וואָס האָט פאַרגעזעצט דאָס נאַציאָנאַל-יידישע לעבן, כאַטש זי איז געווען אין איר טענדענץ אינטערנאַציאָנאַל.

די אייגנטלעכע באַשאַפּערין און טרעגערין פון דער יידישער קולטור אין אַמעריקע, און דערמיט אויך פון דער יידישער ליטעראַטור, איז געווען די אַרגאַניזירטע יידישע אַרבעטערשאַפט.

אירע פּיאָנערישע אַרבעטער-דיכטער און סאַציאַליסטישע פּראָפּאַגאַנדיסטן ווערן די גרונטלייגער פון דער אַמעריקאַנער יידישער ליטעראַטור. די דאָזיקע פּיאָנערן זיינען, מיט ווייניק אויסנאַמען, געווען ניט בלויז סאַציאַליסטן, אינעם ברייטן זינען פון אַט דעם וואָרט, נאָר אויך באַזעלט פון אַ שטאַרקן יידישן נאַציאָנאַל-געפיל. זיי זיינען געווען דורכגעדרונגען פון דעם פאַרלאַנג אויפ-צוקלערן די יידישע מאַסן און זיי אויפצוהויבן אויף אַ העכערן קולטור-מצב.

די שוידערלעכע לאַגע פון דער יידישער אַרבעטערשאַפט אין די אַכציקער יאָרן באַוועגט די יידישע פּיאָנערן זיך אַפּצוגעבן דער עיקר מיט סאַציאַלע מאַטיוון. די יידישע סוועט-שאַפּ-באַסעס שטרענגען אַן אַלע זייערע כחות ניט צו דערלאָזן צו דער אַרגאַניזירונג פון דער יידישער אַרבעטערשאַפט. זייער כלומרשט-נאַציאָנאַליסטיש-אַרטאָדאָקסישע פּרעסע און כלי-קודש זוכן אַפּצו-שרעקן די צוריקגעשטאַנענע יידישע אַרבעטער, אַז געהערן צו אַ יוניאָן און קעמפן פאַר בעסערע אַרבעט-באַדינגונגען איז אַ זינד קעגן גאָט. זיי שטעמפלען די סאַציאַליסטישע רעדנער און שרייבער פאַר מיסיאָנערן און די טריידינג-יוניאָנס פאַר מיסיאָנערסקע קרייזלעך.

דער אַנטיל פון אַט-די כלומרשטע יידישע נאַציאָנאַליסטן און אַרטאָדאָקסן אין די העצעס און בלבולים פון די סוועט-שאַפּ-באַסעס קעגן זייערע אַרגאַני-זירטע יידישע אַרבעטער פאַרטיפּט נאָך מער דעם אַפּגרונט צווישן זיי און דער יידישער אַרבעטער-באַוועגונג. אין דער דאָזיקער אַטמאָספּערע פון פאַר-

שאַרפטן קלאַסנקאַמף ביי דער אַרגאַניזירטער יידישער אַרבעטערשאַפט האָט דעמאָלט ניט געקאַנט זיין קיין רייד פון דער נאַציאָנאַלער קרובהשאַפט צווישן די אונטערדריקערישע באַסעס און זייערע פאַרשקלאַפטע אַרבעטער, צווישן דעם יידישן אַלרייטניקטום און דער יידישער אַרעמשאַפט. אָן אַ שיער וויכ־טיקער איז דעמאָלט געווען דאָס אויפקלערן די ברייטע יידישע אַרבעטער־מאַסן איבער דער גרויסער באַדייטונג פון דער אינטערנאַציאָנאַלער סאַלידאַ־רישקייט צווישן די אַרבעטער פון אַלע פעלקער. זי (די אַרגאַניזירטע יידישע אַרבעטערשאַפט) און אירע פּיאָנערן פון דער יידישער ליטעראַטור און פרעסע האָבן דעריבער — ניט געקוקט אויף זייער שטאַרקן יידישן נאַציאָנאַל־געפּיל — אַנגענומען דעם נייעם „כל בעלי המלאכה חברים“ (אַלע אַרבעטער זיינען חברים) די מאַטאָ פון דער יידישער שניידער־יוניאָן פון די זיבעציקער יאָרן אין לאַנדאָן). אַנשטאַט דעם אַלטן „כל ישראל חברים“, וואָס איז געוואָרן אַ חוזק אין די מיילער פון די הויט־שינדערישע יידישע סוועט־שאַפ־באַסעס און זייערע כלומרשטע יידישע נאַציאָנאַליסטן און פרומע לייט.

אַט דער לעצטער מאָטיוו האָט אויך געווירקט, אָז די זעלביקע פּיאָנערן, וועלכע האָבן געהאַט אַ היפשע מאָס פּיעטעט פאַר דער יידישקייט פונעם פשוטן פּאָלק, זאָלן זי ביטער באַקעמפן, ווען זי ווערט אַ שעדלעכער וואָפּן אין די הענט פון די באַסעס קעגן די אינטערעסן פונעם יידישן אַרבעטנדיקן פּאָלק.

* * *

ווי שוין פריער דערמאָנט, האָבן די אינטעליגענטע כחות פונעם יידישן לוי־אַרבעטער אין אמעריקע געפונען אַ גרויסע הילף, אין זייער שווערער אַרבעט, אין דעם יידישן פּראַלעטאַרישן קולטור־צענטער אין לאַנדאָן. אין לאַנדאָן האָט זיך אַנגעהויבן די אינדוסטריאַליזירונג פון די איינ־געוואַנדערטע מזרח־אייראָפּיאישע יידישע מאַסן נאָך אין אַנהויב פון די 70ער יאָרן. דאָרט זיינען שוין דעמאָלט געמאַכט געוואָרן פּרוואַוו זיי צו אַרגאַניזירן אין טרייד־יוניאָנס. אין לאַנדאָן פון די 70ער יאָרן האָט אויך געווירקט דער ערשטער פּראַפּאָגאַנדיסט פון סאָציאַליזם צווישן יידן, אהרן ליבערמאַן (1843—1880). ער האָט דאָרט אַרגאַניזירט אַ „יידישן סאָציאַליסטישן פּאַראַיין“ און אַ שניידער־יוניאָן נאָך אין זומער 1876.

אהרן ליבערמאַן איז געווען אַ גלענצנדיקער סטיליסט אין העברייאיש. ער האָט מיטגעאַרבעט אין די סאָציאַליסטישע אויסגאַבעס פון די 70ער יאָרן אין רוסיש און אין דייטש. צו די יידישע מאַסן האָט ער זיך געווענדט אין יידיש. זיינע יידישע שאַפונגען האָט ער דעמאָלט ניט געהאַט וואו צו דרוקן.

זיינע לאַנדאָנער חברים האָבן אָבער פון זיי געוואוסט, און זיינען פון אים באוירקט געוואָרן אויך אויסצופראוון זייערע כחות צו שאַפן אין יידיש. פון איין דערציילונג ליבערמאַנס, „מעשה שטן“ (א טיילוואַנישע פאַר-בלענדעניש), וואָס געפינט זיך אין מאַנסקריפט, איז צו זען, אַז ער האָט פאַר יענער צייט געשריבן גאָר אַ פיינעם יידיש. אָט איז זיינע אַ באַשרייבונג, ווי אַזוי פרימיטיווע מענטשן האָבן געלעבט איידער דער טייוול האָט זיי פאַרפירט זיך צו יאָגן נאָך געלט:

„די מענטשן לעבן זיך אַלע ווי ברירער. איטלעכער איז זיך מתעסק אין וואָס זיין האַרץ גלוסט. וואָס זיין כח סטייעט, און ווי ווייט זיין שכל קאָן באַנעמען. דער אַקערט זיך און פאַרזויט אַ שטיק ערד; דער שניירט אַרום פרוכט־ביימער; דער פאַנגט פיש און דער פּיטערט בהמות וואָס ער האָט צוגעוואוינט צו זיך. עטלעכע קליגערע האָבן זיך גענומען אַן אַרבעט צו מאַכן זיך גרינגער דאָס לעבן און מיט מער רחבות.“

דאָס וואָס אהרן ליבערמאַן האָט ניט געקאַנט דורכפירן אין די זיבעציקער יאָרן האָבן זיינע חברים און נאָכפאלגער אָנגעהויבן פאַרווירקלעכן אין די אַכציקער יאָרן. דער באַדייטנדיקסטער פון זיי איז מאָריס ווינטשעווסקי (1856—1932), וואָס איז געקומען קיין לאַנדאָן אַלס פּאָליטישער עמיגראַנט אין 1879. אין זיין ליטווישער היים, אין קאָוונע, האָט ער געשריבן לידער אין העברייאיש. אַרבעטנדיק אין קעניגסבערג, אַלס בוכהאַלטער אין אַ באַנק, ווערט ער אַריינגעצויגן אין דער דייטשישער סאַציאַליסטישער באַוועגונג. ער שרייבט דעמאָלט פּאָליטישע אַרטיקלען און פעליעטאַנען אין העברייאיש און דייטש און אַמאָל אויך אין יידיש. ער שטעלט זיך אין פאַרבינדונג מיט ליבער-מאַנס סאַציאַליסטישן זשורנאַל „האמת“, און ווען יענער גייט אונטער, רעדאַקט טירט ווינטשעווסקי אין קעניגסבערג אַ זשורנאַל אין העברייאיש. ווען די דייטשישע רעגירונג פירט דורך אין 1878 איר אַנטי־סאַציאַליסטישן געזעץ, ווערט ווינטשעווסקי אַרעסטירט, געמשפּט, און דעפּאַרטירט. אין לאַנדאָן לעבט ער צוערשט פון פּריוואַטע אוראַקן, און זינט 1880 — ווידער פון זיין בוכ־האַלטעריי אין אַ באַנק. אין 1884, ווען עס ווערט אין לאַנדאָן געגרינדעט די סאַציאַל־דעמאָקראַטישע פעזעראַציע, דערנענטערט זיך ווינטשעווסקי צו אירע פירער. באַזונדערס צו וויליאַם מאָריס און צו קאַרל מאָרס' טאַכטער, עלינאַר, און איר מאַן. דעם זעלביקן יאָר העלפט ווינטשעווסקי גרינדן אין לאַנדאָן דעם יידישן וואַכנבלאַט „דער פּוילישער אידל“, פון וועלכן ער ווערט רעדאַקט טאָר. ער הויבט אָן שרייבן זיינע אַרבעטער־לידער, וואָס ווערן אַ מוסטער אויך פאַר אַמעריקע. דאָס ערשטע אַרבעטער־ליד זיינע איז אַ פּרייע איבער־זעצונג פון ענגליש („דאָס ליד פונעם העמד“, נאָך טאַמאַס הוד). עס קלינגט אָבער ווי אַן אַריגינעלע שאַפונג אין יידיש:

„שטעך—שטעך—שטעך!
 אין הונגער און דלות פאר אלעמען פרעמד,
 און דאך מיט א רירנדער שטים אין דער הויך,
 זינגט זי זיך דאס ליד פון העמד.
 „ניי! פראצעווע—הארעווע—ניי!
 ביז איך קאן מיין קאפ ניט דערלאנגען א דריי!
 און ניי! אָבער ניי—ווידער ניי!
 ביז מינע געשוואַלענע אויגן טוען וויי.
 די מערלע, דער זוימ אונד די באנד;
 די באנד און די מערלע, דער זוימ!
 איך פאל אויפן נאָז מיט די קנעפּלעך אין האַנט
 און ניי זיי אָן, עס דאַכט זיך מיר, אין אַ טרוים.“

ווינטשעווסקיס צווייטעס אַרבעטער־ליד. „א חודש אָן אַרבעט“ (אַקטאָבער 1884), איז שוין אָן אַריגינעלע שאַפונג. געשריבן אין אַ פּאַלקסטימלעכן יידיש, און רעדט דירעקט פון די יידישע שוסטער, שניידער און סטאַליער. ער פּראָ-קלאַמירט דאָרט דעם יחוס פון אַרבעט און גרייט־צו די אַרבעטער־לייענער פאַר זיינע נאָכפּאַלגנדיקע וועק־לידער און קאַמף־לידער. אזוי ווי אינעם „ליד פון העמד“, לאַזט ער אויך דאָרט דעם אַרבעטער־מענטש רעדן פאַר זיך אליין. דער יידישער באַלמעלאַכע דערקלערט :

„איך בעט ניט קיין שלישי,
 קיין מפטיר, קיין שישי,
 איך וויל ניט אין מורה־וואַנט שטיין;
 אויף נאַרישע גאוה
 בין איך קיין בעל־תאוה,
 מיין שמאַלץ איז מיין האַנטווערק אליין.
 די נאָדל, דער הובל —
 זיי שאַפן דעם רובל,
 זיי שאַפן דעם שילינג, דעם פּראַנק.“

אַ געוויסע צייט שילדערט ווינטשעווסקי בלויז דעם עלנט פון באַלמעלאַכע, וואָס אַרבעט פאַר זיך, ווי די גייטאַרין, דעם שיד־פּוצער, די „מיידעלע אין דער סיטי“, וואָס פאַרקויפט „מעצעס“ (שוועבעלעך), און אַנדערע אַזוינע גע־שטאַלטן פון דער מאַדערנער גרויסשטאָט. דאָס רוב פון זיינע בילדער זיינען אינטערנאַציאָנאַלע. זיי זיינען אויך ניט באַשרענקט בלויז אויף דער אימי־גראַנטישער באַפעלקערונג. פאַרקערט, ער שילדערט צום גרעסטן טייל די נויט פון די עכט־ענגלישע אַרבעטנדיקע מאַסן, וועלכע ער האָט געזען אומ־קומען פון הונגער און קעלט אין זייער רייכן פּאַטערלאַנד ניט ווייניקער ווי די אייגעוואַנדערטע האַרעפּאַשניקעס. אין ווינטשעווסקיס בילדער־גאַלעריי פון

דער לאַנדאָנער אַרעמשאַפט געפינען זיך דעריבער ווייניקער פאַרטערטן פון יידישע אימיגראַנטן ווי ס'איז געווען פון אים צו דערוואַרטן.

זיין באַרימטקייט אין אַמעריקע שטייגט מיט דער גרינדונג פון „אַרבייטער פריינד“ (לאַנדאָן, יולי 1885) — די ערשטע צייטונג אַרויסגעגעבן דירעקט פון דער אַרגאַניזירטער יידישער אַרבעטערשאַפט. דער „אַרבייטער פריינד“ ווערט אַרום פינף יאָר נאָכאַנאַנד טיכטיק פאַרשפּרייט צווישן די יידישע אַר-בעטער אין אַמעריקע. עס גרינדן זיך אַפילו ספּעציעל ראַדיקאַלע אַרגאַני-זאַציעס אים צו שטיצן מאַטעריעל.

ווינטשעווסקיס לידער אין „אַרבייטער פריינד“ מאַלן ניט דעם לעבן-שטייגער פון די יידישע סוועט-שאַפּ אַרבעטער, נאָר וועקן זיי צום קאַמף קעגן זייערע אויסזויגער און אונטערדריקער. אין זיין ערשטן ליד דאַרט: „צום אַרבייטער פריינד“ (יולי 1885), שטעלט פעסט ווינטשעווסקיס, אַז די „וואָס זעגן און הובלען און שניצן טאַג-טעגלעך, וואָס ציען די דראַטווע און קנעטן די ליים — — — לעבן, פון דעסטוועגן, אַרעם און קלעגלעך, און האַבן קיין הויז ניט און האַבן קיין היים“; אַז די „וואָס אַקערן, זייען און באַקן די ברויט — — — קאַנען, פון דעסטוועגן, ברויט ניט געפינען, ווען סלעק אַדער קראַנק-הייט זיי שטירצט [וואַרפט אַריין] אין אַ נויט“; אַז די „וואָס שפינען די וואַלע, און נייען די קליידער, וואָס בויען די הייזער מיט שווייס און מיט מי... וואוינען אַליין אין אַ פינצטערן חדר צוזאַמענגעשטאַפט, ווי אין שטאַלן די פי“; ער פאַרענדיקט מיט דער פאַראויסזאָגונג, אַז „אַרבעטן וועט זיין אַן ערע און ליידיק אַרומגיין אַ שאַנד מיט דער צייט“.

נאָך קרעפטיקער קלינגט ווינטשעווסקיס שטים אין זיין קאַמפּס-ליד „עס רירט זיך“ (יוני 1886). דאַרט הערט זיך אויך אַ ביבלישער טאָן:

„זעט איר, קינדער, ווי ס'וואַרפט זיך
ציטערנדיק די נאָלדן-קאַלב?
דען זי הערט שוין ווי עס שאַרפט זיך
אונדזער חלף איר אַנטהאַלב [צולײב].
איר, די קאַלב, די געצן-רינדער
און די טומאה פון כנען
ווי ער איצטער, ליבע קינדער,
אויסראַטן — דער אַרבעטסמאַן!“

ווינטשעווסקיס קאַמפּס-ליד האָט ניט פאַר זיך קיין מוסטער פון דער פריערדיקער יידישער ליטעראַטור אין העברייאיש און אין יידיש. זי ציט איר השפּעה פון דער אַלוועלטלעכער רעוואָלוציאָנערער פּאַעזיע, פון דעם ניינצענטן יאָרהונדערט. ער איז באַוירקט פון שעלי, דזשאַנס און מאַריס אין ענגלאַנד; פון הוגאַ, פּאַטיע און בעראַנזשע אין פראַנקרייך; פון היינע,

הערוועג און פרייליגראט אין דייטשלאנד. דער עיקר אבער איז ווינטשעווסקי באוויקט פון די ארבעטנדיקע מאסן גופא, פון זייערע גויטן, האפענונגען און קאמפן.

און וויל ווינטשעווסקי אמאל אנקלינגען א סטרוגע פון דער יידישער פארגאנגענהייט, אזוי נעמט ער ניט דעם מאטיוו פון יציאת מצרים. דער גע-וועזענער משכיל ווייס צו גוט, אז לויט דער יידישער טראדיציע איז יענער אוראלטער זמן חרותנו ניט געקומען דורך ארגאניזאציע און קאמפס-מוט פון אויפגעקלערטע שקלאפן, נאר דורך אויסערלעכע כוחות. ווינטשעווסקי דער-מאגט דעריבער גערנער, דעם פרייהייט-קאמף פון די מאקאבייער. אין זיין „מארסעליעזע“ (מערץ 1887) דערקלערט ווינטשעווסקי די יידישע ארבעטער אזוי:

„איר וואָלט אַפילו אינעם „לאַנד דער העברייער“
בלויבן שקלאפן ביי דעם מאַן פון געלט!
נון, וואָלאַן [וואויל] דען! ווייזט דער וועלט,
אז איר שטאַמט אָפּ פון די מאַקאבייער.“

בכלל איז אבער ווינטשעווסקי קאמפס-ליד דורכאויס אינטערנאציאנאל. ער איז, אזוי ווי די סאציאלע נביאים פון אמאל, א „פעלקער-נביא“. ער אדרעסירט זיין ליד אין יידיש צו די ארבעטער פון אלע פעלקער און פון אלע לענדער. אין זיין ליד „א בעזים און א קער“ (אקטאבער 1889) רעדט ווינטשעווסקי פאר דער אלוועלטלעכער קעמפערישער ארבעטערשאפט, וואס וועט אויסקערן מיט איר מעכטיקן בעזים פון דער רעוואלוציע „אלע דארמאיעד-ניקעס“ (אומזיסטע פרעסער) און מאכן גרייט זייערע „נאסלעדניקעס“ (ירשים) „צו לעבן אין דער קינפטיקער געזעלשאפט מיט דער צייט, ווי ערלעכע פאר-גינפטיקע און ברידערלעכע לייט“. און צום שלוס פון די אכציקער יארן טרעט ארויס ווינטשעווסקי מיט זיין „נבואה“ צו די פעלקער אינעם נאמען פון „פרייהייט גייסט“, וואס קומט באפרייען „די נאציאנען פון קאנאנען, פון אר-מיינע און שפיאנען“; זיי „לערן“ די ארבעט צו „ערן“ און צו לעבן אין „גליק און פרידן“ — „צווישן היידן, קריסטן און יידן“.

ווינטשעווסקי ארבעטער-לידער און קאמף-לידער אין די אכציקער יארן זיינען געשריבן אין א געשליפענעם יידיש, און אין אלערליי ריטמען. זיי האבן ארגאניזירט און געפירט די יידישע ארבעטער אינעם קאמף פאר א בעסערן לעבן און צורגלייך אנטוויקלט זייער חוש פאר שיינקייט, פאר ריטם און קלאנג. זיינע לידער, דראמאטישע פאעמעס, סאטירעס, פאראדיעס און פעליעטאנען, ווי אויך זיינע ראמאנען-איבערזעצונגען פון יענע יארן, האבן בארייכערט די יידישע שפראך דורך נייע ווערטער און ווענדונגען און געשאפן

מוסטערן פאר דער יידישער ליטעראטור אין אמעריקע אין אלע אירע פארמען. ווען ער קומט שפעטער אריבער קיין אמעריקע אין דער ערשטער העלפט פון די ניינציקער יארן, ווערט ער באגעגנט פון ברייטע ליינענער-מאסן, וואס האבן זיך אנטוויקלט אידיאיש און עסטעטיש אויף זיינע שאפונגען פון די אכציקער יארן.

5

מאָריס ווינטשעווסקי איז געווען די באַדייטנדיקסטע קראַפט פונעם לאַג-דאָנער פּראָלעטאַריש-יידישען קולטור-צענטער. ער איז אָבער נישט געווען דער איינציקער צו האָבן באַווירקט די באַשאַפונג פון אַ יידישער ליטעראַטור אין אמעריקע. צוזאַמען מיט אים האָבן דאָרט געווירקט אין די אַכציקער יאַרן פיליפּ קראָנץ, בנימין פייגנבוים, י. יאָפּפּאַ, אייזיק סטאַון, נתן בערלין, סיימאָן פרימאַן און אַ ריי אַנדערע. די מערסטע פון זיי זיינען פריער-שפעטער אַריבערגעקומען אַדער אַריבערגעבראַכט געוואָרן קיין אמעריקע.

אייזיק סטאַון (יצחק שטיין), אַ שניידער, און נתן בערלין, אַ רעגנמאַנטל-מאַכער, זיינען ביידע געווען מיטגלידער פונעם ערשטן "יידישן סאַציאַליסטישן פאַראיין", געגרינדעט פון אהרן ליבערמאַן אין 1876. ביידע האָבן געשריבן אין דער יידישער פרעסע פון די זיבעציקער יאַרן און ביידע זיינען געווען פון די ערשטע מיטאַרבעטער אין ווינטשעווסקיס "פּוילישער אידל". ביידע האָבן אַרויסגעגעבן די ערשטע ביכלעך דערציילונגען פון סוועט-שאַפּ. דעם ערשטנס ביכל הייסט:

"איינ קורצע לעבנס-באַשרייבונג פון איין לאַנדאָנער שניידער, וואָס האָט זיך נעבעך געמוטשעט עטלעכע יאַר ביי די שווערע אַרבעט אין לאַנדאָן און ביי זיין מאַטערן זיך האָט ער אַ ברוסט-פּעלער באַקומען, פון וועלכן ער איז זייער שנעל פון דער וועלט אַוועק. פאַר זיין טויט האָט ער זיין גאַנצע לעבנס-געשיכטע באַשריבן, אום צו ווייזן אַ ריכטיקן מוסטער פאַר די אלע שניידער אַרבעטער. פאַרפאַסט פון אייזיק סטאַון, אַרויסגעגעבן פון די יידישע שניידער אַרבעטער פאַראיין. בשנת יידישע אַרבעטער דענקט וועגן אייער שלעכטע לאַגע לפּס." (ס'מיינט תרמ"ד—1884).

אַלס הקדמה גיט סטאַון אַן עלף-סטראַפיק ליד מיטן נאָמען "דער פאַר-שלאַפענער יידל". דאָס ליד איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן עטלעכע חדשים פריער ווי מאָריס ווינטשעווסקיס ערשטע דיכטונג. עס איז דעריבער מעגלעך, אַז אייזיק סטאַון איז געווען דער ערשטער צו שרייבן אַן אַרבעטער-ליד אין יידיש. ער באַזצט זיך מיט דעם משכילישן נוסח פון אליקום צונער און זיינע צייט-חברים. אַלס שניידער-אַרבעטער ברענגט ער אָבער דאָרט אַריין, ווען

אפילו אומבאהאלפן, א קלאסן-קאמף-מאטיוו. פאר די משכילים האָבן „נאָכט“ און „שלאָף“ געמיינט: פעאַדאליזם און מיטלאַלטער. „דערוואַכונג“ און „טאָג“ — קאָפיטאַליסטישע ציוויליזאַציע. דער שניידער-אַרבעטער סטאָן האָט אָבער געקענט דעם קאָפיטאַליזם דורך זיינע שוויץ-פאַבריקן, שניידער-מייסטער (באַסעס), לענדלאַרדס, פּיין-שעפּער (לאַמבאַרדס) א. ד. גל. פאַר אים האָט גע-מיינט שלאָפן — ניט זיין אַרגאַניזירט. און דערוואַכן — געהערן צו דער יוניאָן און קעמפן פאַר אַ בעסערן לעבן. סטאָן וועקט דעריבער זיין פּראָלע-טאַריזירטן ייד צו דערוואַכן און עפענען די אויגן, דער עיקר דערפאַר, וואָס „ווילדע חיות“ לעקן זיין „טרוקענעם בייץ“, וואָסן זיך מיט זיין שווייט און זיין „בלוט טוען זיי זויגן“.

די סיבה פאַר דער ניט-אַרגאַניזירטקייט פון די אימיגראַנטישע יידישע אַרבעטער אין אַנהויב פון די אַכציקער יאָרן זעט סטאָן אין זייער גלויבן, אַז זיי מוזן לייזן, ווייל יידן זיינען אין גלות. טרעט ער אַרויס קעגן אַט-דעם גלויבן, ער טענהט אַזוי:

„אָבער הער נאָר יודל: עס איז פאַלש וואָס דו טראַכסט,
קיינער איז יעצט אין גלות, אַז ער איז נאָר אַ מאַן,
און דאָס איז נאָר קיין גלות, וועלכן דו דאַכטסט
געגן דעם גאַנצן אַרבעטער גלות, וואָס עס איז פאַראַן.“

סטאָנס ביכל אַנטהאַלט אַ ריי שילדערונגען פון דעם לאַנדאַנער יידישן אַרבעטער-קוואַרטאַל און די סוועט-שעפּער פון יענער צייט, וואָס זיינען געווען אין פּיל פּרטים ענגלעך צו די יידישע אַרבעטער-קוואַרטאַלן אין די גרויסע שטעט פון אמעריקע אין די אַכציקער יאָרן.
ווען דער גרינער שניידער זעצט זיך עסן פּרישטיק, ברויט מיט קאַשע, נאָך היפשע עטלעכע שעה אַרבעט, באַמערקט דער מייסטער: „מיסטערקע... ביי די שניידער עסט מען ניט אַזוי בהרחבה. מען מוז עסן און נייען...“ ווען דער זעליבקער אַרבעטער אַרבעט אָפּ פון באַגינען ביז 12 אַזייגער ביינאַכט און וויל אַוועקגיין, זאָגט צו אים דער מייסטער:

„מיסטערקע... ביי די שניידער איילט מען זיך ניט זאָ פרי אַוועקצוגיין.
ביי מיר אַרבעט אַ גרינער ווי איר זיינט ביז איינס אור ביינאַכט...“

פּרייטיק פאַרנאַכט, ווען דער אימיגראַנטישער אַרבעטער פאַרלאַנגט זיינע שכירות, זאָגט דער מייסטער: „מיסטערקע!... איר וועט קומען זונטיק, וועל איך אייך באַצאלן זילבערנע פּערציקעיס.“ און ווען דער אַרבעטער דערלעבט שוין קוים דעם זונטיק, קריגט ער קוים אַרויס פון זיין מייסטער 16 פּענס (אַרום 32 סענט) פאַר איבער אַ 100-שעהדיקער וואַך אַרבעט.

אין אַט-דער לעבנס-געשיכטע פון אַ שניידער-אַרבעטער ווערט דערציילט ווי ער איז געקומען פון דער אַלטער היים „אַ געזונטער, אַ שטאַרקער, וואָס וואָלט געקענט מויערן ברעכן“. אָבער נאָך צען יאָר שניידער-אַרבעט אין סוועט-שאַפּ זיינען אַלע זיינע גלידער געוואָרן צעדרייט און זיינע פיס דאָר ווי שטעקלעך און אַן אַ טראָפּן בלוט איז זיי. ער באַמערקט דערצו:

„די בלוט פון מיינע הענט און פיס, גאָט ווייס אין וואָס פאַר אַ שול מיין מייסטער האָט עס מנדר געווען, בכדי אז ער זאָל אַ נבאי ווערן און ער זאָל האָבן כבוד איבער זיין נאָז. . . מיינע טראָפּנס שווייס האָט מיין מייסטער דיסטילירט אויף גאָלד און האָט אויס דעם גאָלד געפלאַכטן אַ קייט פאַר זיך און פאַר זיינע פרוי.“

די דערציילונג ענדיקט זיך מיט אַ פלאַמענדיקן רוף צו די אַרבעטער ניט צו זיין מער קיין בהמות און ניט צו לאָזן זיך מער שינדן די הויט, נאָר זיך פאַראייניקן אין אַ יידישן שניידער אַרבעטער-פאַראיין צו פאַרטיידיקן זייערע אינטערעסן.

* * *

נתן בערלינס ביכעל היסט:

„די אמתע וועלט, אָדער איין ריזע אין גיהנום, לטובת הכלל. דאָ ווערן פאַרגעשטעלט בילדער פון גיהנום און פון זיינע וויזיטאָרס, די בעלי-טובות-הכללניקעס פון לאַנדאָן און פראָווינצן, פון נ. בערלין, לאַנדאָן, תרמ"ו.“

אין גיהנום, ווערט דער רעגנמאַנטל-מאַכער אַרבעטער אַרומגעפירט פון אַ טיילוואַנישער באַשעפּעניש „פול מיט אויגן, מיט 50 קעפּ, מיט 100 הענט. אין איין האַנט האַלט ער אַ פייער-רויטן פרעס-איין און אין דער אַנדערער אַ גרויסע שער...“ ער ווייזט דעם אַרבעטער בילדער, ווי אַזוי אַ שניידער-מייסטער אַרבעט זיך אַרויף, ווי אַזוי אַ מאַשינער (אַן אַפּערייטאָר, אַ שטעפּער) אַרבעט פאַר אים 20 שעה אין טאָג. ער ווייזט אים ווי עס קומען אַריין אין שניידער-שאַפּ „פרישע, געזונטע, פריילעכע יונגע לייט“ און גייען אַרויס מיט „מאָגערע, דאַרע, מעלאַנכאָלישע פּנימער“. דער מייסטער שיקט אַוועק די אויסגעאַרבעטע און נעמט אַריין פרישע, רייסט אַרונטער די שכירות, זידלט, וואַרפט אַרונטער פון די טרעפּ. עס הערן זיך קולות:

„נוואַלד, נולן! איך האָב דאָך געאַרבעט אַלס פרעסער פון פיר מאָרגן ביז ערף נאַכט. סטייטש, פון מיינע אַרעמע זיבן שילינג, נאָך אַ זעקס פענס אַפּגעריסן. נוואַלד! מייסטער! אין גאַטעס ווילן. איך האָב אַ ווייב מיט קליינע קינדער. נוואַלד! נוואַלד! זיי גייען אַוועק מיטן נוואַלד און ער, דער שניידער-מייסטער, בלייבט ביי די געלט...“

אנדערע סצענעס ווייזן ווי אזוי דער שניידער-ארבעטער „גיט אַ ביס איין מאָל אַ שטיקל ברויט און הונדערט מאָל אַ דריי דעם ראָד פון זיין מאַשין“. די פרעסער „שטייען ביי אַ גרויסן פייער און קלאַפן מיטן 24-פונטיקן אייזן גאַנץ גיך“. צו לעצט ווערט געוויזן אַ סימבאָליש בילד, ווי אזוי דער שווייס פון אַלע אַרבעטער צוזאַמען ווערט פאַרוואַנדלט אין „גאַלד-שטיקער“. נתן בערלין ווייזט ניט קיין אויסוועג פון דער שלעכטער לאַגע, ווי דאָס טוט אייזיק סטאַן. זיינע בילדער פון סוועט-שאַפּ גיהנום האָבן אָבער רעוואַל-טירט די אַרבעטער און זיי געוועקט צום קאַמף קעגן עקספּלאַטאַציע און אונטערדריקונג.

* * *

די צוויי באַדייטנדדיקסטע סאָציאַליסטישע שרייבער, אין לאַנדאָן, נאָך ווינטשעווסקי, וואָס האָבן גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער יידישער ליטעראַטור אין אמעריקע, זיינען פיליפ קראַנץ און בנימין פייגנבוים. פיליפ קראַנץ (1858—1922) האָט אָנגעהויבן זיין ליטעראַרישע טעטיקייט אין רוסיש (אונטער זיין היימישן נאָמען, יעקב ראַמבראָ). מאָריס ווינטשעווסקי ווירקט אָבער אויף אים צו שרייבן יידיש, צוערשט אין „פוילישן אידל“, נאָך דעם אין „אַרבעטער פריינט“, פון וועלכן ער ווערט אויך רעדאַקטאָר. זיינע באַלערנדיקע אַרטיקלען און בראַשורן און וויסנשאַפטלעכע אַרבעטן, אַריגינעלע און איבערזעצטע, מאַכן אים פּאָפּולער אויך אין אמעריקע, וואו ער ווערט אַריבערגעבראַכט אַלס דער ערשטער רעדאַקטאָר פון דער יידישער סאָציאַליסטישער „אַרבעטער-צייטונג“. זיינע בייטראַגן צו דער יידישער ליטעראַטור אין אמעריקע זיינען באַדייטנדיקע. מער אָנזענדיק זיינען די אויפטואונגען פון בנימין פייגנבוים (1860—1932). אַ שרייבער אין העברייאיש און אין יידיש נאָך אין דער אַלטער היים, ווערט פייגנבוים, וואוינענדיק אין בעלגיע, אַ סאָציאַליסט. ער הויבט אָן פון דאָרטן מיטאַרבעטן אין לאַנדאָנער „אַר-בעטער פריינט“ און ווערט נאָך דעם אַן אינעווייניקסטער מיטאַרבעטער. זיינע סאָציאַליסטישע און אויפקלערערישע אַרטיקלען, געשריבן אין אַ פּאָלקסיטי-לעכן יידיש, ווי אויך זיינע פיל פּאָפּולער-געשריבענע לומדישע, וויסנשאַפט-לעכע אָפּהאַנדלונגען און בראַשורן, פאַראַדיעס און פעליעטאַנען, מאַכן אים, נאָך ווינטשעווסקי, פאַר אַ באַדייטנדיקן איינפלוסרייכן כח אין דער בויאונג פון דער יידישער ליטעראַטור אין אמעריקע, וואוהין ער ווערט אויך שפּעטער אַריבערגעבראַכט.

איינער פון די באַדייטנדיקסטע פובליציסטן פון אַט-דער נייער יידישער ליטעראַטור איז געווען קאָנסטאַנטין גאַלאַפּ (1862—1892), וואָס האָט אַריי-געבראַכט אין דער לאַנדאָנער יידישער אַרבעטער-פרעסע און, דורך איר, אין

דער אמעריקאנישער, די פלאמענדיקע, פאטאספולע שפראך, וואס צינדט אן מוחות און רירט אויף הערצער.

פארדינסטן האבן אויך אזוינע שרייבער, ווי דער דיכטער מלבי"ש און א פינף יאָר שפעטער מ. באראנאָו א. א. וואָס האָבן געוועקט די אימיגראַנטישע יידישע אַרבעטער דורך אויסלאַכן זייער צוריקגעשטאַנענקייט און לייכטזיניג-קייט. אין זיין ליד „געלעבט אין דער וועלט“ (דער פּוילישער אידל, סעפטעמ-בער 1884), שילדערט מלבי"ש ווי אזוי אַט די אַרבעטער פטרן אַוועק דעם שבת, זייער איינציקן רו-טאַג, נאָך אַ שווערער וואָך אַרבעט, אין טרינקען און פאַר-שפילן דערביי זייערע שווער-פאַרהאַרעוועטע שכירות אין פּערדרייסעס און אין קאַרטן. ער פאַרענדיקט זיין ליד אזוי:

„נאָך שבת ווערט ווידער געאַרבעט שווער,
נעשנימן, נעקלאַפט און געדרייט,
געדרייט די מאַשין און געקלאַפט מיטן שער,
פאַרשמייעט, פאַרדאָגהט, צעשטרייט.

פון „גלייך נאָך הברלה“ ביז פרייטיק צונאַכט
ווערט נאָר אַרום שבת פאַרנעניגן געטראַכט.“

* * *

סיימאָן פרימאַן, וואָס האָט שפעטער אַרויסגעגעבן אַ ביכל לידער, שרייבט אין „אַרבעטער פריינט“ אַ לידער און אַ פּראָזע, אין וועלכער ער שילדערט דעם עלנט פונעם אַרבעטער און פאַראורטיילט זיין דולדן צו זיין אַ קנעכט, וואָס „וויל ניט הערן און לאַזט זיך שערן און זאַגט עס מוז זיין שלעכט“. צו-גלייך רופט ער אים צום קאַמף זיך באַלד צו דערהויבן קעגן „טיראַנען הער-שאַפט“ און מאַכן „איין ענד מיט קנעכטשאַפט“. ער שרייבט אויך סאַטירישע לידער. אין איינעם אַזאָ ליד, „310“ — אַ דיאַלאָג צווישן קאַפיטאַליסט און אַרבעטער, פאַרענטפערט דאָרט דער ערשטער זיין עקספּלואַטאַציע דערמיט, וואָס ער קריגט פאַר דעם בלוז אַט „די איינציקע וועלט“, בעת „דו [אַרבעטער] באַקומסט דאָרט, אין הייליקן אַרט, וועלטן פאַר דיר — גאָר אַן אַ שיער“. „דאָס מוזטו „גישטען“ (צוגעבן), אַז „דריי הונדערט און צען * איז מער ווי איינס.“ דער אַרבעטער אָבער ענטפערט:

„די וועלט האָב איך געמאַכט רייך,
איך שטייג אַרויס פון די גריבער
און נעם אַלץ איבער
און לאָז יענע וועלטן פאַר אייך...“
* * *

(* לויט דער אמונה, אַז אַ צריק ווערט באַלוינט נאָכן טויט מיט 810 וועלטן.

יוסף יאָפּפּאָ הויבט אָן שרייבן אין לאַנדאָנער „אַרבעטער פריינד“ אין 1885, נאָך וואוינענדיק אין פּאַריז. וואו ער איז געווען אַ מיטגליד פון דאַרטיקן רוסיש־יידישן אַרבעטער פּאַראיין, וואָס צווישן זיינע גרינדער זיינען אויך געווען פיליפּ קראַנץ און אַסיפּ צעטקין (וועמעס דייטשע פרוי, קלאַראַ צעטקין, ווערט שפעטער אַ וועלט־באַדימטע אַרבעטער־פירערין). יאָפּפּאָ קומט באַלד אַריבער קיין לאַנדאָן, וואו ער שרייבט אַ הויך טעאָרעטישע אַרטיקלען וועגן אַנאַרכיזם, אויך דערציילונגען און ראַמאַנען. שפעטער ווערט ער אַריבער־געבראַכט קיין אמעריקע אַלס רעדאַקטאָר פון דער אַנאַרכיסטישער „וואַרהייט“ (1889). ער רעדאַקטירט אויך אין ניו־יאָרק דעם „הויז־פריינד“ (1889), דעם „ליטוואַקל“ (אַ הומאַריסטיש וואַכנבלאַט, 1890) און אַנדערע אויסגאַבעס. די מערסטע פון יאָפּפּאָ דערציילונגען און ראַמאַנען זיינען פרייע איבערזעצונגען אָדער באַאַרבעטונגען פון דער פּראַנצויזישער ליטעראַטור. ער ברענגט אָבער אַריין סאָציאַלן פּראָטעסט און סאָציאַלן שטרעבן. ער באַמיט זיך אויך צו שרייבן „אין איינפאַכן, פּראַסטן מאַמע־לשון“, און ווייזט אַרויס ליבשאַפט צו דער יידישער שפּראַך. ער העלפט אויך אַרגאַניזירן די אמעריקאַנער יידישע שרייבער אין אַ „זשאַראָגן ליטעראַטן פּאַראיין“ (1889).

אַ באַדייטנדיקן פּלאַץ אין דער בויאונג פון אַ יידישער ליטעראַטור אין אמעריקע פּאַרנעמט לעאָן זאָלאַטקאָף (1866—1938), וואָס איז אַ געוויסע צייט געווען דער דרוקער פון לאַנדאָנער „אַרבעטער פריינט“ און דאַרט געשריבן רעוואָלוציאָנערע זאַכן אונטערן נאָמען „יענער“ אָדער אונטערן בוכשטאַב „ז“. אין 1887 קומט ער אַריבער קיין אמעריקע, וואו ער ווערט איינער פון די רעדאַקטאָרן און מיטאַרבעטער פון דער בירגערלעכער פּרעסע. ער צייכנט זיך אויס אין די אַכציקער יאָרן מיט זיין עכטן און פיינעם יידיש. פון וועלכן ער איז דעמאָלט, נאָך ווינטשעווסקין, דער באַדייטנדיקסטער מייסטער. זיין ערשטע ליטעראַרישע אַרבעט אין „אַרבעטער פריינט“ איז געווען אַ „וויג־ליד פון אַן אַרבעטער־פּרוי“ (סעפטעמבער 1886). די אַרבעטער־פּרוי פּאַרוויגט איר קינד מיט אַ געזאַנג פון הונגער און גויט :

„זיבן יאָר אין צער געלעבט
האָב איך מיט דיין אַרעמען טאַטן ;
אין פּאַבריק האָט ער געוועבט,
אין שטוב פלעג איך נויען און לאַטן.“

דאָס לעבן איז געווען זייער שווער, אפילו ווען דער טאַטע האָט געאַרבעט איבער די כּחות. די לאַגע איז אָבער געוואָרן גאָר שלעכט, ווען ער האָט אין פּאַבריק „זיך אַ האַנט אָפּגעריסן“. איצט גייט ער אַרום ווי אַ בעטלער, „ווי און ווינד“. ער זוכט נעבען אומזיסט „אַ שטיקעלע ברויט פאַר זיין קינד“.

אין זיין פראָזע פון יענער צייט, פאַראַדיע און הומאַר, האָט זאָלאַטקאָף זיך ניט באַנוגנט מיט שילדערן די נויט, נאָר גערופן צו רעוואָלוציאָנערע מעשים. אין זיין פאַראַדיע אויף דער „הגדה“, וואָס איז אַרויס אין אַ באַזונדער ביכל אין ענגלאַנד און אין אַמעריקע, טייטשט ער דאָרט אַריין אַזוינע גע- דאַנקען: „באותות—זה המטה — אַרבעטער, נעם דעם שטעקן! ובמופתים— זה הדם! . . . אומשולדיק בלוט זאל דורך בלוט אַפגעווישט ווערן...“

און אין זיינע בילדער פון די „ימים נוראים“ (אַקטאָבער 1886) דערקלערט זאָלאַטקאָף, אַז „ניט נאָר ביי יידן, נאָר אין דער גאַנצער וועלט, מאַכט מען איצט פאַרברייטונגען צו ימים נוראים, אַבער פון אַ גאַנץ אַנדערן אַרט.“ ער פאַר- זיכערט אויך, אַז אַט-די נייע פאַרכטיקע טעג וועלן ברענגען דערצו, אַז „דער טייוול וועט פאַרלירן זיין מאַכט איבער דעם מענטשן“ און עס וועט איינגעפירט ווערן גלייכהייט און ברידערלעכקייט איבער דער גאַנצער וועלט. און ער פאַר- ענדיקט מיט דעם רוף:

„קום, אַ קום, גרויסער, שרעקלעכער טאָג פון דער סאַציאַלער רעוואָ- לוציאָן!“

6

אין דער ערשטער העלפט פון די אַכציקער יאָרן איז אין אַמעריקע ניט אַרויס קיין שום פראַגרעסיווע צייטונג, שוין ניט צו רעדן פון אַזאַ סאַציאַליס- טישן אַרגאַן, ווי דער לאַנדאָנער „אַרבעטער פריינט“, אין יענע יאָרן איז די „יודישע גאַזעטן“ געווען די מעכטיקסטע אַמעריקאַנער צייטונג אין יידיש. נאָך אַ פאַר ניט-געלונגענע פרוואון זי אַרויסצוגעבן טעגלעך (יוני-יולי 1881 און אַפּריל 1883), גרינדן אירע אַרויסגעבער דאָס „יודישע טאַגעבלאַט“ און ביידע צוזאַמען שלינגען איין יעדע אַנדערע יידישע צייטונג אין ניו-יאָרק און קאַנטראַלירן אויך די עטלעכע יידישע צייטונגען אויף דער פראַווינק. ערשט אין 1886, אונטער דעם איינפלוס פון דער אַגיטאַציע פאַר דעם אַכט-שעהדיקן אַרבעטס-טאָג, דעם גענעראַל-סטרייק פון ערשטן מאַי 1886, און די פאַר- אורטיילונג צום טויט פון די סטרייק-פירער אין שיקאַגאָ (כלומרשט אַלס אַנאַרכיסטישע באַמבע-וואַרפער), וואָס רירט אויף די יידישע אַרבעטער-מאַסן, הייבן זיך אָן פרוואון פון ראַדיקאַלע יחידים אַרויסצוגעבן אַ צייטשריפט מיט אַ סאַציאַליסטישער טענדענץ. דער ערשטער פרוואו, „די נייע צייט“ (9טן יוני, 1886) פון אב. קאַהאַן און טשאַרלס ראַיעווסקי האַלט ניט אויס אַפילו איין חודש. מער דערפאַלג האָט געהאַט דאָס וואַכנבלאַט „די ניו-יאָרקער יודישע פאַלקס-צייטונג“, וואָס האָט געהאַט צוויי אַרויסגעבער, ברוקס און קאַנטאַר, און צוויי רעדאַקטאָרן, אבא בראַסלאַווסקי און מאַזעס מינץ. (דער ערשטער אַ סאַציאַל-דעמאָקראַט און דער צווייטער אַ פאַלעסטינעז, אַדער „חובב-ציון“).

די „ניו-יארקער יודישע פאלקס-צייטונג“ איז דערשינען נאָענט פון דריי און אַ האַלב יאָר, פון 25טן יוני, 1886 ביזן 20טן דעצעמבער, 1889. איר טענדענץ איז געווען נאַציאָנאַליסטיש-סאָציאַליסטיש, אָדער, ווי זי אַליין האָט עס אָנגערופן, „סאָציאַליסטיש און יידיש“. זי האָט צוגעזאָגט צו געבן „אינ-טערעסאַנטע, אַריגינעלע דערציילונגען און גוטע איבערזעצונגען פון די נייסטע שריפטשטעלער“. (פאַקטיש איבערזעצט זי קודם-כל קאַרל עמיל פראַנצאָז, וועמען די „יודישע גאַזעטן“ האָט אָנגעהויבן איבערזעצן מיט אַ צען יאָר פריער. זי פאַרענדיקט אָבער מיט דעם דעמאָלט ניי-דערשינענעם אַוטאָפּיטישן ראַמאַן פון עדוואָרד בעלאַמי, „לוקינג בעקוואָרד“.) זי איבערזעצט אויך ווערק פון רוסיש, צווישן זיי אויך פּיסאַרעווס „די בינען“ און פאַרעפנטלעכט אויך אין פאַרזעצונגען קאַרל מאַרקס: „לויף-אַרבעט און קאַפיטאַל“, ווי אויך פאַוול אַקסלראַדס אָן אָפּהאַנדלונג וועגן מאַרקס „קאַפיטאַל“, און אַ גאַנצע ריי נאַטור-וויסנשאַפטלעכע ווערק. זי גיט אויך רעצענזיעס איבער די פּיעסן פון גאַלד-פאַדען, שמ"ר און אַנדערע, ווי אויך איבער דאָס שפּילן פון אַדלער, מאַגולעסקאַ, פּיינמאַן, מאַדאַם ליפּצין, א. א.

אין דער „ניו-יארקער יודישע פאלקס-צייטונג“ האָבן געשריבן ישראל באַרסקי (בן-עולם), אבא בראַסלאַווסקי (דר. א. ברעסלאַו), דוד גאַלדשטיין, ז. גוטעסווילן, דוד גרינבערג (זאהיק), אַלעקסאַנדער האַרקאַווי, מאַריס הילקאַ-וויטץ (הילקוויט), ד. מ. הערמאַלין, יהושע וואַגמאַן, ב. ווינשטיין, רובענס וויסמאַן, פ. וו. (פּעטער וויערניק), [דר.] הלל זאַלאַטאַראַף, לעאַן זאַלאַטקאַף („יענער“), ז. זאַסלאַווסקי, פּיליפּ זאַקס, משה זייפּערט, שלום יוסף זילבערשטיין, געאַרג (געצל) זעליקאוויטש, ס. יאָ. (ש. יאַנאווסקי), יוסף יאַפּפּאַ, ר. ג. לואיס, א. מאַגיל, יוסף מאַגיליאַנסקי, [דר.] מאַזעס מינץ, [דר.] י. א. מעריסאַן („שר של ים“), יוסף מוזיקאַנט, בערטאַ נאַגלע, ח. ספּיקאַווקאַווסקי (דר. חיים ספּיוואַק), דוד עדעלשטאַט, יוסף פּעטריקאַווסקי, דר. מיכאַל קאַהן, סיימאָן קאַהן, מאיר ראַבינאוויטש, מאַריס ראַזענפּעלד, טשאַרלס ראַיעווסקי, א. ראַבליס, דוד רוקח (אַפּאַטעקער), ס. שור און צענדליקע אַנדערע דיכטער, דער-ציילער, פּעליעטאַניסטן, וויסנשאַפטלער, קריטיקער און פּובליציסטן, וועלכע האָבן שפּעטער זיך דערווייטערט פון דער יידישער ליטעראַטור און פרעסע.*

(* אַ געוויסע צייט נאָכדעם ווי די „ניו-יארקער פאלקס-צייטונג“ איז אונטער-געגאַנגען, האָט אַ פּריערדיקע קאָנקורענץ-צייטונג, דער „פאלקס-אָדוואַקאַט“ (אויגוסט 1894), געשריבן, אַז „טויזנטער מענטשן“ האָבן באַדויערט איר אונטערגאַנג. אירע רעדאַקטאָרן זיינען געווען „ערלעכע אונד געמיינע פאַרשמויער אויף דעם זשאַרגאַניש-ליטעראַרישן פעלד, מוט הויכע בילדונג, וויסנשאַפט, פּיזיקייט. — זיי זיינען געווען געאַכטעט פון אַלע אינטעליגענטן אונד זאַמאַר איינפאַכע יידן פון די פאַר-איניקטע שטאַטן אונד אויך פון פּילע לעזער פון די איבעריקע וועלט-טײלן.“

אין 1887 קומט אריבער קיין אמעריקע דער „פאטער פון יידישן טעאטער“, אברהם גאלדפאדן. דאס קאמערציעלע טעאטער לאזט אים אבער ניט ווערן טעטיק אויף זיין געביט. פרואווט ער זיין גליק אין צייטונג-ארויסגעבעריי. ער גיט ארויס די צוויי-וועכנטלעכע „ניו-יארקער יודישע אילוסטריטע צייטונג“, פון וועלכער עס איז ארויס א פראבע-נומער (אקטאבער 22, 1887) און ווייטערע 17 נומערן (נאוועמבער 15, 1887 — יולי 12, 1888). אין זיין שיינ-ארויס-געגעבענער און געשמאקסול-רעדאקטירטער „אילוסטריטע צייטונג“ האבן מיטגעארבעט, א חוץ גאלדפאדען אליין, אויך הארקאווי, הערמאלין, זיפערט, זעליקאוויטש, פעטריקאווסקי און אנדערע, און די שוישפילער וויסמאן, טאמאס (פנחס טאמאשעווסקי). פיינמאן און א ריי קארעספאנדענטן פון דער פראווינק, ווי אויך פון ענגלאנד (נתן בערלין).

פון מער דויער איז געווען דאס (צוערשט) פראגרעסיווע וואכנבלאט „דער פאלקס-אדוואקאט“, ארויסגעגעבן פון מיכאל (מייקל) מיניץ און קאמפאניע און רעדאקטירט די ערשטע אנדער-האלבן יאר (יולי 1888—דעצעמבער 1889) פון געציל זעליקאוויטש. דאָרט האָבן געארבעט אין די אכציקער יארן די מערסטע שרייבער פון דער „ניו-יארקער יודישע פאלקס-צייטונג“, ווי אויך אייזיק ארטמאן, יוסף אשמיאנסקי, ה. וו. בורשטיין, נתן בערלין, אברהם גאלדפאדן, יוסף לוקאווסקי, טויבע סעגאל, יאהאן פאליי, יהודה פין, אב. קאהאן (אב-שך), יצחק ראבינאוויטש און א ריי אנדערע. אין יאנואר 1890 הייבט אן זעליקאוויטש רעדאקטירן דעם „יידישן העראלד“. ער דרוקט דאָרט לידער פון ל. בערנסאן, א. י. טאנצמאן, י. לעווין, ה. מאלאכאווסקי, ג. ראָזענצווייג, א. א. סאַרבעטן אויך מיט וו. שור, רעד. פון „הפסגה“, דער יידישיסט דר. י. סאַלאַוויטשיק און דער שפעטערדיקער ביבליאגראַף א. ז. פריידוס. אַרום יענער צייט (1889) דערשיינט אויך די הומאָריסטישע „גרויסע בייטש“, רעדאקטירט צוערשט פון דוד אַפאָטעקער און נאָכדעם פון יוסף פעטריקאווסקי.

דער יידישער ישוב פון מזרח-איראָפּיאישע אימיגראַנטן האָלט דעמאָלט כסדר אין וואַקסן. זינט 1886 האָלט אויך כסדר אין שטייגן די יידישע אַרבעטער-באַוועגונג. אין 1889 הייבט זי זיך שוין אָן צו דיפערענצירן. דאָס וואַכנבלאָט „די וואַרהייט“ (15טן פעברואַר, 1889), געפלאַנט אַלס אַן איבער-פאַרטייאישע אַרבעטער-צייטונג, אַנטוויקלט זיך אונטער יוסף יאַפּפּאַס רעדאַקציע צו אַ דורכאויס-אַנאַרכיסטישער. אירע מיטאַרבעטער, אַ חוץ מאָריס ראָזענפעלד, זיינען אַלע געווען באַקאַנט אַלס אַנאַרכיסטן, ווי (דר), מאַקס גירדזשאַנסקי, דר. ה. זאַלאַטאַראַף, ש. יאַנאוּסקי, יוסף יאַפּפּאַ, ר. לאַויס, דר. י. א. מעריסאָן, דוד עדעלשטאַט, מ. קאַטץ, א. ד. גל. ווען זי גייט אונטער נאָך דעם 20טן נומער, זוכן שוין די סאַציאַליסטן אַרויסצוגעבן זייערן אָן אייגענעם פאַרטיי-אַרגאַן: „די אַרבעטער-צייטונג“ (מערץ 1890), אונטער דער רעדאַקציע פון

פיליפ קראנץ און מיט דער נאָענטער מיטאַרבֿעטערשאַפט פון הילקווים, זאַמעטקין, זעליקאוויטש, מילער, קאהאַן, ראָזענפעלד. דאָס צווייטע די אַנאַר-כיסטן זיך אַנצושטרענגען ווידער אַרויסצוגעבן אַן אַנאַרכיסטישן אַרגאַן: „די פרייע אַרבעטער שטימע“ (יולי 1890).

פון דעם איבער אַ צענדליק אומפאַרטייאישע יידישע צייטונגען פון סוף אַכציקער יאָרן האָבן בייגעטראָגן צו דער יידישער ליטעראַטור באַזונדערס צוויי וואַכנבלעטער — „הויז־פריינד“ (סעפטעמבער 1889—יאַנואַר 1890), רעדאַקטירט צוערשט פון יוסף יאַפּפּאַ און נאָך דעם פון יוסף פעטריקאווסקי, און דער „מאַרגנשטערן“ (יאַנואַר־יוני 1890), רעדאַקטירט פון דר. אבא ברעס־לאַווסקי און צולעצט אויך פון יוסף יאַפּפּאַ און אבנר טענענבויים. דאָרט האָט אויך דוד עדלשטאַט געשריבן כמעט אין יעדן נומער אַ ליד אונטערן נאָמען „פאַסקאַרעל“. דער „הויז־פריינד“ אַ וועכנטלעכע צייטונג פיר ליטעראַטור, וויסנשאַפט און אונטערהאַלטונג) האָט געגעבן, אין „איינפאַכן, פראַסטן מאַמע־לשון“, אַ חוץ איבערזעצטע ראַמאַנען („גראַף מאַנטע־קריסטאָ“) פון אַלעקסאַנ־דער דיומאַ און „הללס הויז“ פון מאַקס רינג), אויך אַריינגעלע דערציילונגען (ער האָט אַפילו אַנגעבאַטן „צען דאַלער דעם יעניקן, וועלכער וועט אַנשרייבן אַ גוטע לעבנס־סקיצע אָדער גאַוועלע פאַר דעם 'הויז־פריינד'“). ער האָט אויך פאַרעפנטלעכט לידער פון מאַריס ראָזענפעלד, דערציילונגען און ביאָגראַפיעס פון הילקאוויץ (הילקווים), וואַגמאַן און פעטריקאווסקי; אַרטיקלען פון מיכאַל קאַהן, א. אַ. ראַכליס, א. א. דער „הויז־פריינד“ האָט אויך מיטגעהאַלפן אַרגאַניזירן דעם אויבן־דערמאָנטן יידישן שרייבער־פאַראיין אין ניו־יאָרק.

[די ערשטע באַאַמטע פון אַט־דעם יידישן „ליטעראַטן־פאַראיין“, פון אַקטאָבער 1889, זיינען געווען: פאַרזיצער — א. א. ראַכליס, קאַסירער — י. יאַפּפּאַ, סעקרעטאַר — י. זילבערבערג, קאַמיטע אויסצואַרבעטן סטאַטוטן: י. באַרסקי (ישׂראל בן־עולם), ד. אַפּאַטעקער, פעטריקאווסקי, מאַריס ראָזענפעלד און יאַהאַן פאַליי. אַ חוץ די דערמאַנטע, האָבן צום פאַראיין אויך געהערט אַלס מיטגלידער בוקאַנסקי, גוטעסווילן, האַרקאווי, הערמאַלין, זייפערט, זעלי־קאוויטש, לואיס, טויבע סעגאַל, מיכאַל קאַהן, א. א. א. אַ פאַר יאָר שפּעטער שליסן זיך אין אים אויך אַן יעקב גאַרדין, מ. דאַליצקי, לואיס מילער, אליקום צונזער, א. שאַרקאַנסקי, שׂמׂר א. א.]

פון די אומגעפער 70 יידישע שרייבער פון די אַכציקער יאָרן האָבן פולע צוויי דריטל מער־ווייניקער בייגעטראָגן צו דער בויאונג און שאַפונג פון דער יידישער ליטעראַטור אין אמעריקע. זיי האָבן זיך אַלע אין יענער צייט גרופירט

ארום דער פראגרעסיווער אדער ארבעטער־פרעסע. די ערשטע שפראַצונגען פון דער נייער יידישער ליטעראַטור אין אמעריקע באַווײַזן זיך דעריבער אין דער „ניו־יאָרקער יודישער פּאָלקס־צײַטונג“, וואָס איז בײַ איר גרינדונג געשטאַנען נאָענט צו דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג.

דער ערשטער דערציילער פון יידישן אַרבעטער־לעבן אין אמעריקע איז געווען משה זיפערט (1845—1922). פון דער היים, אַזוי ווי זײַן פּאַטער, אַ געשטודירטער פעלדשער (ער פלעגט זיך אין אמעריקע אויך אַנרופן „דאָק־טאַר“). אַ משכיל און אַ קענער פון עטלעכע אײראָפּײאַישע שפּראַכן, האָט ער אָנגעהויבן זײַן ליטעראַרישע טעטיקייט אין ליטע נאָך אין די זעציקער יאָרן. ער האָט דאָרט געשריבן אין העברייאַיש, רוסיש, און צולעצט אויך אין יידיש. קומענדיק אין אמעריקע אין 1886 ווערט ער מיטגעריסן פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג און הייבט אָן שרײַבן אין דער „ניו־יאָרקער יודישער פּאָלקס־צײַטונג“ דערציילונגען פון אמעריקאַנער יידישן אַרבעטער־לעבן. זײַנע דערציילונגען דאָרט זײַנען באַזעלט פון מיטלייד און ליבשאַפט צו די קרבנות פון סוועט־שאַפּ און פון צאַרן און שנאה צו זײַערע אונטערדריקער. ער אַגײַרט פאַר אַרבעטער־אײַנײַטיק און טרײַד־יוניאַניזם. ער רופט אָבער נײַט צו סטרייקס, נאָר צו קאָאָפּעראַטיוון און פּראָפּײַטיילונג. אין זײַן ערשטער דער־ציילונג „אומדערוואַרטע הילף—אַ לעבנס־בילד פון דער אַרבעטער־וועלט“ (2טן יולי, 1886), שילדערט זײַפערט די נײַט און עלנט פון אַ שניידער־אַרבעטער אין ניו־יאָרק. אין דער אַלטער היים איז אַט־דער אָפּערייטאַר (שטעפער) געווען אַ לערער. זײַן באַס איז דאָרט געווען אַ „זינגערל בײַ אַ קליינשטעטלדיקן חזן“. אין אמעריקע אָבער ווערט דער זינגערל אַ דערפאַלג־רייכער באַס, ווײַל ער פאַרשטייט „די קונסט זײַנע מיטמענטשן אויסצווײַגן, לעבן פון פרעמדער שמאַלץ און פון פרעמדע בלוט, טרײַנקען יענעם שווייס און דעריבער איז ער אַלץ פעטער און פעטער געוואָרן און זײַנע אַרבעטער מאַגערער און דינער“. זײַפערט אײַלוסטרירט אויך דורך אַ רײַ בילדער דעם קאָנטראַסט צווישן די שוידערלעכע אַרבעט־באַדינגונגען אין דעם שניידער־שאַפּ און דעם לוקסוס און פּראַכט ביים שניידער־באַס אין הויז. ער מאַלט אויך אַפּ דאָס אַנטאָן פון באַס ווען ער גײַט אין טעאַטער:

„ער האָט געטראָגן אַ פײַנעם ראָק און הויזן פון די כעסטע פּראַנצײזישע דראַפּ. אויף זײַן ווייסער וועסט פון ענגלישער פּיקע האָט געלאָאָנצט אַ שווערע נאָלדענע קײט. אין זײַנע העמד־לעכער און אויף זײַנע פּײַנער האַבן געפּינקלט אין אַלע רעגנבוין־פאַרבן גרויסע בריליאַנטן און אין קנאַפ־לאָך פון זײַן שוואַרצן פּראַס איז געזעסן אַ פּרישע ראָזע.“

דער אַרעמער שניידער־אַרבעטער און זײַן הויזגעזינט ווערן געראַטעוועט פון אונטערגאַנג דורך זײַער פּרײַנט, דער „סאַציאַליסט“, נײַט דורך דעם וואָס

יענער ארגאניזירט די ארבעטער און העלפט זיי דורכפירן בעסערע באדינגונגען אין זייערע שעפער, נאָר דורך אַ נס: דורך דעם וואָס ער געזינט אין דער לאַטעריי... וואָרים זיפערטס סאָציאַליסט איז ניט קיין קלאַנסקעמפער, נאָר אַ סאָציאַל־רעפארמער. צום ביישפּיל, ער דערקלערט, אַז

„די צוויי לייט: קארל מאַרקס און פּערדינאַנד לאַסאַל — — — זיינען פאַר אונדזערע אַרבעטער די זעלביקע וואָס משה רבינו איז אַמאָל געווען פאַר אונדזערע עלטערן אין מצרים. משה רבינו האָט די יידן געגעבן אַ רעליגיאָן און קארל מאַרקס און פּערדינאַנד לאַסאַל האָבן אַראָפּגענומען די שווערע קייטן פון דעם גאַנצן מענטשנטום און האָבן אים געגעבן אַן אנדער רעליגיאָן, וואָס זי הייסט פּרייהייט, גלייכהייט און ברודערשאַפט.“

אַלס גוט־האַרציקער פּילאַנטראָפּ עפנט דער דאָזיקער לאַטעריי־געזינער אַ שניידער־שאַפּ, וואו ער טיילט די פּראָפיטן מיט די אַרבעטער און נעמט אַריין זיין פּריינט, דעם אינטעליגענטן אַפּערייטאַר פאַר אַ שותף... די שטימונג פון די יידישע אַרבעטער פון די אַכציקער יאָרן ווערט אויך אויסגעדריקט פון אַ שרייבער, וואָס האָט געשריבן דערציילונגען אונטערן נאָמען יעקב בן דוד. זיין מאָנאָלאָג „אַ קליינע געשיכטע“ (30טן יולי, 1886) שילדערט אַ קראַנקן אַרבעטער, וואָס איז שטאַרק באַזאַרגט איבער דער צור־קונפט פון זיינע קינדער. מיט אַמאָל זאָגט מען אים אָן די בשורה, אַז אַלע אַרבעטער פון זיין שאַפּ זיינען אַרויס אין סטרייק. זיין שאַפּ־חבר, וואָס זאָגט עס אים אָן, פּרייט זיך: „מיר וועלן מער קיינע שקלאַפּן זיין.“ דער חולה אָבער ווערט צוערשט שטאַרק אומרויאַק. דאָס וואָרט סטרייק שטייט פאַר זיינע אויגן ווי אַ „שרעקלעכע באַשעפעניש“. עס דערשרעקט אים און פאַראַלי־זירט אים. עס קומט אים אויפן זינען „די שרעקלעכע לאַגע“ פון זיין הויז־געזינט: „אָן געלט, אָן אַרבעט, מיט אַ פּרוי און פינף קליינע קינדערלעך.“ זיין פּרוי אָבער טרייסט אים: „לאַמיר טראָגן דעם שווערן לאַסט מיט אַלע אַרבעטער גלייך און נישט אַראָפּפאַלן ביי זיך.“ אָבער אויך זי איז אין פּרינציפּ קעגן סטרייק. זי האַלט, אַז מיט דעם געלט, וואָס די יוניאָן דאַרף אויסגעבן אויפן סטרייק, זאָל מען ליבער גרינדן אַ קאַאָפּעראַטיוון שאַפּ...

דעם קראַנקן איז דער פּלאַן געפּעלן. ער מאַכט צו די אויגן און הויבט אָן חלומען. ער זעט בילדער פון לעבן און קאַמף: מענטשן מיט „וואַלפּישע אויגן“ באַפּאַלן דעם אַרבעטער און „רויבן אוועק די פּרוכטן פון זיין שווערער, בלוטיקער מיהע“. דער אַרבעטער שלאָגט זיך פאַר זיינס, אָבער די ווילדע חיות זיינען שטאַרקער. . . . אָבער נאָך דעם ווי די אַרבעטער פאַרבינדן זיך אין אַ „בונד פון ברודערשאַפט“, אין אַ יוניאָן, וואַקסן אויס אין זייער מיטן צוויי מעכטיקע באַשעפענישן: אַ לייב, וואָס אַ „גרויסער, פייערדיקער וואָרט שיינט אויף זיין שטערן: „סטרייק!“ און אַ טיגער, וואָס „פּלאַמזי פייער

וואַרפט ער פון זיין מויל. די אויגן ברענען ווי צוויי הייסע קוילן און א רויטער וואַרט 'באַיקאַט' גלינצערט אויף זיין קאַפּ..."

מיט די צוויי מעכט, „סטרייק“ און „באַיקאַט“, וואַרפט זיך דער אַרבעטער אויף זיינע שונאים. זיי וואַלטן זיכער באַזיגט געוואָרן, זיי קריגן אָבער הילף פון דער פּאָליציי און פון געריכט... ניט געקוקט אָבער אויפן פּאַרלויפיקן נצחון פון דעם אַרבעטערס שונאים, זעט דאָך דער קראַנקער דעם אַנקום פון „ליכטיקערע און גליקלעכערע טעג: אַרגאַניזאַציאָן, אייניקייט און פּרייהייט זיינען מיט רויטע בוכשטאַבן אויפגעשריבן אויפן הימל“...

(דאָס בילד פון דעם לייב, וואָס אויף זיין שטערן שיינט דאָס פּיער-וואַרט „סטרייק“, איז אַן צווייפל גענומען פון דעם אַלטיידישן פּאַלקלאָר, אַז אויפן הימל געפינט זיך אַ חיה, וואָס בייטאַג איז אויפגעשריבן אויף איר שטערן „אַמת“ און ביינאַכט — „אַמונה“.)

דעם אַרבעטערס שרעק פאַרן סטרייק איבער דער אַריינמישונג פון דער פּאָליציי און דעם געריכט אויף דער זייט פון באַס, און דעם אַרבעטערס חלום אויסצומיידן דעם קלאַסנקאַמף, דאָס סטרייקן און פּיקעטן דורך אַרגאַניזירן קאַאָפּעראַטיווע שעפּער, פאַרשווינדן ביידע מיט דעם וואַוקס פון דער יוניאָן און מיט דער פאַרשפּרייטונג פון סאַציאַליסטישן געדאַנק, אין די אַכציקער יאָרן אָבער, אין דער צייט פון די ערשטע פּרוואַוו צו אַרגאַניזירן דעם אימי-גראַנטישן סוועט-שאַפּ אַרבעטער, האָבן זיך אַזוינע שטימונגען געפילט אין פיל אַרבעטער-שאַפּונגען.

* * *

אין די אַכציקער יאָרן האָט אויך געשריבן פּראָזע דער דיכטער דוד גרינ-בערג פון סינסינעטי. אין דער אַלטער היים, אונטער זיין פּריערדיקן נאַמען דוד זאָהיק, האָט ער געשריבן אין העברייאיש, יידיש און רוסיש. ער האָט אויך פאַרעפנטלעכט אַ משכילישע פּיעסע: „די ראָזע צווישן די דערנער“ — „אין טהעאַטער אין 4 אַקטן“. צענזורירט אין קיעוו 1883, געדרוקט אין פעטריקאָוו, 1884. קומענדיק אין אַמעריקע אין די אַכציקער יאָרן ווערט ער, ווי אַ ריי אַנדערע שרייבער פון יענער צייט, מיטגעריסן פון דער אַרבעטער-באַוועגונג. אין זיין „דאָס יאָרן-באַגעגעניש“ (13טן נאָוועמבער, 1886), אַ דיאַלאָג צווישן דעם פאַרגאַנגענעם יאָר (תרמ"ו) און אַנקומענדיקן (תרמ"ז), מאַלט גרינבערג מיט שוואַרצע פאַרבן די „פּאַלשע, וויסטע וועלט“ פון יענער צייט, וואו עס געפינען זיך „טייולען אין מענטשן-געשטאַלט“:

„מר. 'אַמת' ליגט ניין איילן אין דער ערד באַגראַבן און מר. 'שקר' איז דאָך נעשטיגן ביו צום זיבעטן הימל, אין וועלכן עס זיצט דער קאַפּי-טאַליסטישער נאָט-דאָלאָר אין אַ נאָלדענעם פּאַטעל און לעבן אים זיצן זיינע

צוויי מיניסטאָרן : 'עקספּלאַטירונג' (אויסבייטונג) און 'עגאָאיזמוס' (אייגן-ליבע), וועלכע זינד אויך די טרענער פון דעם שענדלעכן, מערדערישן, מיט בלוטגעשריבענע פיר ווערטער : 'אַלֶה־כֹּה־שִׁרְצֵה־זֶנֶב' (פאַלש־שווערן, פאַר־ליקענען, מאַרדן און גנבענען)."

די דיכטונג אין דער „ניו־יאָרקער יודישער פּאָלקס־צייטונג" איז די ערשטע פאַר חדשים געווען שוואַכער ווי די פּראָזע. דערפאַר אָבער באַווייזט זיך דאָרט סוף יאָר 1886 אַ דיכטער, וואָס איז געשטיגן העכער פון יאָר צו יאָר ביז ער שטייגט אויך אַריבער זיינע לאַנדאַגער מייסטער. דאָס איז געווען דער שניידער־אַרבעטער מאָריס ראָזענפעלד.

8

מאָריס ראָזענפעלד (1862—1923) איז געווען דער ערשטער באַדייטנדיקער דיכטער פון פּאָבריק און שאַפֿ־לידער אין דער יידישער שפּראַך. געבאָרן אין ליטע ביי אַ פּאָטער אַ שניידער, אין אַ דאָרף נאָענט פון סוואַוואַלק, נעמט זיך ראָזענפעלד אין אָנהייב פון די אַכציקער יאָרן פאַר דער זעליביקער אַרבעט אין דער עמיגראַציע, פריער אין ענגלאַנד און נאָך דעם אין אַמעריקע. ער אַרבעט אַרום 20 יאָר מיט נאָזל און אייזן — אַלס אַפּערייטאָר (מאַשין־שטעפער) און פרעסער אין די שניידער־פּאָבריקן און סוועט־שעפער אין לאַנדאָן און ניו־יאָרק.

אין לאַנדאָן ווערט מאָריס ראָזענפעלד אַריינגעצויגן אין דער אַרבעטער־באַוועגונג. קומענדיק אין אַמעריקע אין האַרבסט 1886, שליסט ער זיך אָן אין די האַלב־אַנאַרכיסטישע גרופּעס „פּיאָנערן פון פּרייהייט" און „ריטער פון פּרייהייט", וואָס פּלעגן זאַמלען פּאַנדן פאַר דער דעמאָלט־באַליבטער יידישער אַרבעטער־צייטונג אין לאַנדאָן, „דער אַרבעטער־פּריינט".

אַלס שאַפֿ־אַרבעטער אין לאַנדאָן האָט מאָריס ראָזענפעלד, זיצנדיק ביי דער אַרבעט, פּאַרפאַסט אַלערליי אַרבעטער־לידער. זיי זיינען געזונגען און דעקלאַמירט געוואָרן פון מאַסן אַרבעטער. ער האָט אויך געמאַכט אַ פּרוואו אַנצושרייבן זיינע לידער אויפן פּאַפּיר און האָט זיי געשיקט צום „פּוילישן יידל" און צום „אַרבעטער־פּריינט". די רעדאַקטאָרן פון יענע צייטונגען, מאָריס ווינטשעווסקי און פּיליפּ קראַנץ, האָבן אָבער געהאַלטן ראָזענפעלדס ערשטע לידער פאַר ניט־דרוקבאַר. זיינע הענט האָבן דעמאָלט מער זיך אויס־געטייגט צום נייען און פרעסן, איידער צום שרייבן. דערצו זיינען אים דעמאָלט נאָך אויך פרעמד געווען אַפילו די סאַמע עלעמענטאַרסטע כללים פון פּאַעזיע. ביסלעכווייז אָבער האָט מאָריס ראָזענפעלד דערלערנט ווי אַזוי ריכטיק אָנ־צושרייבן זיינע לידער און קומענדיק אין אַמעריקע קריגט ער די מעגלעכקייט זיי צו פאַרעפנטלעכן אין דער „ניו־יאָרקער יודישער פּאָלקס־צייטונג".

אין זיינע ערשטע לידער דארט גיט נאך ניט ראָזענפעלד קיין שאַפֿ-ביל-דער. ער זינגט, אויף ווינטשעווסקיס שטייגער, וועק-לידער און קאַמף-לידער. זיין ערשט ליד וועגן דעם פאַרגייענדיקן יאָר (17טן דעצעמבער, 1886), איז אַ וועק-ליד. ער וועקט דאָס יידישע פּאַלק אויפצושטיין „געשווינט“ פון שלאָף. ראָזענפעלד אונטערשיידט זיך דאָרט אָבער ראַדיקאַל פון די משכילימשע ווע-קער. ער רופט ניט, ווי זיי, לויט צונזערס אויסדרוק, „איינצואוואַשן זיך—מיט זייה און בילדונג-קלאַסן“ און „ווערן אייראָפּיאיש אויסגעקליידט“. דער שאַפֿ-אַרבעטער מאַריס ראָזענפעלד רופט זיין פּאַלק, דאָס פּאַלק וואָס פּראַצעוועט, צום „וועלט-קאַמף“ מיט אַלע „ברידער“ (אַרבעטער) צוגלייך, כדי אַ סוף צו מאַכן „צו אַרעם און רייך“. אויך זיין אַטאַקע קעגן די רבנים מאַכט מאַריס ראָזענפעלד ניט פון די פּאָזיציעס פון דער בירגערלעכער השכלה, נאָר פון פּראַלעטאַרישן קלאַסנקאַמף. ער אַטאַקירט די רבנים הויפטזאַכלעך דערפאַר, ווייל „זיי שפּילן פּאַרשטעלט זייע ראַליע אַצינד“ און רעדן איין דאָס פּאַלק, אַז עס ליידט פאַר זיין „זינד“...

אין פּריילינג 1888 הייבט אָן ראָזענפעלד מיטאַרבעטן אויך אין „אַרבעטער-פּריינט“. אָבער אויך אין זיינע לידער דאָרט שילדערט ער נאָך ניט דעם שאַפֿ. ער טרעט דאָרט אַרויס שאַרף קעגן דער „אַלטער סיסטעמע“, ער רופט די „אַרבעטסלייט“ ניט צו זיין „פּאַרשלאָפן“, ווייל זיי האָבן ניט אויף וועמען צו האַפּן, נאָר צו קעמפּן פאַר דער סאַציאַלער רעוואָלוציע. ער וואַרנט די אַמעריקאַנער בורזשואַזיע, אַז איר „יוסטיץ-מאַרד אין שיקאַגאָ“ (די באַקאַנטע „היימאַרקעט-טראַגעדיע“) וועט איר ניט ברענגען קיין גוטס, ווייל די פּיר מענער, וואָס זי האָט געהאַנגען, זיינען ניט „פּאַרגאַנגען“. און ער מאַכט דעם אויספיר: „נאָר דעם קערפּער האָט איר געקוועלט“ (געמוטשעט), „דעם גייסט קאַנט איר ניט פּאַרניכטן“. מיט זיינע שאַפֿ-לידער טרעט אַרויס מאַריס ראָזענ-פעלד צום ערשטן מאל אין זיין ביכל „די גלאַקע“ (ניו-יאָרק, 1888).

אין יענער צייט איז אין אַמעריקע נאָך ניט געווען קיין מחיצה צווישן פּאַעזיע און פּובליציסטיק אין דער יידישער פרעסע. אַזוי האָבן דעמאָלט גע-שריבן לידער אויך אַזוינע זשורנאַליסטן ווי האַרקאָווי, הילקוויט, הערמאַלין, וויערניק, מעריסאַן, פּאַליי, ראַיעווסקי, קאַהאַן, שור א. ד. גל. ס'איז דעריבער געווען גאַנץ נאַטירלעך, אַז מאַריס ראָזענפעלד זאָל האָבן באַלד דערפּילט, אַז זיינע לידער שטייען פּיל העכער פון די פּובליציסטישע פּערזן פון אַנגעזעענע משכילים און אינטעליגענטן.* ער וואַגט דעריבער שוין אין האַרבסט, 1888,

(* יאָרן שפּעטער האָט מאַריס ראָזענפעלד אַפילו אַמאָל געזאָגט צו ווינטשעווס-סקין: „איר שרייבט בעסער פון מיר, נאָר איך בין אַ גרעסערער דיכטער פון אַיך.“) (מאַריס ווינטשעווסקי, זיין לעבן און שאַפֿן, פון קלמן מרמר, פּאַרלאַג „פּרייהייט“, ניו-יאָרק, 1928, זייט 303.)

קארגע צוויי יאָר ווי ער האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן, אַרויסצוטערען מיט אַ ביכל לידער. דער לאַנדאַנער „אַרבייטער פריינד“ האָט דאָס ביכל באַצייכנט אַלס „זאַמלונג פון רעוואָלוציאַנערער פּאָעזיע“ און באַטיטלט דעם דיכטער אַלס „יונגער רעוואָלוציאַנערער פּאָלקס-פּאָעט“.

די „גלאַקע“, ראָזענפעלדס ערשטלינג-ביכל, אַנטהאַלט נאָענט פון 30 לידער. עס האָט מאַטאָס פון היינע און בערנע, וויליאַם מאַריס און אַלבערט פּאַרסאָנס. די מערסטע לידער זיינען רעוואָלוציאַנערע. צוושן זיי כמעט אַלע לידער, וואָס ער האָט געדרוקט אין „אַרבעטער-פריינט“. דאָס נייע אין זיינע לידער דאַרט איז דער אַפטייל „לעבנס-בילדער“, וואו ער שילדערט שוין אויך דעם שניידער-שאַפּ. פאַראַן שוין דאַרט זיין באַרימט ליד פון דער ניו-יאָרקער יידישער אַרעמשאַפּט, „די ליכט-פאַרקויפּערין“.

די ליכט-פאַרקויפּערין, אַן אַרעמע אלמנה, דערציילט דאַרט ראָזענפעלד, איז געזעסן „אין העסטער סטריט לעבן אַ באַרל [פעסל] פול מיסט“ און גע-רופן: „יודן, קויפט ליכט!“ — „קויפט, יודן, ליכט לכבוד שבת וועגן!“ — „שבת-ליכט, וויבער, פינף פאַר דריי סענט!“ — „קויפט, וויבערלעך, קויפט!“ דערביי באַמערקט דער אַרבעטער-דיכטער, אַז ווען דער ליכט-פאַרקויפּעריןס מאַן האָט „געלעבט, געאַרבעט, פאַרדינט“, פלעגט די דאָזיקע יידישע אַר-בעטער-פרוי אַ גאַנצע וואָך שפּאַרן כדי דעם שבת „צו באַשיינען“. די שוואַכע אויסגעהונגערטע אלמנה ברעכט צוזאַמען פאַרקויפּנדיק, ריכטיקער, ניט קאַנענדיק פאַרקויפּן אירע שבת-ליכט. דער אַרבעטער-דיכטער באַנוצט אַבער ניט די דאָזיקע טראַגעדיע פאַר אַנטי-רעליגיעזער פּראָפּאַגאַנדע. ער באַקעמפט ביטער די פאַלשע רעליגיעזע פירער, וואָס שטייען אויף דער זייט פון די סוועט-שאַפּ-באַסעס. ער איז אַבער זייער מילד צו דער פרומקייט פון די ערלעכע אויפריכטיקע יידישע פּאָלקס-מאַסן. ער באַשולדיקט זיי ניט אין האַרצלאַזיקייט פאַר זייער גיט אַפּשטעלן זיך לעבן דער אלמנה צו קויפּן ביי איר שבת-ליכט, ווייל „לכבוד דעם הייליקן שבת איילט יעדער געשווינד“. ער שילדערט אויך מיט פיעטעט די רעליגיעזע אַטמאָספּערע, וואָס האָט גע-הערשט אויף דער יידישער „איסט-סייד“ אין די אַכציקער יאָרן:

„דערווייל פון הויכן הימל קומט צו שוועבן,
די ליבע מלכה—שבת אין איר פולן פראכט,
באנייסטערט, מיכד ווערט דאָס יידיש לעבן,
הימל-דייך שיינט די שול פרייטיק צו נאכט...“

נאָכן דערשיינען פון מאַריס ראָזענפעלדס ערשטן לידער-בוך ווערט זיין דיכטונג אַלגעמיינ אַנערקענט. עס עפענען זיך פאַר אים אַלע יידישע אויס-גאַבעס. ער ווערט דער הויפט-דיכטער פון דעם דעמאָלט-פּראַגרעסיוון

„פאלקס-אדוואקאט“ (1888—1890). ער שרייבט אויך גלייכצייטיק מיט עדעל־שטאטן אין דער אַנאַרכיסטישער „וואַרהייט“ און אין דעם אומפאַרטייאיש־סאַציאַליסטישן „מאַרגנשטערן“ און אין דער דעמאָלט ניי־געגרינדעטער „אַרבעטער־צייטונג“. ביים סוף פון די אַכציקער יאָרן האָט ראָזענפעלד שוין געהאַט פאַרעפנטלעכט איבער 150 לידער, צוויי ביכלעך פּאַעזיע (די גלאַקע“ און „די בלומענקעטע“) און אַ צענדליק זאַכן אין פּראָזע, צווישן זיי עטלעכע רעאַליסטישע שניידער־דערציילונגען.

* * *

מאַריס ראָזענפעלדס שניידער־דערציילונגען פון די אַכציקער יאָר צייכע־נען זיך אויס מיט זייער רעאַליזם. ראָזענפעלד טרייבט ניט איבער די שלעכטסקייט פונעם יידישן שניידער־באַס, כאַטש ער, דער אַרבעטער־דיכטער, האַטט אים און אַגטירט פאַר דעם אונטערגאַנג פון דער בלוטזויגרישער „סוועטינג־סיסטעם“. פון דער אַנדער זייט שאַנעוועט אַבער אויך ניט ראָזענ־פעלד די צוריקגעשטאַנענע יידישע אַרבעטער, וועמעס לעבן ער וויל זען פאַרבעסערט און פאַרשענעריט. מאַריס ראָזענפעלד באַשרייבט די ווילדקייט פון די „וואוילע יונגען“ אינעם שאַפּ, וועלכע טוען אַפּ אַלערליי שפּיצלעך צו די אַרעמע פעדלער, וואָס קומען דאָרט פאַרקויפן זייער ביסל וואַרע. ער מאַלט אַפּ דעם ליידאַק. וואָס שטעלט זיך דאוונען אין שאַפּ און רעדט דערביי גראַבע רייד; וואָס קושט די תפילין און טשעפעט זיך גלייכצייטיק צו די אַרבעטער־מיידלעך.

אין זיין דערציילונג „דער נאַכט־וואַנדלער“ — אַ בילד פון די שניידער־אַרבעטער „וואַרהייט“, 19טן אַפּריל, 1889), שילדערט ראָזענפעלד, ווי דער אַפּערייטאַר גייט פאַרטאָג צו דער אַרבעט און פאַרשווינדט אין דער פינצטער־קייט פון שמוציקע געסלעך. אין אַן אַנדער שניידער־דערציילונג, „דער וואַרק־שאַפּ“ (דאָרט, 3טן מאַי), באַשרייבט ראָזענפעלד אַ פּרימאַרגן אינעם ענגן סוועט־שאַפּ: „אַרעמע מיידלעך זיצן איינגעהויקערט און נייען זייער שנעל.“ ווען דער באַס קומט אָן, שרייט ער פון דעסטוועגן: „גיכער, גיכער!“

פאַרבנרייכער איז ראָזענפעלדס בילד פונעם סוועט־שאַפּ אין זיין שניידער־דערציילונג „אַ קריסטמעס־פרעזענט“ („פאלקס־אדוואקאט“, 24טן יאנואַר, 1890). ער שילדערט דאָרט אַ „דאַנערשטיק ביינאַכט, אין וועלכער מען מוז די אַרבעט ענדיקן, אינעם סוועט־שאַפּ, אויפן „טאַפּ־פלאַר“ (דאָך־שטיבל) פון אַ „פאַררויכערטן און פאַרשמוצטן טענעמענט־הויז פון העסטער סטריט“ — „פאַרוואַרפן ווייט פון לופט און ליכט“. דאָרט „פינדעשט“ (פאַרענדיקט) מען איצט (די נאַכט פאַר קריסטמעס) „דעם דריטל טאַג אַרבעט, אויף וועלכער מען אַרבעט שווער און ביטער פון זונטיק אָן. די געז אין שאַפּ איז אַנגעצונדן, עס איז ליכטיק. די מאַשינען לויפן מיט אַ טייוולשער געשווינדקייט! די

פרעסער קלאפן מיט די שווערע אייזנס. — — — אין א ווינקל זיצט א שניידער, פארדרייט די היטלקע אויף הינטן און זינגט דאס ליד פון „שבת מאכן“. א ביסעלע וויטער שטייען עטלעכע בייסטערס און צאפלען זיך ווי פארן טויט... זיי פרעסן און נייען צוגלייך און טוען אויך פון צייט צו צייט א ביס א שטיק טרוקענע ברויט — — — זיי טוען א ביס און א פרעס; א פרעס, א ביס און א קרעכק... דער עלטסטער ארבעטער אינעם סוועט-שאפ, „מאקס דער אפעררייטאר“, וועמענס „רויטע און קראנקע אויגן זיינען יעצט פארדעקט מיט א פאך בלויע ברילן, ווייל זיי קאנען שוין מער אין ליכט ניט קוקן“, שרייט אויס, שפעט ביינאכט:

„העי! סטאפט [הערט אויף] מיט די מאשינען! העי, סעי, ברידער, איר ווייסט, אז נאך שבת מיטוואך איז ניי יאר [1890]? און וועגן א קריסט-מעס-פרעזענט פארן באס איז נאך ניט געזארגט געווארן? זאגט: ער האט עס אפשר ביי אונדז ניט פארדינט?“

„א, יעס, א יעס!“ שרייען אויס אלע ארבעטער און אן אפעררייטאר, וועל-כער הינקט אויף א פוס, כאפט אונטער: „געוויס מוז מען מאכן א קריסטמעס-פרעזענט פארן באס, ווען ניט וועט מען מיינען, אז מיר זיינען גרינהארנס...“ אן אנדער ארבעטער, וועלכער מעקעט צו א ביסל, זאגט: „מיין פארשלאג איז, מען זאל קויפן דעם באס א גאלדענעם רינג אויף וועלכן עס זאל שטיין אויסגעקריצט זיין נאמען און דער נאמען פון דער מיסעס.“

א מיידל, „אויסגעדארט און אויסגעבלייכט, וועלכע האט ביז איצט גע-זונגען דאס ליד: „והער דיד יו געט טהאט העט?“ באמערקט, אז אזא מין פרעזענט „האבן מיר דאך פארציאן געמאכט“. דער איינציקער סאציאליסט אינעם סוועט-שאפ — א דארער, אויסגעבלייכטער פרעסער, וועלכער האט שטילערהייט געקרעכט די פראנצויזישע „מארסעליעזע“, רופט דאן אויס מיט אן ערנסטן טאן:

„ברידער, וואס טיגן אייך דיזע ארגומענטן מיט די פוסטע רייד? מאכט בעסער א סוף פון דער ארבעט און גייט אהיים אפרוען אייערע קראנקע גלידער. פארגעסט ניט, אז דער זיגער איז שוין באלד צוועלף.“

ווען עס ווערט פאר די ארבעטער קלאר, אז אט דער פרעסער איז קעגן דאס קויפן א קריסטמעס-פרעזענט פארן באס, שרייען אויס עטלעכע פון זיי, אז ער איז א „ציציליסט“, איינער פון די „באלניקעס“, פון די „יום-כפור-טענצער“. די ארבעטער ווילן כלל ניט הערן זיינע רייד און באשליסן צו קויפן פארן באס א קריסטמעס-פרעזענט — א „שטעקל מיט א גאלדענעם קאפ“. דער אויפגעקערטער ארבעטער זעט אין אט דעם פרעזענט א סימבאל פון קנעכט, וואס גיבן אליין זייער האר דעם שטעקן זיי צו שלאגן... די לאגע פון דעם אלטן „אפגעניצטן“ סוועט-שאפ-ארבעטער, וואס ראזענ-

פעלד האָט באַשריבן אין אַ ריי לידער, האָט ער אויך געשילדערט אין איינער פון זיינע שניידער־דערציילונגען פון די אַכציקער יאָרן, מיטן נאָמען „די אַלטע האַנט“: דער פרעסער שלמה יוזניק שוויצט אָפּ זיבעצן יאָר אינעם סוועט־שאַפּ פון זיין באַס קראַספיצקי. ער האָט שוין ניט מער קיין כח אויפ־צוהויבן דעם פרעס־איזן. קומט ער צו זיין באַס (וועלכער האָט אין די זעלביקע 17 יאָר זיך דערוואַרבן אַ חוץ אַ גרויסע פאַבריק אויך אַ סך לאַנד־אייגנטום), בעטן די שטעלע פון אַ „דזשעניטאַר“ (הויז־אויפפאַסער) אין איינעם פון זיינע טענעמענט־הייזער. דער באַס פאַרשטייט אָבער כלל ניט, וואָס פאַר אַ שייכות האָט צו אים אַט דער אַלטער פרעסער? פאַרלירט קראַספיצקי זיין געדולד און פאַרהאַקט די טיר פאַר זיין אַלטן אַרבעטער.

אַלס דיכטער האָט ראָזענפעלד די מערסטע פון זיינע שניידער־בילדער געשילדערט אינעם ליד. זיינע דערציילערישע לידער פון די אַכציקער יאָרן: „די שניידער־וועטע“, „פריינקל“ און אַנדערע, זיינען אַזוי ווי זיינע פראָזע־דערציילונגען עכט לעבנס־בילדער פון יענער צייט.

„די שניידער־וועטע“ — אַ בילד פון דעם ניו־יאָרקער אַרבעטער“ (דאָרט, 22טן פעברואַר, 1889). הויבט אָן ראָזענפעלד מיט אַן אַלגעמיינעם בילד פונעם סוועט־שאַפּ, זיין טרויעריקן אויסזען און שלעכטע אַרבעט־באַדינגונגען:

„מאָן קומט שוין יעצט פאַרטאָג אַריין,
אונד צוועלף ביינאַכט נייט מאָן אוועק,
יעדער וויל אַלץ שנעלער זיין —
מאָן כאַפט, ווייל באַלד קומט אָן דער סלעק...“

אין אַזאַ טאָג פאַרוועטן זיך אינעם סוועט־שאַפּ צוויי שניידער: ווער וועט ענדיקן די אַרבעט „מער געשווינד“ און ביידע פליען ווי אַ „שטורעם־ווינט“... איינער פון זיי איז שוין „גאַנץ בלאַס ווי אַ טוך“ און „צאַפלט מיטן לעצטן דוך“... דער באַס „קייכט פון לאַכן“... „אים איז אַנגענעם זאָלכע זאַכן“. די פרעסער־אַרבעטער קוקן אויף דעם ווי אויף ספּאַרט און ראַטן דעם שוואַכן שטעפּער זיך צוצוּיאָגן. דער סוף איז, אַז ער ברעכט צוזאַמען.

טראַגיש פאַרענדיקט זיך אויך דאָס לעבן פון דעם פרעסער אינעם ליד „פרענקל“ (דאָרט, 25טן אַפריל, 1890). דער פרעסער, פּרענקל, פאַרוועט זיך ניט מיט קיין צווייטן פרעסער. ער יאָגט זיך אַליין אַרויס די נשמה, כדי צו פאַרדינען גענוג געלט חתונה צו האָבן. ער קאַרגט פון זיין עסן, שפּאַרט אַ פעני צו אַ פעני. ער קויפט פאַר זיין כלה „גאַלדענע בראַנסלעטן“. ער נעמט די און די אַנדערע צירונג ביי אַ „קאַסטאַמער פּעדלער“ אויף אַפּצוצאַלן און

צאלט „צען מאל דעם ווערט“. דער רעזולטאט איז, אז ער פאלט אוועק אין דעם טאג פון זיין געטרוימטן גליק.

* * *

זייער ווייניק פון די בויער און שאפער פון דער נייער יידישער ליטעראטור האָבן זיך באַטייליקט אין דער קאָנסערוואַטיווער פרעסע. די „ניו־יאָרקער „יודישע צייטונג“ אין אונגאַרישן יידיש פון מאָריס וועקסלער (1885—1889) האָט אַרום זיך נישט געקאָנט גרופירן די שאַפער פון אַ מאַדערנער ליטעראַטור אין יידיש. אויך די מיטאַרבעטער פון „טאַגעבלאַט“, „גאַזעטן“, „וואַכנבלאַט“ א. ד. גל. אויסגאַבעס פון די 80ער יאָרן (י. ד. אייזנשטיין, יוליוס בלומענזאָן, ב. מ. גאַלדאַווסקי, יעקב האַכשטיין, יעקב מאָריסזאָן, א. ד. גל.) האָבן אַ חוץ זעליקאָוויטשן, זייער ווייניק בייגעטראָגן צו דער בויאונג און שאַפונג פון דער יידישער ליטעראַטור אין אמעריקע. וועלנדיק זיין מיט לייטן גלייך, קויפט דער אַרויסגאַבער פונעם „טאַגעבלאַט“ עטלעכע לידער פון מאָריס ראָזענפעלד. מעגלעך, אַז שרעהאַזן האָט דורך דעם געהאַפט צו געווינען אויך אַרבעטער־לייענער. ראָזענפעלד קריגט דערפאַר אַ גאַב אין דער „ניו־יאָרקער יודישער פאַלקס־צייטונג“, נאָר שרעהאַזן געווינט דורך דעם גאַרניט. די אַרבעטער האָבן זיך אין יענע יאָרן גרופירט אַרום די פראַגרעסיווע צייטונגען און שוין אָנ־געהויבן אויך שאַפן זייער אייגענע פרעסע. כאַראַקטעריסטיש פאַר ראָזענ־פעלדן איז אָבער זיין דערקלערונג אין „טאַגעבלאַט“, אַז פריילעכע לידער וועט ער זינגען ערשט „דאַן ווען דער אַרבעטער ערוואַכט“ און ווען די סיסטעם ווערט אומגעבראַכט... ראָזענפעלד זינגט שפּעטער אויך ציוניסטישע לידער, נאָר אין די אַכציקער יאָרן איז ער געווען מער־ווייניקער אויסגעהאַלטן סאַציאַ־ליסטיש, און ווען שמואל יעקב הערמאַן פאַדערט אים אויף אין אַ ליד צו שרייבן ציון־לידער, ענטפערט אים ראָזענפעלד מיט אַ ליד „דער תירוף“ (דאָרט, 17טן יאַנואַר, 1890), אין וועלכן ער דערקלערט, אַז זיין אידיע איז:

„פרייהייט און גלייכהייט — קיין סעקטן און קלאַסן,
וואו נישט מער קיין ייד און קיין קריסט,
וואו מער קיין פאַרשידענע נאַציעס און ראַסן,
דאָרט אַהין שטרעבט דער סאַציאַליסט.

„וואַרום איך באַזינג נישט די פעלדער פון ציון
איז אויך ווייל איך בין סאַציאַליסט.
איך זע דאָרט אין ציון, פון ווייטנס שוין בליען,
דעם יידישן קאפיטאַליסט...“

אן אנדער גרויסער דיכטער, וואָס איז אויך געקומען פון שאַפּ און האָט באַלד פאַרנומען אַן ערשט־ראַנגיקן פּלאַץ אין דער אַמעריקאַנער יידישער ליטעראַטור פון זיין צייט, איז דוד עדעלשטאַט.

דוד עדעלשטאַט (1866—1892) פאַרנעמט גאָר אַ באַזונדער פּלאַץ אין דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג. זיין גאַנצע ליטעראַרישע טעטיקייט דויערט קנאַפּע פיר יאָר. זיינע ערשטע לידער דערשיינען אין יאָר 1889. צוויי יאָר שפּעטער ווערט ער קראַנק אויף שווינדזוכט, ער ראַנגלט זיך מיטן טויט איבער אַ יאָר צייט און שטאַרבט אַוועק דעם 17טן אָקטאָבער, 1892. אין עלטער פון 26 יאָר. אין אַט־דער קורצער צייט פון זיין שאַפּן האָט דער יוגנט־לעכער פּראַלעטאַרישער דיכטער באַוווּזן איינצוקריצן זיך טיף אין די הערצער פון די קעמפּערישע יידישן אַרבעטער־מאַסן אין אַלע טיילן וועלט.

דוד עדעלשטאַט איז געווען אין פּוילן זיין פון וואָרט אַ פּיאַנער פון יידישן אַרבעטער־ליד. ער האָט געמוזט אַליין אויסטרעטן זיין וועג. געבאַרן און דער־צויגן אין אַן עכט־רוסישער שטאַט (קאַלוגאַ), איז עדעלשטאַט געווען ווייניק אַדער גאַרניט באַקאַנט מיט דער יידישער ליטעראַטור פון יענער צייט. ער האָט געלייענט און געשריבן אין רוסיש, אויף וועמעס ליטעראַטור ער האָט זיך גייסטיק אַנטוויקלט. אין עלטער פון 16 יאָר (1882) קומט דוד עדעלשטאַט קיין אַמעריקע. ער געפינט דאָ ניט קיין שום ליטעראַטור אין יידיש, וואָס איז ווערט אַט־דעם נאָמען. אַרבעטנדיק אין אַ שניידער־שאַפּ, דערלערנט ער די יידישע שפּראַך, ניט גענוג אָבער זיך אויסצודריקן ליטעראַריש אין יידיש. ערשט ביי דער גרינדונג פון דער „וואַרהייט“ אין 1889 באַווירקן אים זיינע אַנאַרכיסטישע חברים אויפצושרייבן אַ ליד אין יידיש. ער ווויזט באַלד אַרויס די פּיאַיקייט אויסצודריקן זיך אין יידיש איינפאַך און קלאַר. צוויי פון זיינע לידער, געשריבן אין די ערשטע עטלעכע וואָכן פון זיין שאַפּן אין יידיש — „אין קאַמף“ און „מיין צוואַה“ — ווערן נאָך היינט פיל געזונגען. עדעלשטאַט גייט איבער ביסלעכווייז אינגאַנצן פון רוסיש צו יידיש און ווערט איינער פון די פּיאַנערישע בויער פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע. ער דריקט זיך אויס ניט נאָר אין לידער, נאָר אויך אין דערציילונגען, סאַטירעס, פעליע־טאַנען און אין אַ פּובליציסטיק, וואָס דערמאַנט אין ק. גאַלאַפּס (דער יונג־פאַרשטאַרבענער רעדאַקטאָר פונעם לאַנדאַנער „אַרבעטער־פּרילינט“), און האָט צו זיך, אין יענער צייט, אין אַמעריקע, קיין גלייכן ניט מיט איר פּלאַמענדיקער שפּראַך און פּאַטאַס.

דער „משוגענער פּילאַסאַף“ (ווינטשעווסקי), ראַזענפעלד און עדעלשטאַט פאַרנעמען דעם אויבאַן אין דער אַמעריקאַנער יידישער ליטעראַטור פון די

אכציקער יארן. גלייכצייטיק האבן אבער אויך מיטגעוויקלט אזוינע דיכטער, ווי דוד גאלדשטיין, דוד גרינבערג, זעליקאוויטש, בערטע נאגלע א. ד. גל., און אזוינע פראזע-שרייבער, ווי אפאטעקער, הערמאלין, זאלאטאראף, זיפערט, טענענבוים א. און. וואס האבן דעמאלט מיטגעארבעט אין כמעט אלע פראג-גרעסיווע און רעוואלוציאנערע אויסגאבעס.

(פון די צוויי פרויען-שרייבעריןס אין די אכציקער יארן, ווערט איינע, בערטע נאגלע פון פילאדעלפיע, שפעטער אינגאנצן פארשוואונדן און פאר-געסן. די צווייטע, די דערציילערין טויבע סעגאל, ווערט דערמאנט נאר אין פארבינדונג מיט איר אמאל פאפולערן ראמאן „גאלדעצקע די מלווהטע“ (1883) אדער „די שיינע נייטערין“, ווי ער הייסט אין שפעטערדיקע אויפלאגעס, וואס זי האט פארעפנטלעכט נאך זייענדיק אין ווילנע. אין ניו-יאָרק איז זי זינט 1889 געווען באקאנט אלס צאן-דאקטאר טאטיאנא (שפעטער: טילי) סעגאל. אַ חוץ סקיצן און פעליעטאָנען האָט זי דעמאָלט אויך געשריבן אַרטיקלען איבער יידישע קולטור-פראָגן, באַזונדערס איבער יידישער דערציאונג. זי איז אויך געווען טעטיק אינעם יידישן ליטעראַטן-פאַראַיין, וועלכער פלעגט אמאָל אויך אַפּהאַלטן אַ יוצונג אין איר אָפיס, וואָס זי האָט געטילט מיט איר מאָן, דר. מ. לעווין.

די יידישע ליטעראַטור אין אמעריקע בלייבט זיך ערשט פאַנאַנדער אין די ניינציקער יארן. זי ווערט דעמאָלט אויך אָנערקענט פון דער אַלגעמיינער אמעריקאַנער געזעלשאַפטלעכקייט און ווערט דורך איר אַריינגעפירט אין דער וועלט-ליטעראַטור. ס'איז אבער ניטאָ קיין ספק, אַז די גרויס-אויסגעוואַקסענע יידישע ליטעראַטור אין אמעריקע האָט פיל צו פאַרדאַנקען די פיינע פיאַנערן-אַרבעט פון די אכציקער יארן, וואָס האָט צוגעגרייט דעם גינסטיקן באַדן פאַר איר ווייטערדיקער אַנטוויקלונג.

די קוועלן, אויף וועלכע אָט די באַשרייבונג איז באַגרינדעט, זיינען אָנגעגעבן אין מיינע אַרבעטן איבער דער פרעסע פון די זיבעציקער יארן („האַמער“, אַפריל 1926; „פּנאָס“—אַמאָסטוויל יונואַ, 7-1928; „פּרויהייט“ דעצ. 1923, אַפריל 1928, 1931); איבערן ערשטן לידער-ביכל אין יודיש און זיין פאַרפאַסער י. צ. סאַבעל („פּנאָס“, 1928; 5. מ. שטיין-בוך, 1938); איבער די פּיאַנערישע דיכטער, אין מיינע ביכער: „מאָריס ווינשעווסקי“, פאַרלאַג „פּרויהייט“, ניו-יאָרק, 1928; „דוד ערעלשמאַט“, פאַרלאַג „עמעס“, מאָסקווע, 1935, און איבער מאָריס ראָזענפעלד — אין „פּנאָס“, 1928; „ווינסשאַפט און רעוואַלוציע“, קיעוו, 1935, און צו זיינע יאַרצייטן און געדענק-מען, „פּרויהייט“, 1924, 1927, 1929, 1932, 1937, „אַלמאַנאַך“, אינטערנאַציאָנאַלער אַרבעטער אָרדן, 1940, מיט צוגאַבן.

די ערשטע יידישע אַרבעטער־לידער אין אַמעריקע

דאָס יידישע אַרבעטער־ליד איז אויפגעקומען אין די אַכציקער יאָרן פונעם 19טן יאָרהונדערט. זיין ערשטער דיכטער איז געווען מאָריס ווינטשעווסקי (אינעם לאַנדאָנער „פּוילישן אידל“, 1884, און אין אַ באַזונדער ביכל, דאָרט, אין 1885). אין אַמעריקע הויבט זיך אָן דאָס עכטע אַרבעטער־ליד מיט מאָריס ראָזענפעלדס ערשטן ליד, סוף 1886, אין דער „ניו־יאָרקער יידישער פּאָלקס־צייטונג“. פריער פאַר אים האָבן געשריבן יידישע אַרבעטער־לידער אין אַמע־ריקע ניט קיין דיכטער, נאָר סאַציאַליסטישע אָדער אַנאַרכיסטישע טוער, וועלכע האָבן איינגעזען דעם ווערט פון אַזוינע לידער פאַר דער אויפקלערונג און דער אַרגאַניזירונג פון די יידישע אַרבעטער־מאַסן.

אינער פון די ערשטע, אויב ניט דער סאַמע ערשטער, אין אַמעריקע צו שרייבן אַזאַ מין פּראָפּאַגאַנדע אין גראַמען, איז געווען ס. שורר. נאָך זיין ערשטן פּרוואַו צו שרייבן אַפּאַריזמען אין גראַמען, אין דער וועכנטלעכער, פּרוואַטער סאַציאַליסטיש־נאַציאָנאַליסטישער „ניו־יאָרקער יידישע פּאָלקס־צייטונג“, טרעט ער דאָרט אַרויס (יולי 8, 1886) מיט אַ ליד פון זעקס אַכט־שורהדיקע סטראַפּעס: „איך ווייס ניט וואָס איז געפּערלעכער“, אין וועלכן ער שרייבט אַזוי:

„איך ווייס ניט וואָס איז געפּערלעכער?
דאָס אומזיכערע לעבן אונטער אָפּענעם הימל,
אָדער דער פּריציטיקער טויט אין ענגע טענעמענט הייזער?
די קנעכטשאַפט פון אַ שקלאַף,
אָדער די „אומאָפּהענגיקייט“ פון אַ לוי־אַרבעטער?
די פּריינטשאַפט פון אַ באַנקיר,
אָדער דער שמויכל פון אַ שלאַנג?
די בלוטגיריקייט פון אַ טיגער,
אָדער די הערשזוכט פון אַ באָם?“

אין אַן אַנדער ליד זיינס: „די פּרייע וועלט!“ (אויגוסט 13, 1886). לאַכט אויס ס. שורר די, וואָס זאָגן, אַז „די וועלט איז פּריי פאַר יעדן איינעם“, און „מ'פּאַרווערט ניט קיינעם“ צו טאָן וואָס ער „ויל“, אַבי ער טוט עס רואיק, „שטיל“... די, וואָס דערקלערן, אַז אויב דער אַרבעטער וועט אַרבעטן פּליסיק, וועט דאָס אים „צום גליק“ פירן: דער באַס וועט זיין צופרידן און דער אַר־בעטער וועט זיין פּלאַץ „ניט שנעל פּאַרלירן“. ס. שורר באַמערקט דערצו אַזוי:

„אָבער ווייסט דו אין וואָס באַשטייט דען דיין גליק?
 אין דעם וואָס די באַסעס ווערן אימער מער רייך;
 אַרבעטסט פון וואָך, אָדער מיט דער גאַל פון שטיק,
 דיין דלות איז זיכער, דייע זאָרן זינד גלייך...“

אַ צווייטער שרייבער פון אַט-דעם מין אַרבעטער-לידער האָט זיך אונטער-
 געשריבן מיט די בוכשטאַבן X. W. R. דער דאָזיקער שרייבער איז מעגלעך
 געווען דער פּיאָנער פון דער יידישער סאָציאַליסטישער פרעסע אין אמעריקע,
 און שפעטער דר. מעדיצין, טשאַרלס ראַיעווסקי. ער האָט מיר אַמאָל דער-
 ציילט, אַז ער פלעגט שרייבן „פּערזן“ אין דער „ניו-יאָרקער יודישער פּאָלקס-
 צייטונג“.

דאָס ערשטע לידל פון עקס. וו. ר. איז געווען באַאַרבעט פריי פון דייטש,
 וועגן דער מאַכט פון געלט. דאָס ליד האָט געהייסן „דער וועלט-פירער“
 (אויגוסט 13, 1886), און זיך געלייענט אַזוי:

„געלט איז דער קעניג, דער קעניג איז דאָס געלט,
 לויבט אים, דעם הערשער, דעם הערשער פון דער וועלט!
 זינגט אים שירים, טוט תפילה צו אים,
 בויגט זיך, פאלט אויף די קני,
 קריכט ווי ווערים אויף דער ערד פאַר אים,
 איר דומע מענטשנפיי.“

אין אַנדערע לידלעך האָט ער געשילדערט די טרויעריקע לאַגע פון דעם
 אַרבעטער און אויך פון דעם אַרעמען פעדלער. דער פּאָליציסט שרייט: „אַהאַ,
 ביסט געקעמטשט!“ און דער אַרעמער פעדלער איז אין „דזשייל פּערזענט“—

„פאַר וואָס? פאַר ווען?
 זאָגט מיר, איר ברידער!
 העלפט ווען איר קענט,
 דער יוניאָן גלידער!“

אונטער אַן ענלעכן פּסעוודאָנים (X.Y.Z.) האָט אין די אַכציקער
 יאָרן אויך געשריבן לידער דער אַנאַרכיסטישער וואַרט-זאָגער דר. הלל
 זאָלאַטאַראָף. אין זיין ליד „אַ בילד“ (״וואַרהייט״ מאַי 3, 1889), שילדערט ער,
 אינעם גייסט פון ווינטשעווסקיס ערשטע לידער, דעם הונגער-טויט פון אַן
 אַרבעטער-פּרוי:

„שוואַך ברענט אַ ליכטעלע דאָרטן אין צימער,
 נאָס און פאַרשימלט זיינען די ווענט;
 ביים בעט איינגעבויגן, אין דחקות און קימער,
 זיצט איינער, דאָס פנים פאַרדעקט מיט די הענט.“

ער זיצט פארזארגט, פארצווייפלט, פארטראכט,
אים דוכט זיך, אָ, עם איז קיין טעות!
דאָרט ראַנגלט זיך, נעבעך, פון הונגער פארשמאכט
זיין פרוי מיט דעם מלאך המות."

ווייניקער דיכטערישקייט, ווי ביי דר. זאלאטאָראָף, געפינט זיך אינעם ליד
פון דעם אַנאַרכיסטישן טעאַרעטיקער דר. י. א. מעריסאָן. ער האָט זיינע
פערזן געשריבן אונטערן פּסעוודאָנים „שר של ים" און זייגט אַ ליד (דאָס
טרינקענדע שיף", 14 סטראָפּן, מיט אַ מאַטאָ פון בערנע) איז אַריין
אין מאָריס ראָזענפעלדס ערשטן לידער־בוך „די גלאַקע" (ניו־יאָרק, 1888).
אונטער אַ פּסעוודאָנים („המנגן") האָט אויך געשריבן לידער דער סאַציאַליסט
מ. הילקאוויץ (מאָריס הילקוויט). ער האָט זיך ניט באַנוגנט, ווי בנימין פייגענ־
בוים, מיט איבערזעצן לידער פון אַן אַנדער שפּראַך, נאָר האָט אויך געשריבן
פּראָפּאָגאַנדע און פּאָלעמיק אין פּערזן. די ערשטע צייט האָט ער נאָך דערצו
זיך אויסגעדיקט אין אַ שווערער דייטשמערישער און מליצהדיקער שפּראַך.
לייכט און פּאָלקסטימלעך איז דאָגעגן געווען דער ווילנער יידיש פון אב.
קאהאַן, ווי ס'איז צו זען פון זיין ליד „דער אָפּערייטאָר", סוף 80ער יאָרן,
וואו ער שילדערט יענעם „איינגעבויגן איבער זיין מאַשיין" און

„ווי אַ שפּאַן ווערט ער דין,
עם דאָרט אים דער מח,
ער לייגט אַוועק זיין כח
אויפן נביר דעם רוצח,
ווי אַ פּליג ביי אַ שפּין."

* * *

צווישן די אַרבעטער־לידער־שרייבער אין אַמעריקע פון די 80ער יאָרן
האַבן זיך געפונען אַ סך אויסערהאַלב ניו־יאָרק, וואו זייער צייטונג איז דער־
שינען. (ווי למשל, היימאַן הערשמאַן (סיראַקיוז), מ. הערדער (קאַרמעל, ניו
דזשורזי), ש. פּיריאָן (לאַנקעסטער, פּאָ.), ס. קאַהן (באַסטאָן), בערנע נאָגלע
(פּילאַדעלפּיע), ז. זאַסלאַווסקי (סינסינעטי) און אַ ריי אַנדערע.) איינער, וואָס
האָט זיך אונטערגעשריבן „אַן אָפּערייטאָר אויס ראַטשעסטער", קענטיק אַ
געקומענער פון דאָס פּוילישע שטעטל ראַדושקאוויטש, האָט פּאַרעפּנטלעכט
לידער אין אַ פּאָלקסטימלעכן יידיש. אין זיין ליד „דער וויסל" (דאָרט, דעם
13טן אָקטאָבער, 1886), צו דער געלעגנהייט פון בלאָזן שופּר אין די בתי־
מדרשים, שרייבט ער אזוי:

„דאָס פרייעסטע לאַנד, דאָס זאָגענאָנטע
אַמעריקע, אונד „ערי מקלט“ פון דער וועלט,
האָט בעלי-זקיעות גאָר וואָהל באַשאַנטע,
די הויסטען : קאָפיטאַליסטן אָדער „אוצרות געלט“.
יעדער פון זיי בלאָזט גאָר שרעקלעך
אונד שלאָגט ווי אַ העלפּאָנד מיטן ריסל,
אונד דאָנערט און קלינגט ווי מיט גלעקלעך
אונד פאַרטויבט די אַרבעטער מיט זיין ווייסל.“

* * *

דער באַדייטנדיקסטער פון אַט די פּראָווינציעלע אַרבעטער-לידער-
שרייבער פון די אַכציקער יאָרן איז געווען דער שוין פריער דערמאָנטער
שריפטשטעלער דוד זאָהיק-גרינבערג פון סינסינעטי, וועלכער פלעגט שרייבן
זיינע לידער אונטערן פּסעוודאָנים „ג. בן-ישי“.

דוד גרינבערג (ג. בן-ישי) איז אין אַמעריקע געוואָרן אַ פּיערדיקער
רעוואָלוציאָנער. אַלס משכיל איז ער אָבער געווען גענייגט מער צו
אַפיקורסות ווי צום סאָציאַליזם. דאָס מאַכט אים שפעטער פאַר אַ מיטגליד
פונעם סינסינעטער אַפיקורסימ-טאָראַיין, צו וועלכן ס'האָט אַ געוויסע צייט
אויך געהערט דער אַרבעטער-דיכטער דוד עדעלשטאַט. ווען ס'הייבט זיך אָן
דער ביטערער קאָמף קעגן דעם ניו-יאָרקער רב הכולל, ר' יעקב יוסף, צייכנט
זיך אויס דוד זאָהיק-גרינבערג מיט זיינע גיפטיקע פאַראַדיעס און סאַטירעס,
אין העברייאיש און ייִדיש, קעגן דעם רב און זיינע אָנהענגער. ביסלעכווייז
אָבער ווערט זאָהיק-גרינבערג מיטגעריסן פון דער ציוניסטישער באַוועגונג.
ער פאַרעפנטלעכט דאָן אין יוסף זעליק גליקס פּיטסבורגער צייטונג מאַסן
ציון-לידער, וואָס ער גיט אַרויס שפעטער אין בוך-פאַרם. צוליבן ציוניזם
דערנענטערט ער זיך אַלץ מער צו זיינע אַמאָליקע אַרטאָדאָקסישע און קאַנ-
סערוואַטיווע קעגנער, ווייניקסטנס אין זיינע לידער. (אין 1906 האָט ער מיר
צוגעשיקט אייניקע לידער צום דרוקן און דערביי מיר דערקלערט, אַז כאַטש
ער איז אַן אַלגעמיינער ציוניסט איז ער אין סימפּאטיע מיטן סאָציאַליזם. זיינע
לידער זיינען אָבער געווען געשריבן אין אַזאַ טאָן, צוליב וועלכן כ'האָב אים
געראַטן זיי צו שיקן צום אַרטאָדאָקסיש-קאָנסערוואַטיוון „טאָגעבלאַט“).

אין מיטן פון די אַכציקער יאָרן איז דוד גרינבערג געווען אַ סאָציאַליסט-
אַנאַרכיסט. ער איז אויך געווען פון די ערשטע צו אַנערקענען די מייסטער-
שאַפט פון מאָריס ראָזענפעלדן. ווען יענער האָט אַ ווייל אויפגעהערט צו באַ-
זינגען די לאַגע פון די סוועט-שאַפּ-אַרבעטער, האָט דוד גרינבערג אים אויפ-
געפאָדערט. אין אַ ליד, ער זאָל פאַרזעצן זיינע באַרימטע שאַפּ-לידער.

ראָזענפעלדס שאַפֿ-לידער רופן אַרויס אַ סך נאַכמאַכער. פון דער אַנדער זייט באַווירקן זיי סאַציאַליסטישע און אַנאַרכיסטישע טוער איבערצולאָזן דאָס שרייבן אַרבעטער-לידער צו די דריי באַדייטנדיקסטע אַרבעטער-דיכטער פון די אַכציקער יאָרן: מאַריס ווינטשעווסקי, מאַריס ראָזענפעלד און דוד עדעלשטאַט. אַ ריי צייטווייליקע ראַדיקאַלן, ווי ד. ה. הערמאַלין, געצל זעליי-קאַוויטש, יאַהאַן פּאַליי א. ד. גל. ווערן דערווייטערט פון דער יידישער אַרבעטערשאַפט און פאַרנעמען זיך דער עיקר מיט שרייבן לייענשטאַף אין דער אַרטאָדאָקסיש-קאָנסערוואַטיווער פרעסע. אַ טייל פאַרשווינדט אינגאַנצן פון דער ליטעראַטור און פרעסע אין יידיש. דוד אַפּאַטעקער (רוקח) גיט זיך אַפּ שפּעטער הויפּטזאַכלעך מיט הומאַריסטישער פּראָזע. דוד גאַלדשטיין, וואָס האָט אָנגעהויבן שרייבן אַרבעטער-לידער נאָך אין לאַנדאַנער „אַרבייטער-פּריינד“, ווערט אַ לאַנגע צייט אַנטשוויגן און פאַרעפנטלעכט זיינע לידער אין בוך-פאַרם ערשט אַ דרייסיק יאָר שפּעטער.

* * *

מיט סאַציאַלע לידער האָבן זיך אויך באַטייליקט ביים סוף פון די אַכציקער יאָרן די עקומענע פּאַלקס-דיכטער פון אייראָפּע, אברהם גאַלדפּאָדן און אליקום צונזער. דער לעצטער האָט, אינעם קעגנזאַץ צו די דעמאָליטיקע אַמעריקאַנער יידישע אַרבעטער-דיכטער, געזונגען פעדלער-לידער. אין אַ רוף „צום פעדל-לער“, געשריבן אינעם גייסט פון זיין אַלט-היימישן געזאַנג „די סאַכע“, מוסרט צונזער די יידישע פעדלער פאַרוואָס זיי נעמען זיך ניט ליבער צו פאַרמערן. ער האָט דעמאָלט אַפנים נאָך ניט געוואוסט, אַז שוין אין די זיבעציקער יאָרן האָט דער פאַרפאַסער פונעם ערשטן לידער-ביכל אין יידיש אין אַמעריקע, יעקב צבי סאַבעל, אָנגעוויזן אויף דער שטרעבונג צו ערד-אַרבעט צווישן די יידישע אימיגראַנטן. די רייכע יידישע געמיינדעס אין אַמעריקע פון יענער צייט, וועלכע האָבן אויסגעגעבן מיליאָנען דאָלאַרן אויף רייכע טעמפלען, האָבן אָבער דעמאָלט גאַרניט געטאָן צוצוגרייטן דעם יידישן אימיגראַנט צו פאַר-מערן. די לידן פונעם אַרעמען יידישן פעדלער אין אַמעריקע האָט אָבער דער אַלטער יידישער פּאַלקס-זינגער, אליקום צונזער, אויסגעדריקט אין אַ בעסערן און פּאַלקסטימלעכערן יידיש, ווי דאָס האָט געטאָן מיט אַ פּופּצן יאָר פריער דער געוועזענער רב און משכיל, יעקב צבי סאַבעל. אין זיין פריער-דערמאָנטן פעדלער-ליד שילדערט צונזער —

„ווי שווער אונד ווי ביטער, איז פערלערשער לעבן!
פאַרוואָגלט ווי קיין, וואו טאָג אונד וואו נאַכט,
צו היץ אונד צו קעלט, איז ער איבערגעגעבן,
קיין היים אונד קיין רו, אונד איז שטענדיק פאַרשמאַכט.

שלעפט אויף זיך פעק, וועלכע איבערן כח,
באקומט נאָך פון לויפערס אַ ישר* דערפאַר :
דער וואַרפט אים מיט שטיינער, דער שפּאַלט אים דעם מח,
זיין אַרעמער לעבן איזט דאָ אין געפאַר!"

צונזער איז ניט געווען אזוי מילד, ווי סאַבעל, צו די אויפגעקומענע
יידישע נגידים, אַדער „בורזשוקעס“, ווי ער, צונזער, רופט זיי אָן. סאַבעל
האַט זיי גוטמוטיק אויסגעלאַכט, נאָר צונזער רעדט פון זיי מיט גאַל. אין
זיין ליד „וואָס איז אַמעריקע?“, אין 17 אַכט-שורדיקע סטראַפּעס („אידישער
העראַלד“, 21טער פעברואַר, 1890), דערקלערט אליקום צונזער, אַז אין אַמע-
ריקע איז אַ „פּראָסטער גנב“ אַ שול-פרעזידענט** און אַ בורזשוק, אַן עם האַרץ
שעמט זיך צו רעדן אין זשאַרגאַן...

* * *

אינעם פאַרגלייך מיט די משכילישע און אינטעליגענטישע יידישע אַר-
בעטער-לידער פון די אַכציקער יאָרן אין אַמעריקע, האָט דאָס ערשטע ליד
פון מאַריס ראָזענפעלד (אין דער „ניו-יאָרקער יודישע פּאָלקס-צייטונג“ פאַרן
17טן דעצעמבער, 1886) געמאַכט אַ טיפן איינדרוק אויף זיינע לייענער. ניט
געקוקט אויף דער רויקייט פון זיין פאַרם, האָט מען שוין דאָרט דערפילט
עכטע דיכטונג אין אַזוינע פשוטע ווערטער, ווי :

„ערהויב דיך, מיין פּאָלק, שטעל זיך אַנידער,
צום וועלט-קאַמף זיי גרייט מיט אַלע צוגלייך;
האַנט אין האַנט מיט אַלע דינע ברידער,
אַן ענדע צו מאַכן צו אַרעם און רייך!"

„שטיי ניט, מיין פּאָלק, שטיי ניט פון דער ווייטן,
דיין הילף איז נאָענט. אַ, זיי ניט פאַרשוואַכט!
פאַראייניק דיך — אין איינעם צו שטרייטן,
זאָ ווערט אַן ענד מיט דער פינצטערער נאַכט."

(* אַ יישר-כח (אַ דאַנק).

(**) „ווער אין מזרח [אייראָפּע] וואַר [איז געווען] געאַכטעט,
אין געזעלשאַפט אונד אין קלויז;
גייט דאָ פעדלען, אויף די קאַנטרעס,
מיטן פעקל, הויז צו הויז.
יענער איז אַ פּראָסטער גנב,
אַלע טורמעס וואַר ער פול;
דאָ האָט די גרעסטע דעה,
און איז פרעזידענט אין אַ שול."

מאַר יס ווינטשעווסקי

מאַר יס ווינטשעווסקי איז געווען טעטיק מיט זיין פעדער 55 יאָר — פון 1873 ביז 1927. זיין ערשטע ליטעראַרישע אַרבעט איז געווען אַ קאַרעספּאַנדענץ וועגן אַ תּלמוד-תּורה. זיין לעצטע סעריע אַרטיקלען האָט ער אָנגעהויבן מיט אַ באַשרייבונג פון זיין באַלשעוויסטישן פּאַרטיי-בילעט. אַט דער לאַנגער וועג פון השכלה צו קאַמוניזם, איז ניט געווען קיין גלייכער. קיין כּסדריקער באַרג-אַרויף. ווינטשעווסקי וועג איז געווען פול מיט זיגזאַגן, שטייגן און פּאַלן, פּאַלן און שטייגן.

אין זיין ערשטן פּעריאָד האָט ווינטשעווסקי אָדער בן-ציון נאַוואַכאַוויץ, ווי ער האָט נאָך דעמאָלט געהייסן, מיט קיין זאַך זיך ניט אויסגעצייכנט פון דעם דורכשניטלעכן משכיל פון יענער צייט. ער איז דעמאָלט דורך און דורך משכיל ניט בלויז אין דעם משכילים-קרייז פון קאַוונע. ער ענדערט זיך ווייניק אויך אין דער טיף-רוסישער שטאַט אַריאַל, וואו ער ווערט באַווירקט פון רוסישן פּאַליקום. ווינטשעווסקי פירט זיך אין אַריאַל לויט דעם כלל פון השכלה: „זיי אַ ייד אין דיין געצעלט און אַ מענטש אין גאַס“. ער זאַמלט געלט פאַר אַרץ-ישראל און וויל גילטן פאַר אַן עכטן רוס. זיינע העברייאישע לידער און קופּלעטן שרייבט דעמאָלט ווינטשעווסקי אין דעם קאַנסערוואַטיוון „המגיד“. ער האָט ניט קיין צוטריט, און זוכט אים אויך ניט, צום ליבעראַלן זשורנאַל „השחר“, וואו עס האָבן מיטגעאַרבעט פּראַגרעסיווע משכילים. ווען ער לייענט איבער, אין 1876, אהרן ליבערמאַנס אויפּרוף, „צו דער אינטעליגענט-טער יידישער יוגנט“, זי זאָל זיך שטעלן אין די רייען פון דעם פּראַלעטאַריאַט און זיך גרייטן צו דער סאַציאַלער רעוואַלוציע, רעאַגירט אויף דעם דער 20-יאַריקער ווינטשעווסקי מיט אַ פּלאַן פון אַ פאַראיין אויף צו דערציען יידישע קינדער פאַר בעלי-מלאכות...

זיין ערשטן טריט צו דער סאַציאַליסטישער באַוועגונג מאַכט ווינטשעווסקי אַ יאָר שפּעטער אין קעניגסבערג (דייטשלאַנד), וואו ער אַרבעט אין אַ באַנק. ער ווערט דאָרט באַווירקט פון דער יידישער סאַציאַליסטישער סטודענטשאַפּט, וואָס האָט זיך דעמאָלט גרופּירט אַרום אהרן ליבערמאַנס סאַציאַליסטישן זשור-נאַל „האמת“. ער דערנענטערט זיך אויך צו דער דייטשער סאַציאַליסטישער באַוועגונג און באַמיייליקט זיך אין איר פרעסע. באַזונדערס אָבער שרייבט ער אין די העברייאישע אויסגאַבעס „הקול“ און „אספת חכמים“, פון וועלכן ער ווערט אויך רעדאַקטאָר. דאָרט, אין קעניגסבערג, מאַכט ער אויך זיין ערשטן פּראוואו צו שרייבן אין יידיש.

אין ווינטשעווסקיס ערשטע פעליעטאָנען אין יידיש, געשריבן אין „קול לעם“ (פּאָלקס־שטימע), 1877—1879, פעלט דער סאַציאַלער פּראָטעסט, וואָס געפינט זיך אין זיינע העברייאישע פעליעטאָנען פון יענער צייט. ער איז נאָך ניט געווען זיכער מיט זיינע יידישע לייענער, דערצו איז אויף אזא צייטונג אין יידיש געווען אַ שטרענגערע צענזור ווי אויף העברייאישע אויסגאַבעס, וואָס זיינען באַרעכנט פאַר משכילים און לומדים.

סוף-כל-סוף איז די רוסישע צענזור אויפּמערקזאַם געוואָרן אויף ווייניגער ווינטשעווסקיס סאַציאַליסטישע זאַכן אין דעם העברייאישן „אספת חכמים“ און האָט פאַרבאָטן אַריינצופירן אים אין רוסלאַנד. שפעטער ווערט ווינטשעווסקי אַרעסטירט פאַר זיינע סאַציאַליסטישע טעטיקייטן אין קעניגסבערג און ער ווערט אַרויסגעשיקט פון דייטשלאַנד.

פאַר דעם יוגנטלעכן ווינטשעווסקין זיינען די קנאַפע פינף פּערטל יאָר טעטיקייט אין קעניגסבערג געווען אַ גרויס געשעעניש. ער איז דעמאָלט געווען דער יינגסטער העברייאישער רעדאַקטאָר (21 יאָר אַלט), און געהאַט פאַר מיטאַרבעטער אַזוינע זיילן פון דער פּאָליקסיטישער השכלה, ווי ליליענבלום און קאַמינער. ער האָט דעריבער זיין גאַנץ לעבן שטאַלצירט מיט זיין קעניגס־בערגער טעטיקייט, וואָס האָט זיך פאַרענדיקט מיט טורמע און אַרויסשיקונג. אין זיינע ערשטע פינף יאָר אין לאַנדאָן איז ווינטשעווסקי געווען ווייניק טעטיק. ערשט מיט דער גרינדונג פון דער ענגלישער סאַציאַל־דעמאָקראַטי־שער פּעדעראַציע אין 1884, הייבט זיך אָן אַ נייע עפאַכע אין ווינטשעווסקיס לעבן און שאַפן. דער אויפבלי פון דער ענגלישער סאַציאַליסטישער באַוועגונג, ווירקט אויך אויף דער איינגעוואַנדערטער יידישער אַרבעטערשאַפט און אירע רעוואָלוציאָנערע אינטעליגענטן. ווינטשעווסקי ווערט דעמאָלט אַ מיט־אָרויס־געבער און מיטרעדאַקטאָר פון אַ וואַכנבלאַט אין יידיש מיטן נאָמען „דער פּוילישער אידל“ (שפעטער אַנגערופן „די צוקונפט“).

ווינטשעווסקיס „פּוילישער אידל“ איז ניט געווען קיין אַרבעטער־צייטונג אין פּוילן זינען פון וואָרט. ער האָט אָבער געשטרעבט דערצו. זיינע ערשטע לידער דאָרטן זיינען באַווירקט פון טאַמאַס הוד און ענלעכע דיכטער, וואָס האָבן געזוכט צו העלפן די אַרבעטער דורך אויפוועקן רחמנות צו זיי, דאָך פילט זיך שוין אין יענע לידער דער פּראָטעסט קעגן אונטערדריקער און דער געדאַנק, אַז די באַפרייאונג פון די אַרבעטער וועט קומען דורך זייער אייגענער אַרבעט. אין יענער צייט טרעט ער צום ערשטן מאַל אַרויס מיט זיין באַרימט־געוואָרענעם פּען־נאָמען: מאָריס ווינטשעווסקי (פריער פּלעגט ער זיך אונטער־שרייבן מיט זיינע קעניגסבערגער פּסעוודאָנימען: יגלי און ברויך — ברויך־ציון נאָוואַכאוויץ). אַ חוץ לידער און אַרטיקלען פאַרעפנטלעכט ער אין יענער צייט זיין באַרימט־געוואָרענע סאַציאַליסטישע בראַשור: „יהי אור“ — זאָל

ווערן ליכטיק, — אדער „א פארקערטע וועלט“ (געשריבן אין דער פארם פון א דערציילונג).

עכטע קאמף-לידער הייבט אן שרייבן ווינטשעווסקי אין „ארבייטער-פריינד“, געגרינדעט אין 1885 דורך דער ארגאניזירטער יידישער ארבעטער-שאפט אין לאנדאן. ווינטשעווסקי ליד איז שוין איצט פארבונדן מיט א געוויסער געשעעניש אין קלאסנקאמף פון די ארבעטער-מאסן. אין דעם זעליקן ארבעטער-ארגאן מייסטערט אויך אויס ווינטשעווסקי זיין רעוואלוציאנערע פראזע, הויפטזאכלעך זיינע פעליעטאנען: „די צעשלאגענע גע-דאנקען פון א משוגענעם פילאזאף“, וואס האבן באווירקט דורות יידישע ארבעטער אין ענגלאנד און אמעריקע. ווען די סאציאל-דעמאקראטן טיילן זיך אפ פון די אנארכיסטן און גרינדן זייערע ארגאנען „פרייע וועלט“ און „וועקער“ (1891—1892), ווערט דארט ווינטשעווסקי נאך קעמפערשער אין זיין ליד און פראזע. ער פארעפנטלעכט דארט סעריעס לידער, וואס פארנעמען א באדייטנדיקן ארט אין זיינע לידער-זאמלונגען.

די צען יאר פון 1884 ביז 1894 זיינען די גלאנץ-עפאכע פון ווינטשעווסקי טעטיקייט און שאפן. אין אט די יארן האט ער צונויפגעגאסן זיין פערוזענלעכן איד מיטן ארבעטנדיקן קאלעקטיוו. ווינטשעווסקי ווארט איז דעמאלט געווען דער פולער אויסדרוק פון דעם ארבעטער-קלאס. דערפאר מאכן נאך היינט א שטארקערן איינדרוק זיינע יענע לידער, וואס ער האט געשריבן פאר 1895. זיין נאמען אלס ארבעטער-דיכטער, אלס „זיידע“ פון דער יידישער רעוואלוציאנערער ליטעראטור, איז פארבונדן מיט זיין לאנדאנער עפאכע פון שטורעם און דראג.

סוף 1894 קומט מאַריס ווינטשעווסקי קיין אמעריקע, וואס ווערט זיין שטענדיקע היים. ער ווערט באלד אריינגעצויגן אין דעם פראקציאנעלן קאמף, וואס איז דעמאלט אנגעגאנגען אין דער אמעריקאנער „סאציאליסטישער אר-בעטער פארטיי“ (ס. ל. פ.). זיין חברן זיך מיט אירע אפאזיציאנערן ווערט פאר אים פאטאל. יענע האבן דעמאלט אנגעפירט א קאמף קעגן דער רעוואלוציאנערער טענדענץ פון דער ס. ל. פ. אונטער דער מאַרקסיסטישער פירער-שאפט פון זיניאל דעליאן. זיי באווירקן ווינטשעווסקי, ער זאל צושטיין צו זייער אפארטוניסטישן צד און נוצן אויס זיין פאפולערן נאמען, אלס ארבעטער-דיכטער, אויף צו צעשפאלטן די פארטיי. זיי גרינדן א צייטונג (דעם „פאר-ווערטס“) זי צו באקעמפן. ווינטשעווסקי איז שפעטער אומצופרידן מיט דער נייער צייטונג, ער ווענדט זיך אפ א ווילע פון דער קעגנווארט און פארנעמט זיך דער עיקר מיט זיין סאציאליסטישער פארגאנגענהייט פון קעגניסבערג און לאנדאן. ער הייבט דאן אן שרייבן זיינע זכרונות פון די 70ער און 80ער יארן.

די צוויי בענד „ערינערונגען“* איז ווינטשעווסקיס באַדייטנדיקסטע ליטעראַרישע שאַפונג אין אַמעריקע. זיי זיינען געשריבן אין זיין אייגנטימלעכן סטיל — ליריש און סאַטיריש. זיי פאַרמאָגן אַ מאַסע פאַקטישע מאַטעריאַלן איבער דער געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער-באַוועגונג. ווי אויך אַ ריי קינסטלערישע שילדערונגען פון פערזאָנען און פאַסירונגען. פון זיינע אַנדערע אויפטוען אין אַמעריקע דאַרף מען דערמאָנען זיין סאַציאַליסטיש-ליטעראַריש וואַכנבלאַט „דער אמת“ (באַסטאָן, 1895-1896).

גלייכצייטיק מיט זיין שרייבן דערינערונגען, זאַמלט אויך ווינטשעווסקי זיינע פריערדיקע שאַפונגען אין בוך-פאַרם. ער גיט אַרויס זיין בוך: „דער משוגענער פילאָסאָף אין ענגלאַנד“, זיין איבערזעצונג פון איבסענס „גאַראַ“ און גרייט-צו צום דרוק אַ בוך געזאַמלטע לידער. ער פאַרעפנטלעכט אויך אַ סקיצן-זאַמלונג „דערציילונגען פון קאַמף“ (אין ענגליש). ער אַרבעט אויך אויף אַ בוך דראַמעס, וואָס ווערט ערשט פאַרעפנטלעכט אין די צוואַנציקער יאָרן. (זיינע „געזאַמלטע ווערק“ אין 9 בענד זיינען דערשינען אין פאַרלאַג „פריי-הייט“, ניו-יאָרק, 1927. דערצו אויך אַן עקסטראַ באַנד, זיין ביאָגראַפיע: „מאָריס ווינטשעווסקי, זיין לעבן, ווירקן און שאַפן“, פון קלמן מרמר, ניו-יאָרק, 1928, 415 זייטן).

ניט געקוקט אויף זיינע וואַקלונגען זינט 1912 איז ווינטשעווסקי געווען אויסגעוואַלטן אין זיין שטעלונג צו סאַציאַלער רעוואַלוציע. אין אַן אַרטיקל געשריבן אין 1915 און פאַרעפנטלעכט אין יאַנואַר 1916, דערקלערט ווינטשעווסקי, אַז די הערשער פון אייראָפּע האָבן אַרויסגערופן די ערשטע וועלט-מלחמה מחמת זייער שרעק פאַר דעם „געשפענסט פון קאַמוניזם“. זיי האָבן געהאַפט דורך דער מלחמה אַפצושטעלן די כסדר-וואַקסנדיקע אַרבעטער-באַוועגונג אין יעדער מדינה — „אויפצואוועקן ביי די אַרבעטער דעם אַפ-געשוואַכטן שאַוויניזם: צו צעשטערן די אינטערנאַציאָנאַלע סאַלידאַריטעט, קורץ, צו דערטרינקען אין בלוט דעם רויטן געשפענסט איידער די סאַציאַלע רעוואַלוציע קאָן אויסברעכן.“ ווינטשעווסקי האָט פון אָנהייב אָן אויך ענערגיש פאַרטיידיקט די באַלשעוויסטישע רעוואַלוציע. ער האָט שטאַרק באַקעמפט די מיינונג פון די „מענשעוויקעס“, אַ רוסלאַנד איז ניט פאַרטיק פאַרן סאַציאַליזם. יעדעס לאַנד, האָט ווינטשעווסקי דערקלערט, איז יאָ און ניט צוגעגרייט, וועדליך ווי מען פאַרשטייט דאָס וואַרט סאַציאַליזם. ער שטרייכט אונטער, אַז אומעטום, סיי אין אַמעריקע, סיי אין אייראָפּע, איז מעגלעך שוין אַנצוהייבן איינפירן דעם סאַציאַליזם. ער איז דעריבער פולשטענדיק זיכער, אַז די באַלשעוויקעס וועלן אַ סך אויפטאָן פאַר רוסלאַנד. ער דערמונטערט זיי פון ווייטן און רופט אויס:

(* בענד 9 און 10 פון זיינע „געזאַמלטע ווערק“.)

„הלוואי וואלטן מיר געווען מיט איך, וואלטן מיר איך געהאלפן.“ זיין רייזע אין סאָוועטן-פּאַרבאַנד, וואו ער איז געוואָרן אַ מיטגליד פון דער רוסישער באַלשעוויסטישער פּאַרטיי, האָט אים נאָך ענגער פאַרבונדן מיטן סאָוועטן-פאַרבאַנד. אויף איינער פון זיינע לעצטע עפנטלעכע אַרויסטרעטונגען אין ניו-יאָרק, האָט ער אויסגערופן מיט אַלע זיינע כחות :
 „ווער עס איז קעגן סאָוועט-רוסלאַנד, דער איז מיין שונאָ!“

* * *

מאַריס ווינטשעווסקי האָט גאָר יונג שוין פּרוּבירט „אויסדריקן געפילן און געדאַנקען אין אַ ריטמישער פּאַרם“. „צו עלף-צוועלף יאָר“, האָט ער „בשותפות מיט אַן אַנדער, עטוואָס עלטערן יינגל אין קאָוונע, אַנגעהויבן צו שרייבן פּאַבלען“. יענער „פלעגט אויסטראַכטן די מעשיות“ און ווינטשעווסקי פלעגט „באַזאָרגן“ דעם טעקסט. „די שפּראַך איז געווען רוסיש“. „שפעטער, אונטער דעם איינפלוס פון העברייאישע צייטונגען און זשורנאַלן“, האָט ער אַנגעהויבן שרייבן העברייאישע שירים.

זיין ערשטן ליד אין יידיש האָט מאַריס ווינטשעווסקי פאַרעפנטלעכט אין יאָר 1877. דאָס איז ניט געווען אַ ליד פאַר זיך, נאָר „אייניקע פּערזן“ אַריינגעפלאַכטן אין אַ סאַטירישן פעליעטאַן, „דער גרענדע-פירער“, אין דעם פּריער-דערמאַנטן „קול-לעם“. דער ריטם פון דעם דאָזיקן ליד איז נאָך ניט געווען ריכטיק, נאָר דער טאָן איז שוין געווען פון זיינע שפעטערע „קרעכץ, זיפץ, קלאַג- און וועק-לידער“.

ווינטשעווסקי האָט געשריבן אויך לירישע לידער, ליבע-לידער, נאָר זיין גאַנצע נשמה האָט ער אַריינגעגעבן אין זיינע לידער פון מיטלייד און קאַמף. „לידער פון ליבע, פון לעבן, פון לוסט“, האָבן ניט געפונען קיין אַפּקלאַנג אין זיין ברוסט. „לידער פון הערלעכקייט אין דער נאַטור“ זיינען פאַרביי-געגאַנגען זיין אויער „אַן אַ שפור“.

„לידער געזונגענע מיט אַ געוויין,
 לידער געיאַמערטע מיט אַ געזאַנג,
 לידער פון פּאַלקס-ליידן — נאָר די אַליין,
 האָבן אַ זין פאַר מיר, האָבן אַ קלאַנג;
 נעמען געפאַנגען מיין אויער, מיין ברוסט,
 דרינגען אַריין אין מיין האַרץ, מיין נשמה,
 און איך אַליין זינג מיט ליבע, מיט לוסט
 לידער פון קאַמף, פון טריאומף, פון נקמה.“

זיינע האַרציקסטע לידער זיינען געשריבן אין לאַנדאָן אין די 80ער יאָרן. זיי זיינען דער אַפּקלאַנג פונעם לעבן פון די אַרעמע מאַסן אין לאַנדאָן און זיינען דורכגעדרונגען מיט טיפן מיטלייד און אומבאַגרענעצטער מענטשן-

ליבע. זײַנע „לאַנדאָנער סילוועטן“ און אַ טײל פֿון די „קלײַנע לײַקס“, מאַכן נאָך הײַנט אַ שטאַרקן אײַנדרוק, אַפֿילו װען מײַר זעען נײַט הײַנט אַװײַנע באַקעטע לײַדן. זײַנע לײַדער „לאַנדאָן בײַנאַכט“, „דאָס לײַד פֿונעם העמד“ (נאָך טאַמאַס הױד), „דײַ שװעסטער“, „אַן ערלעכע באַטריגעריין“, „דאָס עופֿהלע אין װאַלד“, „צװײ געסעלעך“ זײַנען אַ טך מאָל אײַבערגעדרוקט גע- װאָרן. אַנדערע זײַנען אַרױס אין לאַנדאָן אױף באַזונדערע פּאַפֿירלעך און פּאַרשפּרײט געװאָרן אין מאַסן נאָך אין דעם ערשטן צענדליק פֿון אײַצטיקן יאָרהונדערט.

אין די אַכציקער יאָרן האָט װײַנטשעװוסקי אױך פּאַרעפֿנטלעכט זײַנע בעסטע קאַמפֿ-לײַדער. נאָך זײַ קומען די לײַדער — געשריבן אָנהײב פֿון די נײַנציקער יאָרן אין לאַנדאָן. זײַנע לאַנדאָנער קאַמפֿ-לײַדער „אין די גאַסן, צו די מאַסן“, „אײַך הער דײַן שטימע פֿון דער װאַרהײט“, „הערט אײַך, קינדער, װײַ עס רירט זײַך“, „װיקלט פּאַנאַנדער די פּאַנע זײַ רױטע“, זײַנען געװאָרן פּאַלקס-לײַדער אײַנעם פֿולן זײַן פֿונעם װאַרט.

מ. װײַנטשעװוסקי האָט אַלעמאָל געשריבן אַ רײַנעם ייִדיש. ער האָט געהאַט אַ װױש פֿאַר שפּראַך. ער האָט אַרײַבערגעטראַגן פֿון העברײַאיש צו ייִדיש זײַן גאַנצע משכּילישע ליבע צום „לשון“. ער האָט געשטימט און זײַך געשפּילט מיט דער שפּראַך. דער עיקר איז טאַקע פֿאַר אײַם געװען דער סאַציאַליסטישער מוסר-השכל. דאָך, אײַנמיטן װעקן דעם עולם צום קלאַסן-קאַמף, רופֿן צו רעװאָלוציאָנערע מעשים, באַװײַנען די לײַדן פֿון זײַ אַרעמע, זײַ טרײַסטן און מאַלן צוקונפֿט-בײַלדער, האָט זײַך װײַנטשעװוסקי פֿלוצלונג גענומען שפּילן מיט די װערטער גופּא: אַלטערמאַן, קאַלטערמאַן, הונגערימאַן; מיטלמאַן, טײַטלמאַן, קײַטלמאַן; פּלאַטערמאַן, כאַפּערמאַן; אַדלמאַן, טאַדלמאַן און דאָס גלײַכן. אַדער פּראָזן-קלײַבער, קלױסטער-װײַבער, פּיקל-הײַבער און אַװײַטער.

ער רעדט פֿון פּעלקער-פּלעקער, פּענצטער-פּינצטער, בילדונג-פּאַר-װילדונג, שילדן-שילטן (אין קראַמען). דער לעגענדאַרישער העלד נאַרציסוס װערט בײַ אײַם נאַר-אַיסעס; אַלעקסאַנדער זײַך דײַטער — אַלעקסאַנדער דער דריקער (דאָס איז — זאַגט ער — נײַט קײַן װױקפּעלער, װײַל בײַ אַלעקסאַנדערן פעלט נײַט קײַן דרוק . . .). ער רעדט פֿון „שײַטאַרע געדיכטע און געדיכטע ליטעראַרישע בלאַטעס“; פֿון „פּרײַהײַטס-קעמפּער“, װאָס קעמפֿן קעגן פּרײַהײַט; „פּרײַזניקע, װאָס האָבן נײַט קײַן זײַן פּאַר פּרײַהײַט“; „אַנט-לאַפענע סאַציאַליסטן“, װאָס זײַנען אַנטלאָפֿן פֿון סאַציאַליזם; „לײַט-אַרטיקל — אַן אַרטיקל, װאָס לײַדט פֿון זײַן שרײַבער“. ער רעדט פֿון „אַ זעצער, װאָס איז צײַטנוײַז אַ פּאַרזעצער“, און דערצײלט, אַז „די מאַשין זעצט אַרױס דעם זעצער פֿון דער זעצערײַ“. ער באַמערקט, אַז „נטילת ידים“ פּאַרהײַט פֿון דלות,

נאָר דאָס מיינט ניט „וואָשן די הענט“, נאָר „נעמען מיט די הענט“... ער דערקלערט, אַז „דודי“ איז דער טייטש: „מיין פעטער“, ניט מיין פעטער איז אַ טייטש. „אין אַמעריקע“ — זאָגט ער — „שאַפט ניט די מווע, נאָר דער מוּז“... „אַרעם הייסט די זרוע נטויה קעגן פרעה און זיינע שריי-מסים, און אַרעם — דער דלות, איבער וועלכן זיי וואַיעווען“... ער דערציילט, אַז ער „קלייבט זיך פאַרן“, נאָר ניט „פאַרן קלייבן“... ער באַמערקט, אַז די „פאַונטען-פען“ איז ניט קיין לויז-שקלאַפּין, וועלכע מ'קאָן צווינגען צו אַרבעטן מיט אַ פּוסטן מאָגן. זי זאָגט: „וויילסטו איך זאָל פאַר דיך פאַרשוואַרצט ווערן, טאָ פיל מיך ווייניקסטנס אָן“...

ער האָט אויך געשאַפן אַ ספּעציעלן הומאַריסטיש-סאַטירישן ווערטער-בוך, מיט אַ פּראַלעטאַרישער טענדענץ. זיין „חיים ברבורימס ווערטערבוך“ איז אַ סך נאַכגעמאַכט געוואָרן פון פּראַפּעסיאָנעלע הומאַריסטן און עקספּלואַ-טירט געוואָרן אין אַ סך רעדאַקציעס.

אַט זיינען אַ פאַר מוסטערן פון ווינטשעווסקיס שפּילעוודיקער פּראָזע:

אין זיין פעליעטאָן „אַ, ווי ווערט מען אַ דיכטער!“ („אַרבייטער פּריינד“, אויגוסט 30, 1889), שרייבט ער אַזוי:

„אויך וואָלט, למשל, קאָנען צוזאַמענפאַרן . . . „נעלט“ מיט „פעלט“; „פאַרטפּיאָנעס“ מיט „באַראַבאַנעס“ . . . „תכשיתין און צירונג“ מיט „דעם יידישן פּירונג“ . . . היפּאָקריטן מיט פאַראַזיטן“; — — — „דעם פּערד דעם איינגעשפּאַנטן“ מיט „דעם אַרבעטער ביי פאַבריקאַנטן“ — — — „צייטונג שרייבער“ מיט „רכילות טרייבער“; — — — „נאַרישער שטאַלץ“ מיט אַ „קאַפּ פון האַלץ“ . . . „שפּיאָנען“ מיט „סקאַרפּיאָנען“; „אויס סאַציאַליסט“ מיט „אַן עגאַאיסט“; — — — „גרויסע דאַמע“ מיט „ניט הייסע מאַמע“ . . . דעם „אַבערגלויבן“ מיט „אַ מיטל צו רויבן“; „אומד אייניקע סאַציאַליסטן“ מיט „צופּרידענע קאַפיטאַליסטן“; „די רייד פון אַן אַדוואָקאַט“ מיט „אַ צונג אויף פּראָקאַט“; — — — „האַבן געלט אויף פּראַצענט“ מיט „די פּרוכט פון אַרבעטער הענט“; „פירן פאַרן נאָז“ מיט „די וואָס עסן גראַז“; „אויסהאַלטן אַ קייזער“ מיט „ניין איבער די הייזער“; „פון דרויסן פּויז“ מיט „אינעווייניק שמוץ“ א. א. וו.

אין אַ קריטיק קעגן די אַנטי-רעוואָלוציע-סאַציאַליסטן שרייבט וויי-טשעווסקי אַזוי:

„די אלטע לאַטיינער פּלעגן זאָגן, אַז פּאַעטן ווערן ניט געמאַכט, זיי ווערן געבאַרן... היינטיקע סאַציאַליסטן ווילן האַבן, אַז רעוואָלוציאָנערן זיינען אויך אַזוי... ווען מע רעדט אויס דאָס וואָרט 'מאַכן אַ רעוואָלוציע', גייט דעם יונגן דור [די היינטיקע סאַציאַליסטן] איבער אַ סקרוד איבערן לייב. ביי זיי איז די פאַרזער קאַמונע, למשל, אפשר טאַקע ניט געבאַרן געוואָרן, אָבער זי איז אויך ניט געמאַכט געוואָרן, זי איז 'פאַרגעקומען'; און

זיינען אָן מאַכערס אויסגעקומען, מער נישט — מענטשן זיינען אין זיי אומ-געקומען, אַנדערע זיינען שטאַרק אָפּגעקומען, ווידער אַנדערע קוים מיטן לעבן אַרויסגעקומען, אָבער אַלע זיינען אַריינגעקומען און אַרויסגעקומען עפעס על פּי סיבה, ווייל דער נאַנצער עסק איז נאָר פּאַרנעקומען און טאַקע פּאַרנעקומען, דאָס הייסט — ניט, ווי מאַדעס, אויפגעקומען; ניט, ווי צייגנער, אָנגעקומען; ניט, ווי רעוויזאָרן, אונטערגעקומען; נאָר, אַט ווי מען זאָגט אייך, פּאַרנעקומען, אימעצן בייגעקומען און אַ סוף."

פון העברייאיש האָט ווינטשעווסקי אויך אַריבערגענומען אין יידיש דעם שפּיל אין גימטריאות, דעם "דרוש פון אַלפֿן" (א פּאַראַדיע אויף ידעיה הפּנינים תּפּילה פון "טויזנט ממען"). "אַן אַלף-בית פאַר אַרבעטער-קינדער", פון וועלכן די ערשטע פיר אותיות לייענען זיך אַזוי:

"אלף איז דער
אויסבויטער, וואָס לעבט פון אונדזער מי;
בית, דאָס איז דער
בלוטזויגער, וואָס זויגט אונדז שפעט און פרי;
גימל איז דער
נאָרגל־שניידער, וועלכער אונדז באַטריגט;
דלית איז דער
דלות, וועלכער אייביק ביי אונדז ליגט."

עס פאַרשטייט זיך, אַז אין העברייאיש וואָלט מ. ווינטשעווסקי געקאָנט באַווייזן אַזוינע "קונצן" ווי די בעסטע וואָרטשפּילער פון די משכילים. זיין "כל נדרים" און אַנדערע העברייאישע און אַראַמייאישע פּאַראַדיעס באַווייזן, אַז ער וואָלט לייכט געקאָנט אויפּשרייבן אַזוינע קונצשטיק ווי די באַקאַנטע "מסכת אַמעריקע", "מסכת פורים" א. ד. גל.

ווינטשעווסקי האָט געשריבן אַ ריינעם יידיש נאָך מיט פּערציק יאָר צוריק. ער האָט געשאַפן ווערטער אין יידיש און אויסגעמידן אַנגלאַצזמען. ער שרייבט "הלוואי ווייטערניקעס" אַנשטאָט "אַלרייטניקעס", "געלטניקעס" אַנשטאָט "געלטמאַכער". אַמאָל גייט ער אַפּילו אַוועק אָן אַ זייט און לערנט דעם לייענער כללים פון גראַמאַטיק אַדער אויסלייגכעץ. נאָר אויך דאַרטן איז ער שטענדיק וויציק. אַזוי באַמערקט ער, רעדנדיק וועגן ריכטיקן אויסלייגן, אַז "קוש" און "קוס" זיינען ביידע גוט...

מאָריס ווינטשעווסקי האָט זיך קיינמאָל ניט אַראַפּגעלאָזן צום געשמאַק און צו דער שפּראַך פונעם מאַרק. ער האָט אַלעמאָל געזוכט אויפצוהייבן דעם לייענער צו זיך. ער האָט אים צוגעצויגן מיט זיין הומאָר און סאַטירע. מיט זיין באַהאַרצטקייט און מיט דער פּאַלקסטימלעכקייט פון זיין ליד.

„פון יידישע ווערטער, אלטמאָדישע,
פון איינפאַכע רייד אָן אַ קלאַנג,
פון טענער אָפּט זויניק מעלאָדישע
פאַרפאַס איך מיין פּראָסטן געזאַנג.

נאָר דער אמת איז, אַז ווינטשעווסקיס ליד האָט געהאַט אַ קלאַנג, וואָס
האַט זיך שטאַרק איינגעקריצט אין די מוחות פון די מאַסן. נאָך אין יאָר 1886
האַט זיין ליד געקלונגען:

„הערט איר, קינדער, ווי עס רירט זיך,
ווי עס רירט זיך איבעראַל?
ווי דער אַרבעטסמאַן מושטירט זיך
צו דעם קאַמף מיט קאַפיטאַל, —
צו דעם קאַמף מיטן שינדער,
דעם האַבון, דעם געלט־טיראַן?
הערט איר, ווי עס רירט זיך, קינדער,
דער באַרױבטער אַרבעטסמאַן?“

ווינטשעווסקי האָט באַאיינפלוסט אַ היפשע צאָל יידישע שרייבער, באַ-
זונדערס אין ענגלאַנד און אַמעריקע. זיין איינפלוס פילט זיך אין דער פּאָעזיע
און פּראָזע פון אפילו אַזאַ מייסטער ווי מאַריס ראָזענפעלד.
מאַריס ראָזענפעלדס אַרבעטער־לידער, איבערהויפּט די, אין וועלכע עס
קומען פאַר פּראָגן און ענטפּערס, אַרעמקייט־סצענעס, אַרבעטער־קינדער, זיינען
דירעקט באַאיינפלוסט פון מאַריס ווינטשעווסקיס לידער. דאָס גלייכן פילט זיך
ווינטשעווסקיס פאַרם און שפּראַך אין מאַריס ראָזענפעלדס פעליעטאַנען,
סאַטירישע אַרטיקלען, דורכגעפלאַכטן מיט פּערזון.
ווינטשעווסקי האָט זירעקט באַאיינפלוסט די שפּראַך פון די טאַלאַנט-
פולסטע אַרבעטער־דיכטער און הומאַריסטן אין אַמעריקע. אומדירעקט איז
קענטיק זיין איינפלוס אויך אין דער יידישער אַרבעטער־פּאָעזיע פון אויס-
לאַנד, וואו זיינע לידער זיינען געווען די ערשטע צו ווערן געזונגען אין
רעוואָלוציאָנערע אַרבעטער־קרייזן.

* * *

ווי אַלע פּיאָנערן פון דער יידישער ליטעראַטור, איז ווינטשעווסקי געווען
טעטיק אויף אַ סך געביטן. ער האָט געשריבן אויסער פעליעטאַנען און לידער,
אויך פּובליציסטיק, ביאָגראַפיעס פון גרויסע מענטשן, באַזונדערס — פון
פרייהייט־קעמפּער, וועלכע ער האָט מייסטנס געקאַנט פּערזענלעך. ער האָט
געשריבן עפּיגראַמען, פאַבלען, באַלאַדעס א. א. וו.
פון אַ באַזונדערן קולטור־היסטאָרישן ווערט זיינען ווינטשעווסקיס
דערינערונגען. ער האָט זיי מערסטנס געדרוקט אין דער „צוקונפּט“, וואָס

א געוויסע צייט איז ער געווען איר רעדאקטאָר און אַ הויפט־מיטאַרבֿעטער כמעט אַ דריי צענדליק יאָר נאָכאַנאַנד. וויטשעווסקיס דערינערונגען זיינען אַן אוצר ניט בלויז פאַרן יידישן, נאָר אויך פאַרן אַלגעמיינעם קולטור־היסטאָריקער. באַזונדערס איז גרויס די ווערט פון ווינטשעווסקיס דערינערונגען פאַר דער געשיכטע פון קלאַסנקאַמף אין אייראָפּע און אין אַמעריקע.

מאָריס ווינטשעווסקי האָט אויך פאַרעפנטלעכט אייניקע דראַמעס (א חוץ די דיאַלאָג און דראַמאַטישע סיטואַציעס, וואָס געפינען זיך אויך אין אַ היפשן טייל פון זיינע אַנדערע שריפטן, אין פּאָעזיע און פּראָזע). נאָר וויבֿן טשעווסקי איז מער טראַכטער ווי פּאָרטראַכטער, אין זיינע דראַמעס איז דאָ מער וואָרהייט ווי דיכטונג. אַן אויסנאַם דערפון זיינען די דראַמאַטיזירונגען פון פרעמדע סושעטן.

כאַראַקטעריסטיש פאַר ווינטשעווסקין איז אויך, וואָס זיין ערשטע דראַמאַטישע שאַפונג איז געווען אַ קאָמעדיע: „דער מירער עלוי“, געשריבן אין 1886. זיין הומאָר און סאַטירע רייסן זיך אויך דורך אין זיינע אַנדערע דראַמעס. זיי ווייזן, אַז זיין ריכטיקער געביט איז די קאָמעדיע, ניט די טראַגעדיע.

ווינטשעווסקיס „לעצטער נאַבאָר“ (אַ דראַמע אין דריי אַקטן מיט אַן עפילאָג) ליידט פון איבערלאַדונג. ער ווייסט עס אַליין. ער דערקלערט, אַז צוערשט איז „זי געווען ניט שלעכט“, נאָר ס'האָט זיך ביי אים „געיאָוועט אַן אַמביציע צו באַשרייבן אַ ביסעלע דייטלעכער און בולטער אַ פּעריאָד אין דער יידישער געשיכטע, וואָס בלויז די עלטערע שרייבער האָבן דערפון געהאַט עטוואָס פּערזענלעכע דערינערונגען“. דאָך האָט דער „לעצטער נאַבאָר“ פיל דראַמאַטישן שטאָף. דערצו זיינען די פּערזאָנען געצייכנט טריי צום לעבן און רעדן דעם ליטווישן ייזיש פון די 70ער יאָרן. אין „לעצטער נאַבאָר“ איז אויך דאָ אַ רייכער אוצר פאַר שפּראַך־פאַרשער און פּאָלקלאָריסטן.

אויף פּאַקטן איז קענטיק אויך באַגרינדעט ווינטשעווסקיס פּיר־אַקטיקע קאָמעדיע, „כלומרשט אַ חתונה“. די דאָזיקע קאָמעדיע האָט ניט גענוג האַנד־לונג פאַר פּיר אַקטן. עס פאַרנעמען דאָרט צופיל אָרט די דעבאַטן וועגן סאָציאַליזם און נאַציאָנאַליזם. דאָך זיינען דאָרט פאַראַן בילדער און סצענעס, וואָס זיינען פול מיט לעבן. באַזונדערס איז דאָרט ווינטשעווסקין געראַטן דאָס בילד פון דער ליטעראַרישער קאַפּע מיט איר רעסטאָראַטאָר, קעלנער און דאַמינאַ־שפּילער. זיין געדאַנק אָבער צו געבן דורך די דאָזיקע דריי דראַמעס אַ סיסטעמאַטישע שילדערונג פון דריי עפּאָכעס אין דער יידישער געשיכטע (די כאַפּערס, די השכלה און די ייִדן־פּראָגע), איז ווינטשעווסקין ניט געלונגען.

פון זיינע פינף איינאַקטערס: „דער מזרח־ווינט“, „דער שטן־מקטרג“,

„מאן און ווייב“, „א געהרגעטער עדיטאָריעל“ און „א חתונה און א לוויה“, זיינען די לעצטע צוויי פון אמעריקאנעם לעבן. גאָר פון אַן אַנדער מין איז ווינטשעווסקיס דראַמע „אסתר“, באַארבעט פון פראַנצויזיש. ס'איז אַ טיפישע „דריי־עק“־דראַמע, לויט איבסענס נוסח.

* * *

מאָרס ווינטשעווסקי איז ניט געווען דער ערשטער צו ברענגען יידן די בשורה פון דעם מאָדערנעם סאָציאַליזם. דאָס האָט שוין געטאָן פריער דער עלטערער אהרן ליבערמאַן, וועלכער האָט, לויט ווינטשעווסקיס אויסדרוק: „איינגעפלאַנצט די רויטע פאַן אויפן שול־הויף און זיך אַרויסגעגנבעט פון דער וועלט“. ווינטשעווסקי איז אָבער געווען דער ערשטער צו פראַפּאָגאַנדירן דעם סאָציאַליזם אין יידיש. דאָך איז ער ניט געוואָרן קיין מאַסן־פירער אין ברייטן זין פון אַט דעם וואָרט. ער איז „געשטאַנען ביי דעם וויגעלע, ווען די נייע צייט איז געבאָרן געוואָרן“. ער האָט איר „צייטנווייז צוגעזונגען, צייטנווייז אונטערגעוויגט, צייטנווייז אויך אונטערגעהאַקעט און צייטנווייז זי איינ־געשטילט, ווען עס האָבן זיך גענומען שניידן די ערשטע ציינדלעך“. שפעטער, ווען זי איז אויסגעוואַקסן, האָט זי געהאַט אַנדערע לערער און פירער, כאַטש ער איז איר געווען ליב און טייער און זי האָט ביי יעדער געלעגנהייט געזונגען זיינע לידער. ווינטשעווסקיס הויפט־איינפלוס איז דעריבער געווען מער פון אַ דיכטער ווי פון אַ טעאַרעטיקער, מער פון אַ שריפטשטעלער ווי פון אַן אַרגאַניזאַטאָר.

זיין סאָציאַליסטישע פראַפּאָגאַנדע האָט אויך איצט ניט פאַרלאָרן איר ווערט. אַ סך פון זיינע „משוגעתן“, געשריבן אין די אַכציקער יאָרן, זיינען אַזוי פריש און איינדרוקספול ווי זיי וואַלטן ערשט איצט געשריבן געוואָרן. אַט זיינען עטלעכע פון זיינע „צעשלאָגענע געדאַנקען“, געשריבן אין ענגלאַנד, אין יאָר 1889.

„איז ניט אַידיאָסטטוואָ, צו גלויבן אין טיוול, אין אַ צייט, ווען מע הערט שוין ביסלעכווייז אויף צו גלויבן אין גאָט; צו לאַכן פון אַ גיהנום אויף יענער וועלט, און אונטערשטיצן אַ גיהנום אויף דער וועלט; אַפּצושאַפן פּיאַווקעס און בלוט־לאָזן ביי קראַנקע און זיי אויפצוהאַלטן פאַר געזונטע; צו רעדן פון פרייהייט און שווייגן פון באַדריקונג, — — — איז דאָס ניט אַידיאָסטטוואָ צו וויסן דורכן טעלעגראַף, ווער עס שטאַרבט אין אויסטראַליע, און ניט צו זען מיט די אויגן, יוער עס קומט אום לעבן אונדז; צו פאַר־אַכטן שאַרלאַטאַנעס און זיי צו לאָזן פירן די גרענדע; צו באַשטראַפן פאַר כאַפן געלט פון קעשענע און צו לויבן פאַרן כאַפן דעם בויסן פון מויל; צו הענגען דעם, וואָס ניט דעם טויט און צו באַזינגען דעם, וואָס לאָזט ניט לעבן?“

א באַזונדער חן שוועבט אויך איבער ווינטשעווסקיס פריידענקערישער פראָאָפּאָנדע. ער פּאָלעמיזירט ניט מיט גאַל, ווי די משכילים, נאָר לאַכט אויס גוטמוטיק, כאַטש פּאַרניכטנדיק, זיינע סאַטירעס איבער דער אַלט־מאַדישער ייִדישקייט, די אַלטע דערציאונג, די אַלטע זיטן און מנהגים, מוזן אַרויסרופן געלעכטער אפילו ביי פרומע יידן. נאָר נאָך אַזאַ געלעכטער איז שוין שווער צוריקצוגיין אין די אַלטע וועגן.

* * *

ווינטשעווסקיס רעוואָלוציאָנערע שאַפונגען אין פּאָעזיע און פּראָזע באַווייזן, אַז אין יעדן אַנטישיינדיקן מאַמענט איז ער געשטאַנען מיט די אַרבעטנדיקע מאַסן און פאַר זיי געווירקט און געשאַפן. ער האָט זיי אויך איבערגעלאָזן אַ באַדייטנדיקע ליטעראַרישע ירושה. אַ היפש ביסל פון זיינע קינסטלערישע שאַפונגען קאָנען נאָך אויך איצט דינען ווי אַ מוסטער פאַר פּראָלעטאַרישע שרייבער, — פאַר דיכטער און פּראָזאַאיִקער צוגלייך. ווייב־טשעווסקיס אַרט אין דער רעוואָלוציאָנערער ייִדישער ליטעראַטור איז אַנ־געצייכנט דורך זיינע צוויי הויפט־עטאַפּן: דורך זיין יוגנט־ליד, וואָס האָט גערופן „די מאַסן אין די גאַסן“ צום קאַמף קעגן קאַפיטאַליזם, און דורך זיין לעצטן ליד, וואָס איז אַ לויב־געזאַנג און אַ דערמוטיקונג צו די, וואָס בויען דאָס נייע לעבן:

„מיט קונסט, מיט פאַרשטאַנד
צו מאַכן די וועלט
פאַר אַ פּרייהייט־געצעלט,
פאַר איין־איינציקן ראַטנפאַרבאַנד!“

מאָריס ראָזענפּעלד

1

דאָס איז געווען מיט קנאָפּע זעכציק יאָר צוריק. יעדע שיף פון אייראָפּע האָט דעמאָלט געבראַכט פּרישע אַרבעט־הענט פאַר אַמעריקע. צווישן זיי האָט זיך אויך געפונען אַ יידישער שניידער מיטן נאָמען מאָריס.

ווי די מערסטע יידישע אימיגראַנטן, האָט מאָריס געאַרבעט פון באַגינען ביז שפּעט ביינאַכט. אָפּט איז ער געשלאָפּן אין ענגן, פייכטן „סוועט־שאַפּ“ (שוויץ־פאַבריקל), כדי צו זיין דער ערשטער, ווען דער באַלעבאָס וועט פאַנאַנדערטיילן די „באַנדלס“ (פּעקלעך אַרבעט) צו די שניידער־אַרבעטער. מאָריס איז געווען גרייט צו אַרבעטן איבער זיינע כחות. ער האָט געוואָלט וואָס פּריער אָפּשאַפּן די נויטיקע סומע אַריבערצוברענגען זיין ווייב און קינד פון אייראָפּע.

זיצנדיק ביי דער שניידער־מאַשין, אָדער שטייענדיק ביים פּרעס־אייזן, האָט מאָריסן פון צייט צו צייט געגעבן אַ ברי אַ געדאַנק וועגן דער לאַגע פון דעם אַרבעטער אין סוועט־שאַפּ. געוויינלעך איז אים דער געדאַנק געקומען אין גראַמען און אָפּטמאָל באַגלייט מיט אַ ניגון. ביי דער ערשטער געלעגנהייט האָט עס מאָריס דעקלאַמירט אָדער אויסגעזונגען פאַר זיינע נאָענטע שאַפּ־הברים. יענע האָבן עס אָפּטמאָל איבערדערקלאַמירט אָדער איבערגעזונגען פאַר זייערע שכנים און פּריינט. אַזוי האָבן זיך זיינע לידער צעטראָגן פון שאַפּ צו שאַפּ און געוואָרן באַקאַנט אין אַלץ ברייטערע אַרבעטער־קרייזן.

זיינע נאָענטע פּריינט ראַטן אים אויפצושרייבן זיינע לידער און זיי אַרייַן־טראָגן אין אַ רעדאַקציע. מאָריס שטרענגט דאָן אָן זיינע מידע הענט און שרייבט אויף זיינע לידער אויף דעם גראַבן פאַפיר אין וועלכן דער קרעמער, דער „גראַסערימאַן“, האָט איינגעוויקלט דאָס ביסל עסנוואַרג, וואָס ער האָט ביי אים געקויפּט.

די רעדאַקטאָרן האָבן צוערשט געהאַט ווייניק צוטרוי צו די לידער אויף זאַק־פאַפיר פון אַן אומבאַקאַנטן „פּראַסטן“ אַרבעטער. קוים אָבער האָבן זיי עס איבערגעלייענט, האָבן זיי דערזען, אַז דאָס איז עכטע פּאַעזיע, אַ זאַך וואָס איז דעמאָלט געווען אַ זעלטנהייט אין דער אַמעריקאַנער פּרעסע אין יידיש.

אַט אַזוי ווערט דער שניידער־אַרבעטער באַקאַנט אַלס דער יידישער פּאָל־דיכטער מאָריס ראָזענפּעלד.

ווען זיין „לידער-בוך“ ווערט אין די 90ער יאָרן איבערזעצט אין ענגליש, שטורעמט אויף דאָס גרויסע לאַנד. די וואָרט-זאָגער פון דער אַמעריקאַנער ליטעראַטור דערקלערן, אַז די ייִדישע אימיגראַנטן האָבן פון זיך אַרויסגעגעבן אַ וועלט-דיכטער, און טאַקע איינעם פון די באַדייטנדיקסטע פון זיין צייט. די דאָזיקע בשורה האָט זיך שנעל פאַנאַנדערגעטראַגן איבער דער גאַנצער ציוויליזירטער וועלט. מאָריס ראָזענפעלד ווערט באַלד איבערזעצט אין אַלע קולטור-שפּראַכן. זיינע לידער ווערן אַריינגענומען אין די אַנטאָלאָגיעס פון די בעסטע מוסטערן פון דער וועלט-ליטעראַטור. זיינע לידער דערשיינען ניט נאָר אין צייטונגען און זשורנאַלן, נאָר אויך אין בוך-פּאַרם. אַפּטמאַל אויך אין עטלעכע איבערזעצונגען פון פּאַרשיידענע באַדייטנדיקע דיכטער. אַדאַפּטאַט מאָריס ראָזענפעלדס שאַפּ-לידער, אַדער לידער פון געטאָ, ווי מען האָט זיי דעמאָלט אָנגערופּן, האָט די ברייטע וועלט פון יענער צייט זיך דער-וואוסט, אַז יידן באַזינען אַ גרויסע אַרבעטערשאַפט, וואָס איז באַזעלט פון סאַציאַלע אידעאַלן; אַז די יידן האָבן אַן אייגענע קולטור-שפּראַך — ייִדיש — אין וועלכער עס זיינען געשריבן זאַכן, וואָס זיינען אַ צירונג פאַר דער וועלט-ליטעראַטור!

* * *

מאָריס ראָזענפעלד האָט פאַר זיין אַנקומען אין אַמעריקע, אין 1886, שוין געהאַט דורכגעמאַכט אַ היפש ביסל אין זיין יונגן לעבן. ניט אַלע מאָל איז ער געווען דער „פּראָסטער“ אַרבעטער, וואָס ער האָט אויסגעזען ביי זיין אַנקומען אין ניו-יאָרק. ער פלעגט זעלטן רעדן מיט מיר וועגן זיין פּאַר-גאַנגענהייט אין אייראָפּע. זיינע שמועסן מיט מיר זיינען דאָס רוב געווען איבער יהודה הלוי און היינריך היינע, וועלכע ער האָט באַטראַכט פאַר זיינע מייסטער. זיין פּרוי, בעסי (אַסנע ביילע) האָט מיר אָבער אַמאָל דערציילט גענוי און אויספירלעך פון זייער לעבן. זיי זיינען ביידע געווען לאַנדסלייט און זיך געקענט פון קינדווייז אויף, זינט זיינע עלטערן האָבן זיך אַריינגעקליבן פון דאַרף באַקשאַ (דריי מייל פון סעני) קיין סאוואַלק (ליטע). זי האָט אים געקענט אַלס אַלטערל אפּרימס. זיין אַרייגענעלער נאָמען איז געווען משה יאַנקל, נאָר זיינע עלטערן האָבן אים פּאַרצויגן אויף „אַלטערל“. זיי האָבן אים געצערטלט ווי אַ בן-יחיד. זיי האָבן פון אים פיל געהאַלטן. ער איז געווען אַ לערנער, אַ וואוילקענער, אַ מושלם. ער האָט געהאַט אַ שיינעם וואוקס. אַ ברוינעם פנים מיט שוואַרצע אויגן — „צוויי שטיקער פּייער“. זיינע פּער-שוואַרצע געקרייזלטע האָר האָבן, לויט בעסיס שילדערונגען, אים געגעבן „טויזנטער הנען“. לויט ווי זי האָט מיר דערציילט, האָט ער געקענט אויף אויסנווייניק אַלע לידער פון אליקום צונזער, מיכל גאַרדאָן, אברהם גאַלדפּאַדען און אַנדערע. ער פלעגט זיי זינגען „אזוי שיינ און זיס, און מיט אַזוי פיל נשמה, אַז דאָס האַרץ פלעגט צעגיין פאַר נחת“. ער איז געווען פול מיט לעבן, ער האָט אַריינגעבראַכט פריילעכקייט און געלעכטער אין יעדער געזעלשאַפט

וואו ער איז נאָר געקומען. ער איז געווען לוסטיק און וויציק און געהאַט שפּאַסיקע איינפאַלן אָן אַ שיעור.

נאָך זייער חתונה זיינען זיי אַ געוויסע צייט געווען ביי זיינע עלטערן אויף קעסט. „אַלטערל“ איז יעדן טאָג געזעסן אין בית-מדרש ביים בלאַט גמרא און פאַרשאַפט די עלטערן „נחת און גדולה“. גלייכצייטיק האָט ער אויך געלייענט ביכער אין דייטש און אין העברייאיש.

אין עלטער פון 20 יאָר, שוין זייענדיק אַ טאַטע פון אַ קינד, וואַנדערט ער אויס קיין אַמעריקע. ער קומט צוריק פון דאָרטן אַנטוישט. ער קען שוין אָבער אויך ניט בלייבן מער אין סאוואַלק. זיינע עלטערן וואַנדערן אויס קיין לאַנדאָן, פאַרט אויך ראָזענפעלד אַהין אַוועק, וואו ער ווערט אַ שניידער אין אַ סוועט-שאַפּ. זיין שיינע ביילקע בלייבט אין סאוואַלק וואַרטן אויף זיין רוף. עס דויערט אַ לאַנגע צייט ביז ער נעמט איר אָפּ מיט זייערע צוויי קינדער קיין לאַנדאָן. זי געפינט דאָרט ניט מער דעם שיינעם שטאַלצן „אַלטערל“ פון זייער יוגנט. זי געפינט אים דאָרט אַ פאַרדאגהטן, פאַרחושכטן סוועט-שאַפּ אַרבעטער מאָריס. די נויט אין לאַנדאָן איז געווען ניט צו דערטראַגן און מאָריס מוז זיך ווידער אַוועקלאָזן איבערן ים זוכן „אַמעריקאַנער גליקן“.

ניט געקוקט אויף זיינע גרויסע ליידין אין לאַנדאָן, האָט אָבער מאָריס ראָזענפעלד געפונען אַזוינס, וואָס האָט אים דערמוטיקט און געשטאַרקט — דעם אידעאַל פון אַ בעסערער און שענערער וועלט. ער און ביילקע, וועלכע הייסט אין לאַנדאָן בעסי, זיינען געווען איבערגעגעבענע לייענער פון דעם לאַנדאָנער „אַרבעטער־פריינט“. צווישן די אַרעמע שטיצער פון דער דאָזיקער אַרבעטער־צייטונג געפינט זיך אויך דער נאַמען פון מ. ראָזענפעלד. אין ניו-יאָרק קומט ער שוין אַ טרייער יוניאָן-מאַן. ער שליסט זיך אָן אין דעם פאַראיין „ריטער דער פרייהייט“, וואָס שיקט אָפּט הילף דעם „אַרבעטער־פריינט“ אין לאַנדאָן.

די אַרבעט אין ניו-יאָרקער סוועט-שאַפּ איז געווען איבער מאָריס ראָזענ־פעלדס כחות. פינף אַזויגער באַגינען פלעגט ער אַוועקגיין אין שאַפּ און פלעגט קומען צוריק אַהיים שפעט ביינאַכט.

זיין האַרציק ליד „מין יינגעלע“ האָט ער ניט געשאַפּן פון דער פּאַנ־טאָזיע. עס איז גענומען פון זיין אייגן לעבן. ער אַליין איז געווען דער עלנטער פרעסער, וועמעס טרער עס פאַלט אויפן הייסן פרעס־אייזן. ער איז אויך געווען דער „בלייכער אַפּערייטאַר“, וועמעס טרויעריקן לעבן ער האָט באַוויינט. אַ שטיק פון זיין אייגן לעבן איז אויך זיין ליד, אין וועלכן ער שילדערט זיין אַרעם הויזגעזינט. זיין פאַרצווייפלונג: וואָס וועט זיין מיט זיין ווייב און קינד, אויב ער „זאַל מיט איין מאַל ניט ווערן“ — „ווער וועט זיי ביידע ערנערן?“ ער דערציילט דאָרט אין יענעם ליד, אַז ווען ער כאַפט

זיך אויף פון שלאָף קומט אים אויס ווידער צו שלעפן זיינע „פארמאטערטע גלידער“ צוריק אין דער „דומפיקער שאַפּ“. נאָר באַלד האָט ער דאָס אויך ניט געקענט. ער איז געוואָרן קראַנק, געמוזט אויפהערן אַרבעטן, און זיין פרוי, פון דער היים אַ פאַרוק־מאַכערין, און אין ניו־יאָרק אַ שאַפּ־אַרבעטערין, האָט געמוזט פאַרזאָרגן דאָס הויז און דעם „אַרעמען קראַנקן מאַן“.

פילנדיק אַליין זיין ווערט אַלס דיכטער, פּרוּאוּט דער קראַנקער אַרבעטער אַפּדרוקן אַ פאַר העפּטלעך לידער. ער זינגט זיי און דעקלאַמירט זיי ביי מיטינגען און אונטערנעמונגען. ער פאַרלאַנגט דערפאַר בלוזי מען זאָל אים געבן צו לייון פאַר אַ ביכל. ער פּרוּאוּט אויך אַרויסגעבן הומאַריסטישע זשורנאַללעך אַליין, אָדער צוזאַמען מיט שותפים, נאָר אַלע זיינע ליטעראַרישע אונטערנעמונגען ברענגען אים גאָר ניט אַריין. ער פאַרשולדיקט זיך נאָך אין חובות.

אַ קורצע צייט זעט אים, אַז מאָריס ראָזענפעלד וועט שוין קאַנען אָנהויבן לעבן פון זיין דיכטונג. דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען די אַמעריקאַנער ליטעראַטור־קריטיק האָט אים אַנערקענט פאַר אַ וועלט־דיכטער און די ציוויל־זירטע וועלט האָט צוגעשטימט דערצו. נאָר די אַלע גליקן האָבן לאַנג ניט געדויערט. ער איז ניט געווען גענוג געשעפּטסמאַן איינצוקאַסירן זיין וועלט־באַרימטקייט. די אַסימילירטע יידישע אַריסטאָקראַטיע, וואָס האָט אויך אַ געוויסע צייט שטאַלצירט מיט דעם גרויסן יידישן דיכטער וואָס די וועלט אַנערקענט, האָט אָבער ניט געקאַנט בייקומען איר גרינגשעצונג צו דער שפּראַך און קולטור פון די ברייטע יידישע מאַסן. די דאָזיקע גוט־מיינענדיקע, וואוילהאַבנדיקע יידן האָבן דעריבער געוואַלט באַזאָרגן דעם יידישן אַרבעטער־דיכטער, ער זאָל זיך, נעבעך, ניט דאַרפן מער אָפּגעבן מיט אַזאַ „מלאכה בזויה“, ווי שרייבן אין „זשאַרגאַן“. האָבן זיי אים געעפנט אַ „קענדי־סטאַרקע“—אַ קרעמל צו פאַרקויפן צוקערקעס צו קינדער. דער גרויסער דיכטער איז אָבער געווען גאָר אַ קנאַפּער געשעפּטסמאַן, בפרט נאָך ווען זיין מוח איז געווען כּסדר פאַרנומען מיט פאַרטראַכטן לידער. האָט זיין „געשעפּט“ זיך שנעל אויסגעשעפּט. ער האָט עס שפּעטער באַזונגען אין אַ דיאַלאָג צווישן אים און דער נויט. ער זאָגט צו איר:

„איך מאַך קיין גראַמען מער. אַ מערק עס!
איך האַנדל טאַבאַק און צוקערקעס.
עס איז מיר זיס, עס איז מיר ביטער;
איך בין קיין סוחר קיין געניטער,
דאָך פּינקטלעך און אַ גוטער צאָלער,
לעב רעכט און שלעכט און שפּאַר אַ דאָלער.“

און די נויט ענטפּערט אים:

„און שרייבסטו ניט, דאן וועסטו שרייבן :
וועסט, פריינט, קיין קרעמער ניט פארבלייבן ;
איך קען זיי גוט, אָ די געדיכטן ;
דו וועסט נאָך ליידן, וועסט נאָך דיכטן.“

צוריק אין שאַפּ איז מאַריס ראָזענפעלד שוין ניט מער געגאַנגען. ער איז געוואָרן אַ צייטונגסמאַן, פון וואָס ער האָט געהאַט ווייניק נחת. דער בייט פון שאַפּ אויף דער רעדאַקציע איז פאַר אים געוואָרן אַ „שרעקלעכע רעדאַקציע“. ער האָט זיך באַטראַכט פאַר אַ „פעדער־קנעכט“ און געיאַמערט, אַז ער מוז „אַליין איצט זיינען די פען, וואָס זי האָט פריער ביי אים געדינט“. ער האָט ניט געקאַנט מוחל זיין זיין רעדאַקטאָר פאַרוואָס ער האָט אויסגעמעקט פון זיינע (ראָזענפעלדס) לידער די „שענסטע ערטער“ און אים געהייסן אַנשטאַט דעם געבן בלוז, „געראַמטע ווערטער“, און דערקלערט, אַז „די הויפט־זאַך איז דאָס ביסל זנות, דען ווייטער איז דאָך אַלצדינג שטות“. ווי געזאַגט, איז ראָזענפעלד צוריק אין שאַפּ ניט מער געגאַנגען. די אַרבעט אין רעדאַקציע איז דאָך געווען פיזיש לייכטער. און האָט דער רעדאַקטאָר אויסגעמעקט ווערטער און שורות אין זיין ליד, האָט ראָזענפעלד זיי צוריק צוגעשריבן אויף דעם אויסשניט פון דער צייטונג און געהאַפּט, אַז ער וועט דאָס ליד נאָך אַמאַל קאַנען פאַרעפנטלעכן אַזוי ווי ער האָט עס געשריבן. ער האָט אויך געזאַמלט די לידער, וועלכע מען האָט אים אויסגעבראַקירט און איז געווען זיכער, אַז זיי וועלן נאָך אַמאַל אַנערקענט ווערן. ער קאַן זיך דעמאַלט אויך אַפגעבן מיט דער דערציאונג פון זיינע קינדער, און איז באַזונדער שטאַלץ אויף זיין געראַטענעם זון, אַ פּופצן־יאָריק בחורל, וואָס האָט אַליין געשריבן לידער אין ענגליש און אויך איבערזעצט זיין באַרימטן פאַטערס לידער אין אַט דער שפראַך. נאָר אויך דאָס דאָזיקע גליק האַלט לאַנג ניט אָן. דער שענסטער חלום פון זיין לעבן, די „קווינטעסענס“ פון זיינע פריידן, זיין דיכטערישער יורש שטאַרבט אַוועק. מאַריס ראָזענפעלדס דריי לידער וועגן זיין יונג־פאַרשטאַרבענעם איין־יאָריקן זון, מאַכן נאָך היינט אַ טיפן אומ־פאַרגעסלעכן איינדרוק. דער טיף־פילנדיקער דיכטער קאַן אויך לאַנג ניט אויסהאַלטן זיין אומענדלעכן נאַמענלאָזן צער און ער ברעכט צוזאַמען. ער ווערט טיילווייז פאַראַליזירט און איז אין געפאַר צו ווערן בלינד.

אין אַט־דער שווערסטער צייט פון זיין לעבן האָב איך זיך מיט אים באַ־קענט פּערזענלעך. צוערשט שריפטלעך, אָנהויב 1906. איך האָב אים דעמאַלט געהאַט איינגעלאָרן מיטצואַרבעטן אין דעם וואַכנבלאַט „יידישער קעמפּער“, וואָס האָט אין יענער צייט זיך געגרינדעט אין פּילאַדעלפיע אונטער מיין רעדאַקציע. מאַריס ראָזענפעלד האָט מיר געענטפּערט מיט אַ לאַנגן ברייוו,

וואָס האָט זיך געענדיקט מיט „ברודער-גרוס“ און געאַטעמט מיט מענטשן-ליבע. צווישן אַנדערעס שרייבט ער דאָרט אַזוי:

„ייד און אַרבעטער“ איז שטענדיק געווען מיין מאַטאָ. אַמאָל האָט מען מיך אָבער ניט פאַרשטאַנען. אין קעגנטייל, מען האָט מיך נאָך געשימפט און פאַרחרמט פאַר מיין „וואַרפן זיך“ אין „ביידע זייטן“. עס האָט געדויערט אַ פערטל יאָרהונדערט ביז די צייל-באַוואוסטע יידישע אַרבעטער, יידישע קעמפער, זיינען געקומען צו מיר. — — — „איך בין שוין געבראַכן אין קערפער, אָבער מיין גייסט פרייט זיך מיט מיין זיג.“ — — — „זעט אייער בלאַט זאָל זיין ליטעראַריש און ריין פון פערזענלעכקייט.“

מחמת זיין קראַנקהייט זיינען זיינע שפּעטערדיקע בריוו צו מיר צוערשט געשריבן מיט דער לינקער האַנט. ער קלאַגט זיך דעמאָלט, וואָס „פון די אַלע אומגעלומפערטע געשרייען אין די יידישע בלעטער וועגן הילף“ פאַר אים האָט ער „אויסער חרפה קיין זאַך ניט גענאָסן“. די שטיצע פון יחידים איז אים געווען דערווידער. ער האָט געוואָלט, אַז בלויז אַרגאַניזאַציעס זאָלן פאַר אים וואָס אונטערנעמען. ווען איך האָב עס ניט פאַרשטאַנען, האָט ער עס מיר צוריקגעצאָלט דורך אַ מתנה — די דייטשישע איבערזעצונג פון זיינע לידער דורך בערטאַלד פייוועל, רייך אילוסטרירט פון אפרים משה ליליען. אַזוי צאָרט-פילנדיק איז געווען דער דיכטער, וועמען ניט-פאַרגינער האָבן געשטעמפלט פאַר אַ שנאָרער.

די פערזענלעכע באַקאַנטשאַפט מיט מאָריס ראָזענפעלדן, נאָכדעם ווי איך האָב זיך באַזעצט אין ניו-יאָרק, האָט ניט געענדערט מיין ערשטן גוטן איינ-דרוק וועגן אים. זיין טריאומף-רייזע אין איראָפּע, דער פאַלשער קלאַנג וועגן זיין טויט און די שבחים-פולע הספדים איבער אים, זעלכע ער האָט, ווי קיין אַנדער דיכטער, זוכה געווען צו לייענען ביי זיין לעבן, האָט מאָריס ראָזענפעלדן ניט פאַרדרייט דעם קאַפּ. כ׳האַב אים געטראָפּן דעם זעלבן באַ-שיידענעם און דאַנקבאַרן מענטשן וואָס פריער.

זיין פּופציק-יאָריקער יוביליי, וואָס איז געפייערט געוואָרן אין אַ סך שטעט אין אַמעריקע, האָט אויף אים געמאַכט אַ טיפן איינדרוק. עס האָט פון אים געאַטעמט מיט אינערלעכער פרייד און ברייט-האַרציקער מענטשן-ליבע. די אַרבעטנדיקע יידישע מאַסן ווייזן אים דעמאָלט אַרויס אַ סך ליבע און פאַרערונג. זיינע לעצטע דריי בענד „געוויילטע שריפטן“ (בענד 7, 8, 9) ווערן דאָן אָנגעבאַטן פון „פאַרווערטס“ צו אַ רעדוצירטן פרייז, זיינען גע-שטאַנען מאַסן יידן אין רייען און אויסגעקויפט אין אַ פאַר טעג די פיל טויזנטער עקזעמפליאַרן. ס׳איז ווערט צו דערמאָנען, אַז ווען עס איז דערשינען דער ערשטער באַנד פון ראָזענפעלדס לידער מיט יאָרן פריער, איז אויך אין אַ קורצער צייט אויספאַרקויפט געוואָרן די גאַנצע אויסגאַבע, כאַטש אַ דאָלער

א בוך איז דעמאלט (אין 1904) געווען איבער די מיטלען פון זיינע לייענער, צום גרעסטן טייל שאפ־ארבעטער. זיין פיזישע און גייסטיקע לאַגע פֿאַרערגערט זיך דורך זיין ווערן אַרויס־געשטויסן פֿון „פֿאַרווערטס“, וואָס איז דעמאלט געווען די איינציקע ייִדישע אַרבעטער־זייטונג אין ניו־יאָרק. ער מוז אַנקומען אַרבעטן אין אַ פֿרעמדער באַלעבאַטישער סביבה און ער ווערט דורך דעם אָפּגעריסן פֿון זיינע אַרבעטער־קרייזן. דאָס דריקט אויף אים זייער שטאַרק, ער פֿילט זיך ווי אין אַ שטייג. ער איז כּסדר פֿאַרכיטערט. ער הערט אויף צו שאַפֿן נייעס. באַלד ברעכט ער אויך צוזאַמען פיזיש (ער שטאַרבט דעם 22טן יוני, 1923).

איצט איז מאָריס ראָזענפעלדס חשובער פּלאַץ אין דער ייִדישער ליטעראַ־טור פּעסט עטאַבלירט. ניטאָ אויך מער קיין מיינונגס־פֿאַרשיידנהייטן וועגן זיינע גרויסע פֿאַרדינסטן פֿאַר דעם פּיאַנערישן ייִדישן אַרבעטער־ליד, פֿון וועלכן ער, מאָריס ראָזענפעלד, איז דער באַדייטנדיקסטער פֿאַרשטייער.

2

אין זיינע ריזע־בילדער באַשרייבט מאָריס ראָזענפעלד דעם אַלטן בית־עולם פֿון פּראַג :

„אויף איין מצבה — שרייבט מאָריס ראָזענפעלד — איז געשטאַנען אויסגעהאַקט אַ שווידערשע שער, און אין די קוים־קוים לעזבאַרע שורות האָט מען נאָך געקאַנט זען די ווערטער 'החיים... הצדיקים... הגדולים'. איד האָב זיך ביי דעם דאָזיקן קבר אָפּגעשטעלט און האָב לאַנג געקוקט און געטראַכט, הלוואי שטעלט מען מיר אויך אזא מצבה, נאָר לעבן דער שער זאָל נאָך ליגן אַ פּערדער!...“

מאָריס ראָזענפעלד איז דעמאלט שוין געווען וועלט־באַרימט. זיין ריזע קיין איראָפּע איז געווען אַ טריאומף־צוג פֿון אַ וועלט־דיכטער. ער איז אַרויסגעפֿאַרן פֿון אַמעריקע האַלב־פֿאַראַליזירט און אין געפֿאַר צו ווערן שטאַק־בלינד. נאָר קומענדיק אין איראָפּע, וואו ער האָט געזוכט היילונג פֿאַר זיין קראַנקן קערפּער, איז ער אויפגענומען געוואָרן ווי אַ העלדישער זיגער. ראָזענפעלד־אָונטן זיינען אַראַנושירט געוואָרן אין אונגאַרן, באַסניע, בוקאַווינע, בעמען, גאַליציע, דייטשלאַנד און עסטרייך. ס'זיינען אים געקומען ערן באַ־רימטע איראָפּיאישע קינסטלער און געלערנטע. ער האָט געהערט דעקלאַמירן און זינגן זיינע לידער אין אונגאַריש, דייטש, טשעכיש, פּויליש, קראַאַטיש, רומעניש און שפּאַניש. ביי זיין ערשטן אויפֿטריט אין ווין, אינעם איבער־געפֿאַקטן זאָל פֿון קאָנסערוואַטאָריום, וואו מאָריס ראָזענפעלד האָט געלייענט

זיינע לידער אין יידיש, איז געווען פארטראַטן ניט בלויז די קונסט און וויסנ-
שאַפט, נאָר אויך די פינאַנץ (די ראַטשילדס און אַנדערע מיליאָנערן) און
די אַרמיי. דאָך האָט זיך מאָריס ראָזענפעלד קיין רגע ניט פאַרגעסן, אַז ער
געהערט צו דער אַרבעטער-משפּחה. זיין אַמביציע איז געווען, אַז צוזאַמען מיט
זיין פעדער זאָל מען אויך דערמאָנען זיין שער...
* * *

מאָריס ראָזענפעלד האָט געוואוסט, אַז ער באַזיצט אַ וואולקאַנישע
קראַפט. ער האָט פון זיך געזונגען: „מיין ליד האָט זיך ווי לאַוואַ דורכ-
געבראַכן.“ נאָר מאָריס ראָזענפעלדן איז אויך ניט פרעמד געווען די שטילע,
צאַרטע ליריק, וואָס גיט איבער די אינטימסטע באַוועגונגען פון דער נשמה.
ס'איז גענוג דורכצוליינענען עטלעכע פּערזן פון זיינע לירישע לידער, דאָס
אינצווען. למשל:

„ביי דעם שטילן האָדסאָן קלאַנג איך
מיינע אייביקע יסורים.
האָדסאָן, שטילער האָדסאָן, זאָג איך,
ווי דיין וואַסער אָן דבורים
רעדט צו מיר דורך יעדע וועלע,
וועלכע קומט און ווערט פאַרשוואונדן,
גיט אַ רויש און פליסט אַוועק —
פונקט אַזוי אַ רעדט מיין זעלע
רק צו מיר דורך נייע וואונדן,
נייע ווייען, נייע שרעק.“

אַדער:

„גראַע וואַלקן טראַנטעס, שטיקער שימל
הענגען אין דער סמוטנער לופט אַראָפּ,
ווי אַן אַלטער בעטלער שלאָפט דער הימל
צוגעדעקט מיט שמאַטעס איבערן קאַפּ.
וואַגאַבונדן שאַטנס, וואַקלענד שיכור,
בלאָנדזשען אין דער טונקעלער ווייטקייט שטייל,
אַלע וויילע ווערט דער הושך דיקער
און אַ טויט־שרעק טראַנט זיך אָן אַ ציל.
נאָר דורך גרויל און אימה קלאַפט דער שומר,
פרעגנדיק די נאַכט: „העי, ווער איז דאָרט?“
מעלאַנכאָליע אַטעמט אין די ביימער
און די וועלט איז שאַ. מען הערט קיין וואָרט.“

דער דיכטער מאָריס ראָזענפעלד האָט געוואוסט און אויך דערקלערט, אַז
ער קומט גאָר פון אַן אַנדער וועלט, פון „אַ שענערעס, בעסערעס לאַנד“, וואו

ער גייט ארום און חלומט חלומות. ער דערציילט אויך, אז אין זיין יוגנט האט אים זיין מוזע געפירט צום געזאנג איבער מאי און איבער בלומען, „פרייד איז דורך דער לופט געשוואמען“ און באַגריסט זיין ערשטן „גאַנג“.

„איבער מיר גאָלד'נע שטראַלן,
מיר אַרום דער גרינער וואַלד,
וואו מיין בליק נאָר איז געפאַלן,
האַט געגרינט, געבליט, געשטראַלט.

און אין מיטן די קאָפּעליע
האַט געטרעלערט און געשפּילט,
און אין מיטן פון מיין זעלע
האַב איך פּרישן גליק דערפּילט.“

נאָר יענע צייט, ווען מאַריס ראָזענפעלד האָט „אומשולדיק געזונגען ווי אַ פּויגל אויפן בוים“, איז גיך פאַרביי. שוין אין פּרילינג 1889 האָט מאַריס ראָזענפעלד, אין זיין ליד צו די פּאַעטן, אויסגערוּפּן:

„דיכטער! נענוג איך פּאַנטאַזירן,
הערט אויף אין דער לופטן צו שוועבן,
פרוּאוויט זיך בעסער אינטערעסירן
אין דעם מאַטעריעלן לעבן. —

לאָזט צורו די רויזן, די ליילען,
די שמעטערלינגע, די נאַכטיגאַלן,
זאָל די בלום דופטן, די פּויגל שפּילן,
באַזינגט אונדזער נויט, אונדזערע קוואַלן *...“

אַט אַזוי האָט דער אַרבעטער אין ראָזענפעלדן געגעבן זיין ליריק אַן אַנדער ווענדונג. אַנשטאַט צו זינגען פון „הימלס העכסטע פּריידן“, איז ראָזענפעלד געוואָרן דער דיכטער פון ערדס טיפּסטע לידן...

* * *

מאַריס ראָזענפעלד איז געבליבן אַ ליריקער אויך אין זיינע אַרבעטער-לידער. ער איז ניט געווען קיין דרויסנדיקער וועקער, ניט קיין מיטפּילנדיקער באַוויינער. ער איז אַליין געווען דער העלד פון זיינע לידער. ער האָט באַ-וויינט זיין אייגענעם שיקזאַל אין דעם „סוועט-שאַפּ“. ער האָט געשאַלטן דעם „באַס“ מיט „טויטע קללות“, געבענקט צו דער שיינער נאַטור און געחלומט פון אַ שענערן, בעסערן לעבן. די אַרבעטער האָבן באַלד דערפּילט, אַז ראָזענ-פעלדס געווייך, קללות, בענקשאַפט און חלומות זיינען די זייעריקע. האָבן זיי

(* לידן.)

אַנערקענט זיין ליד, עס דעקלאַמירט און געזונגען נאָך איידער דער ליטעראַ-
טור־טעמפל האָט זיך פאַר אים געעפנט.

מאָריס ראָזענפעלד האָט אלע מאָל געהאַלטן, אז זיין ליד איז אַ פּראָדוקט
פון שאַפּ. ווען ער האָט דערהערט אין זיין האַרצן אַ באַדויערן, וואָס ער האָט
פאַרלאָרן זיין יוגנט אין שאַפּ, האָט ער זיך אַליין געענטפערט:

„דאָך ניט זיך גאָר אומזיסט געוועלט.
כ'האָב דעם אַרבעטערס יאָך,
זיין ליד און זיין בראָך,
פאַרמסרט פאַר דער גאַנצער וועלט.“

דאָס איז ניט געווען קיין מליצה. מאָריס ראָזענפעלדס אַרבעטער־ליד,
איבערזעצט אין די מערסטע קולטור־שפּראַכן, האָט ווירקלעך „פאַרמסרט“
דעם אַמעריקאַנעם „סוועט־שאַפּ“ פאַר דער גאַנצער וועלט. אמת, די וועלט,
וואָס האָט באַוואונדערט זיין ליד אין די רייכע סאַלאַנען, האָט ניט אָפּגעשאַפט
די אַמעריקאַנער שוויץ־סיסטעם. דאָס האָבן געטאָן זיינע אַרעמע שאַפּ־חברים,
די „העלדן פון די שער און אייזן“. האָט דער אַרבעטער־דיכטער טאַקע
שטאַרק שטאַלצירט מיט זיי און זיי געבליבן טריי ביז צו זיין לעצטער מינוט.

* * *

דער „סוועט־שאַפּ“ איז פאַרשוואונדן. דאָס אַרבעטער־לעבן איז געוואָרן
אַ ביסל גרינגער. מאָריס ראָזענפעלד אַליין איז, אַדאַנק זיין וועלט־באַרימט־
קייט, איבערגעגאַנגען פון שאַפּ צו דער רעדאַקציע, פון שער צו דער פען. נאָר
ער האָט ווייניק נחת געהאַט פון אַט דעם בייט. ער האָט אויסגעפונען, אז אַ
פעדער־קנעכט איז נאָך ערגער ווי דער „שקלאַף אין ווערקשטאַטס העלע“...
אַז פאַרדינגען די פען איז אומצייליק מאָל אַ ניעדריקערע פּרנסה, ווי דאָס
פאַרדינגען די שער... דער „באַס“ פון דער „שרייבאַרניע“ איז געווען נאָך
ערגער ווי יענער פון שאַפּ. דער שונד־רעדאַקטאָר פלעגט דעם דיכטער הייסן
„מיסט און בלאַטע גראַבן פאַר זיינע לעזער זיך צו לאָבן“... גאָר אָפט האָט
דער דיכטער געוואונטשן צו ווערן באַפרייט פון אַט דער „שענדלעכער
מלאכה“, כאַטש אַ יאָר בעפאַר זיין שטאַרבן...
נאָר ווינטשנדיק, צייטנווייז, צוריק זיין שער, האָט דאָך ראָזענפעלד
געזען, אַז זיינע שער־חברים האָבן נאָך ווייט ניט געזיגט.

„זיי קריגן שוין אַ ביסל מער שכירות,
זיי וואוינען שוין אין עטוואָס בעס'רע דירות,
זיי דאַרפן שוין דאָס לעבן מער ניט פּלוכן,
האָבן שוין נאָך אַ הערינג, נאָך אַ קוכן.“

א בעס'רן מאנטל שוין און בעסערע הויזן,
דאך טרעטן זיי נאך אלץ ניט אויף קיין רויון,
באקומען ניט דעם ווערט פון זייער שאפן,
זיי זיינען בלויז אַרגאניזירטע שקלאפן."

דערביי פאַרצווייפלט ניט דער אַלטער אַרבעטער-דיכטער. ער איז איבער-
צייגט, אַז "דאָס וועט אַלץ נאָר אַזוי לאַנג געווערן, ביז די, וואָס שאַפן, וועלן
זיך באַקלערן, און די, וואָס זיי באַרויבן און פאַרשעמען, איין מאָל פאַר אַלע
מאָל שטרענג צום חשבון נעמען —

"און אויסניסן אויף זיי דעם גערעכטן צאָרן
פאַר אַלע לאַנגע, שלעכטע, ביט'רע יאָרן,
און מיט אַ קלאָרן און געבענטשטן זינען
נאָר געבן אַלץ צו די, וואָס דאָס פאַרדינען."

און ווען מ'האַט ראַזענפעלדן פאַרגעוואָרפן, פאַר וואָס ער האַלט כסדר
אין וויינען, האָט ער געענטפערט, אַז די צייט, ווען ער "וואַלט העל געלאַכט",
האַט ער פאַרלאָרן אין שאַפן, אין דער "שקלאַפן-נאַכט"... און כאַטש ער שאַפט
שוין איצט "אַלס שרייבער, ניט אַלס שטעפער", דאָך שווימט נאָך אום אין זיין
בלוט "דער אומעט פון די שעפער". נאָכמער, גראַד איצטער, ווען ער איז
"שוין אַנטשוויגן, שטום" — זעט ער "זיך אַרום", אַז "יענער אַלטער ווייטיק
רעדט און קרעכצט, און רופט און בעט":

"וואָס שוויינסט דו אויף מיין גרויסן בראַך?
איך דויער נאָך, איך דויער נאָך."

מאַריס ראַזענפעלד האָט געהאַלטן, אַז די צייט האָט אים אָפגעקילט, אַז
ער זינגט און זיין האַרפע שפילט,

"נאָר ניט דעמוזעלבן ניגון;
ניטאָ, עס פעלט דער ערשטער ברען,
איך זוך, איך אַקער און איך קען
אים מער צוריק ניט קריגן."

דאָך, קוים זיינען נאָר די "העלדן פון די שער און אייזן" אַרויס אין
קאַמף, אַזוי האָט דער אַלטער אַרבעטער-דיכטער ווידער געקראַגן דעם "ערשטן
ברען" און אויפגעשפילט "דעמוזעלבן ניגון", וואָס אין זיין יוגנט. פען און
שער זוערן דאָן ביי אים ווידער איינס און ער שניידט מיט זיי שאַרף און טיף...

* * *

שער און אייזן זיינען פאַר מאַריס ראַזענפעלדן ניט קיין שטומע באַשעפער-
נישן. דירט ער זיי אָן מיט זיין צויבער-פען, אַזוי הייבן זיי אָן צו רעדן.

און גייען אַרויס די אַרבעטער אין סטרייק, אַזוי לאָזט זיי מאָריס ראָזענפעלד
הערן, וואָס זייערע געצייג האָבן וועגן דעם צו זאָגן:

„עס רעדט די שער: „איך קאָן ניט לייַדן
וואָס אייער האַנט איז ניט געקרעפטיקט,
ווען איר האָט ניט קיין מאַכט צו שניידן . . .
ווען איר זייט לעבן מיר באַשעפטיקט.“

און שער און אייזן בעטן זיך מ'זאָל זיי לאָזן „ליגן קאַלט און זשאַווערן“,
ווייל זיי ווילן זיך מיט קנעכט „ניט חברין“... זיי ווילן ליבער „נוצן, העלפן,
זיינען“, ווען די אַרבעטער וועלן זייער קאַמף געווינען.
קיין וואונדער, וואָס מאָריס ראָזענפעלד האָט נאָך יאָרן אַרבעט מיט דער
פען דאָך שטאַלצירט מיט זיינע „אַלטע געצייג“... ער האָט געזונגען:

„נאָך ליגט ביי מיר די אַלטע שער
מיט וועלכע איך פלעג שניידן,
ווען איך פלעג שקלאַפן נאַכאַנאַנד,
ווען איך פלעג הונגער לייַדן.“

און אַזוי אויסרעכענענדיק אַלע זיינע „אַלטע געצייג“, פירט ראָזענפעלד
אויס, אַז זיי האָבן אים צופיל געקאָסט ער זאָל מיט זיי זיך שניידן, אויך נוצן
זיי אים, ווען ער דאַרף אַפּט עמעצן „באַקליידן“...

די פען און די שער גייען ביי מאָריס ראָזענפעלדן האַנט אין האַנט. ביידע
קאָנען זיין קייטן צו פאַרשקלאַפן און ביידע קאָנען אויך זיין געצייג פון באַר-
פרייען. האָט מאָריס ראָזענפעלד אויך אין זיין העכסטער גלאַנץ ניט געקאָנט
פאַרגעסן זיין שער און אייזן. ער דערציילט אין זיין ליד „די שאַפּ“, אַז ער
געדענקט ניט מער זיין אַלטע היים וואו ער איז געבאָרן, אַז ער שענקט אויך
ניט „דעם מינדסטן קלער די ליבסטע פון די יונגע יאָרן“. ער געדענקט נאָר
די שאַפּ, ווייל ער האָט זי „צופיל געצאַלט“. קוים קומט אים די שאַפּ אויף
דעם זיך, דערשיינט אים „יעדער באָס אַ שפּין“, וואָס „פאַנגט און זויגט די
אַר'מע פליגן“.

און אַזוי טראַכטנדיק פון שאַפּ פלעגט זיך דער אַלטער אַרבעטער-דיכטער
אַפּט פאַרבענקען נאָך זיינע חברים פון שער און אייזן. נאָר, האָט ער געקלאַגט,

„איך טרעה קיין איינציקן פון זיי
מיט מיר, וואָס האָבן געשקלאַפּט,
זיי זיינען אַלע טויט שוין, וויי!
זיי זיינען שוין אַפּגעשאַפּט.“

ער האָט געפילט, אַז אויך ער, דער „פעדער־שקלאַף“, וועט זיינע שאַפ־
 חברים לאַנג ניט איבערלעבן. בלויז איין אונטערשייד האָט ער געזען. ער
 האָט געפילט, אַז כאַטש ער איז ביי זיין לעבן פאַרגעסן געוואָרן, איז ער דאָך
 אומשטערבלעך.

„דען אַלץ, וואָס איז געזונט, דאָס זע איך בלייבן.
 עס קאָן אין וועקסלם לאַנגן שטרייט
 דאָס קראַנקע נאָר, דאָס פּוילע זיך צערייבן.
 דאָס געזונטע — מיט אַ נייע לייב באַלייבן
 און שטענדיק ווידערשטיין די צייט.“

(„מאָרגן-פּרויהויט“, יוני 21, 1929).

דוד עדעלשטאט

אין זיין ניט-געדרוקטער פאָררעדע צו זיין ביכל לידער פון 1892, דער-קלערט דוד עדעלשטאט, אַז זיינע לידער זיינען געווידמעט הויפטזאכלעך דעם אַרבעטער. ער וואָרנט דעם לייענער ניט צו זוכן אין זיין פּאָעזיע „די הייליקע האַרפע פון אַ האַמער, די קלאַסישע שיינקייט פון אַ דאַנטע“. זיינע לידער, זאָגט ער, זיינען געוואָרן „געבאָרן ניט אין אַ בלומענגאַרטן“, נאָר „אין דער פינצטערער וועלט פון שקלאַפּעריי. זיי האָט געשריבן אַ שקלאַף, וועלכער האָט גענומען זיינע באַגייסטערונגען אין קאַמף קעגן שקלאַפּעריי“. אין אַ צווייטן וואַריאַנט דריקט זיך אויס דוד עדעלשטאט, אַז ער האָט זיינע לידער צום ערשטן מאַל דערפילט אין האַרצן, אין דעם „פינצטערן קערקער פון לוינ-שקלאַפּעריי“, און זיי אויפגעשריבן אין זיין זכרון מיט די „גליענדע טרערן“ פון די „בלאַסע, נידערגעזונקענע קנעכט“, וואָס זיינען געזעסן אַרום אים. ער מאַכט דעם אויספיר: „מיין מוזע איז אַ פּראָלעטאַרישע מוזע.“ דער-בײַ דערקלערט ער, אַז „די פּרייהייט פון אַ דיכטער דאַרף ניט זיין קיין ווינט-מיל, וועלכע זאָל פּאַלגן אימער נאָר דעם פּוסטן ווינט. דער דיכטער דאַרף פּריער פאַר אַלץ זיין אַ מענטש. און יעדער מענטש אין אונדזער צײַט, ווען ער איז ניט גײסטיק קראַנק, מוז-טײלן מיט זײנע מיטמענטשן דעם אַדער יענעם אידעאַל פון זײן צײַט. אַלס אַ דיכטער, דאַרף זײן זײן האַרץ מיט אַלע לײדנדע. אַלס אַ מענטש, מוז ער קעמפּן פאַר דיזע לײדנדע. זײן פּרייהײט דאַרף באַשטיין אין דעם, וואָס ער קעמפּט פאַר דעם פּרייען גײסט, פאַר דער באַפּרייאונג פון די פאַרשקלאַפּטע און ניט אין דעם וואָס ער וועט באַזינגען פּריי יעדע דומהײט.“*

אין די גרענעצן פון זיין „פּראָלעטאַרישער מוזע“ האָט דוד עדעלשטאט פיל געאַרבעט איבער זיינע לידער. ער איז געווען דער יינגסטער פון די דריי אַרבעטער-דיכטער פון די אַכציקער יאָרן און געהאַט דעם קורצעסטן לעבנס-וועג. ער האָט געלעבט אַ דריטל יאָרן פון מאָריס ווינטשעווסקיס און צוויי פינפטל פון מאָריס ראָזענפעלדס. זיין שאַפּונגס-פּעריאָד (1889—1892) האָט געדויערט ווייניקער ווי אַ צוועלפטל פון מ. ווינטשעווסקיס שאַפּן אין יידיש

(* געדרוקט פון מאַנסקריפּט אין דער סאַוועמישער אויסגאַבע פון עדעלשטאַטס לידער, צוזאַמענגעשטעלט פון קלמן מרמור פאַר די אינסטיטוטן פון יידישער פּראָלע-מאַרישער קולטור פון די אוקראַינישע און וויסרוסישע וויסנשאַפּט-אַקאַדעמיעס. פאַרלאַג „עמעס“, מאַסקווע, 1935, זײט 106.)

און א קנאפער גיינטל פון ראָזענפעלדס. דערצו איז ער נאָך פיל געשטערט גע-
וואָרן דורך זיין דערציאונג אין דער עכט-רוסישער שטאַט קאַלוגע, וואו ער האָט
זעלטן געהערט דעם קלאַנג פון דער יידישער שפראַך. ער האָט זיך אויס-
געלערנט רעדן און שרייבן יידיש ערשט אין אַמעריקע, ווען ער האָט געאַרבעט
אין סוועט-שאַפּ צוזאַמען מיט יידיש-רעדנדיקע אַרבעטער.

זיינע ערשטע לידער אין יידיש האָט דוד עדעלשטאַט געשריבן ניט קענענ-
דיק גענוג די יידישע שפראַך. זיי זיינען דעריבער ניט ריין פון רוסיפיציזמען,
גערמאַניזמען און אַנגליציזמען. ער האָט נאָך דעמאָלט אפילו ניט געקענט
גענוי די יידישע שריפט — אין זיינע מאָנסקריפטן פון 1889 פאַרבייט עדעל-
שטאַט אַ גימל אויף אַ זייגן, אַ דלד אויף אַ צדיק א. ד. גל. העברייאישע
ווערטער שרייבט ער פאַנעטיש, אָדער מיט גרייזן, ווי למשל: כּיין, רכּמנת,
יסם, פיילען אַנשטאַט: חן, רחמנות, יתום, פּועלן א. אַז. וו. אין זיינע גער-
מאַניזמען אָבער האָט געהאַט אַ טייל די רעדאַקציע. זי ענדערט זיין שרייבן
„אַ“ אויף „איי“, „און“ אויף „אונד“, „וועט“ אויף „ווירד“ א. ד. גל.

דוד עדעלשטאַט האָט שטאַרק געהאַלטן פון יידיש. נאָכדעם ווי ער האָט
אַנגעשריבן זיינע ערשטע צוויי יידישע לידער (פּעברואַר 1889) שרייבט עדעל-
שטאַט צו זיין פאַמיליע, אַז ער איז איצט אויך „איינגעליבט אין דער יידישער
שפראַך“ און ער געפינט, אַז „זי איז זייער מוזיקאַליש און פּלאַסטיש אויף
אויסצודריקן דעם פּאַלקס לידן און זיינע האַפּענונגען אויפן זיג פון אמת און
ברידערלעכקייט“. ער האָט דעריבער פיל געאַרבעט איבער זיינע יידישע
לידער און זיך אויך אַפּגעגעבן מיט פּוצן און שלייפן זיין יידישע שפראַך. ער
טראַגט אפילו אין איר אַריין נייע אויסדרוקן, ווי, צום ביישפּיל, „שטורעם-
וואַלקנס“, „זונען-הויך“ (אַנשטאַט הימל-הויך) א. ד. גל. ער גראַמט עפּי-
גראַמיש: „רויטע רעבעלן“ מיט „שטורמישע וועלן“, „בראַווע קאַמעראַדן“
מיט „שלאַכט באַריקאַדן“, און אַלס קעגנזאַצן: „שקלאַפּן-מוזיק“ און „שקלאַפּן-
פאַראַדן“, „שטורעם-גלאַק“ מיט „ראַכע-טאַג“ און „פּרייהייט-טאַג“. קינדער
פון הונגער און נויט“ מיט „גיהנום פון שרעקן און טויט“, א. אַז. וו. באַ-
זונדערס אַרבעט דוד עדעלשטאַט זייער פיל כדי אויסצודריקן אין זיינע לידער
קלאַר און פינקטלעך דאָס, וואָס ער וויל זאָגן. ער באַנוצט זיך אויך מיט
פּאַלקס-יווערטלעך (ווי: „איר שעכט און בלייבט גערעכט“) מיט פאַר-
גלייכוונגען („אַליין ווי אַ שיפל אין שטורמישן מער“). זיינע איבערגעלאָזטע
מאַנסקריפטן באַווייזן, אַז ער פּלעגט איבערשרייבן זיינע לידער עטלעכע מאַל.
ער פּלעגט ענדערן ווערטער און איר גאַנצע סטראַפּעס. פאַראַן ביי אים
לידער, וואָס ער האָט איבערגעמאַכט פון 14 שורות אויף בלויז צוויי. זיינע
ענדערונגען זיינען אין אַ סך פּאַלן געווען געצילט צו פאַרבייטן דאָס פּער-
זעלעכע אין אומפּערזענלעכע, דאָס אינדיווידועלע אין קאַלעקטיווע. אַזוי

ענדערט ער, צום ביישפיל, די ווערטער: „מיין קראנק, מיין ליידנדען הערץ“, אויף — „דאָס ליידנדע מענטשלעכע הערץ“... און „צווישן בערג פארשנייטע זיין איך קראַנק — — און איך קוק מיט אומעט“, ענדערט ער אזוי: „אויף אַ פעלזשטיין זיצט אַ יונגער אַדלער עלנט קראַנק אליין“...

דאָס ענדערן פריערדיקע לידער, דאָס געבן נייע וואַריאַנטן, אַדער דאָס דערקלערן גענויער אין אַ נייעם ליד, וואָס ער האָט געמיינט אין אַ פריערדיקן, איז אַ געוויינלעכע דערשיינונג אין עדעלשטאַטס פּאָעזיע. אזוי איז זיין „פּרילינג-ליד“ אַ דערקלערונג פון זיין ליד „נאַטור און מענטש“, פּאַרעפּנט-לעכט מיט איבער אַ יאָר פריער. דעמאָלט, אין מערץ 1889, האָט ד. עדעל-שטאַט זיך נאָך פּאַרגעשטעלט די נאַטור ווי אַן איבערגעגעבענע מאַמע. ער פּרעגט: „ווען מענטשן ליידן, קלאַגן, קאָן די נאַטור דען פּרילעך זיין?“ און ער ענטפּערט: „ניין, טרערן בלוטיקע, פּאַרבאַרגן זיינען אין איר רויטער זונען-שיין“... „עס שיינט“ אים, זאָגט ער, אַז די לבנה און שטערן זיינען פול מיט „הייסע מענטשן-טרערן“. אין זיין נייעם „פּרילינג-ליד“, אַ יאָר שפּעטער, באַטראַכט שוין ד. עדעלשטאַט די נאַטור גאָר מיט אַנדערע אויגן. זי איז פאַר אים ניט מער קיין מאַמע פון ליידן, נאָר אַ קוואַל פון שיינקייט. עס פּאַרדריסט אים נאָר, וואָס פון דער נאַטור-שיינקייט, פונקט אזוי ווי פון אַלע אַנדערע נאַטור-אוצרות, „געניסט יעצט נאָר דער טיראַן!“ עס טוט אים וויי, וואָס דער אַרבעטער געניסט ניט פון דעם פּרילינג, וואָס איז פאַר אים „נאָר שטורעם און פּרעסט“; וואָס ניט מיט געזאַנגען, נאָר „מיט זיפּצן און קרעכצן איז פול יעדער אַרבעטער-נעסט“.

* * *

מיט אַ באַזונדערער אויפּמערקזאַמקייט האָט דוד עדעלשטאַט פּאַלירט און געשליפּן זיינע לידער, וואָס ער האָט „באַאַרבעט“ אַדער „פּריי איבערזעצט“ פון אַנדערע שפּראַכן, צום ביישפּיל, היינעס ליד „די שלאַנקע וואַסער-ליליע“ האָט ד. עדעלשטאַט צוערשט איבערזעצט אינגאַנצן פּריי. ער מאַכט דערפון דריי סטראַפּעס אַנשטאַט היינעס צוויי. אזוי ווי דאָס ליד אַבער ווערט דורך דעם צעצויגן, וואַרפט אַרויס עדעלשטאַט די איבערהורונגען און אַדיעקטיוון, ביז דאָס ליד ווערט קאַנצענטרירט אין צוויי סטראַפּעס. גלייכצייטיק זוכט ער אויך צו מאַכן זיין יידיש מער אידיאַמאַטיש. נאָכמער האָט עדעלשטאַט גע-אַרבעט אויף זיין פּרייער איבערזעצונג פון פּאַרסאַנס אַ ליד. צווישן עדעל-שטאַטס מאַנוסקריפּטן געפינט זיך ביי אַ צענדליק וואַריאַנטן פון דעם ליד. ער האָט פון וואַריאַנט צו וואַריאַנט געענדערט ניט בלויז ווערטער און שורות, נאָר אויך גאַנצע סטראַפּעס. דאָס ליד האָט אויסגעדריקט זיינע אייגענע שטימונגען אַלס שווער-קראַנקער אין דענווער, קאַלאַראַדאַ. אויף עדעלשטאַטס מאַנוסקריפּטן פון אַט-דעם ליד איז פּאַראַן אַ באַמערקונג צו דער רעדאַקציע:

„איר זאלט מיין נאָמען ניט אונטערשרייבן, ווייל עס קאָן איבערשרעקן מיינע אייניקע פריינט“... ער האָט דעריבער געזוכט צו מילדערן, אָדער אינגאָנצן אויסלאָזן, זיין פאַרביטערונג פון יענער צייט.

דוד עדעלשטאַט איז ניט מאַנאַטאַן. ער ווייסט די קונסט ווי אַזוי אויס-צודריקן דעם זעלביקן אינהאַלט אין פאַרשיידענע פאַרמען. אין זיינע ערשטע לידער איז די אייזערנע קייט דער סימבאָל פון שקלאַפּעריי. אין זיינע שפעטער-דיקע לידער שמידט עדעלשטאַט איבער זיין אייזערנע קייט אין אַ סימבאָל פון פרייהייט. זיין „אַלטער שמיד“ זיצט אויף אַן אינדזל און „אַרבעט און שמידט אַן אייזערנע קייט פאַר דעם גאַט מאַמאַן“. און „פאַר יעדן טיראַן, וואָס ליגט צעשפּרייט אויף זיין בלוטיקן טראָן“. דער שמיד שווערט, אַז זיין „אייזערנער האַמער“ וועט צעשמעטערן די „גאַלדענע קרוין“. אַן אַנדער עדעל-שטאַטישער סימבאָל איז דער שטורעם. אין זיינע ערשטע לידער איז דער שטורעם דער סימבאָל פון סאָציאַלער רעוואָלוציע, דער שטורעם קומט „צע-שטערן טיראַנען און טראָנען“. אין זיינע שפעטערדיקע לידער אָבער דיכטעט איבר ד. עדעלשטאַט דעם דאָזיקן סימבאָל פון רעוואָלוציע אין אַ סימבאָל פון רעאַקציע. דער שטורעם ווערט דאָן ביי אים דער סימבאָל פון די שוואַרצע כחות, וואָס זוכן איינצושלינגען דאָס שיפל פון פּראָלעטאַרישן אַוואַנגאַרד.

מיט ווייניק אויסנאַמען זיינען עדעלשטאַטס סימבאָלן אינטערנאַציאָנאַלע. אַ היפשע צאָל פון זיינע לידער זיינען געוויס ניט מער ווי פּראָזע אין פּערזן. די איינפאַכקייט און האַרציקייט, מיט וועלכע זיי זיינען געשריבן, הויבט זיי אָבער אויף איבער דער אַלטעגלעכקייט. עדעלשטאַט פאַרמאָגט ניט אַזאַ רייכ-קייט פון ריטמען ווי זיינע עלטערע חברים, ווינטשעווסקי און ראָזענפעלד. דאָך געפינען זיך ביי אים פאַרשיידענע גראַם-פאַרמען. צום ביישפּיל, פון זיינע אַן ערך הונדערט פינף און דרייסיק יידישע לידער, זיינען דריי און צוואַנציק אויסגעלאָזטע גראַמען (שורות 2-4), עלף אין פאַר-גראַמען, פיר אין געמישטע גראַמען און דריי אין גאַרטל-גראַמען (1-4 און 2-3). די איבעריקע זיינען אין קרייץ-גראַמען (1-3 און 2-4).

עדעלשטאַט באַנוצט געוויינלעך איינטראַפיקע און צווייטראַפיקע גראַמען, ווי „מאַכט“ מיט „נאַכט“, און „לאַרדן“ מיט „מאַרדן“. ער באַנוצט זיך אויך מיט אומפינקטלעכע גראַמען, ווי „ברויט“ מיט „פאַרשטעלט“, „פאַלק“ מיט „פאַרפאַלגט“, „שקלאַף“ מיט „וויסנשאַפט“, און מיט דאַקטילישע גראַמען, ווי: „איבעראַל“ מיט „ליבעראַל“. די לעצטע זיינען אָבער ביי אים אַ זעלטנהייט. ער גראַמט אויך „ב“ מיט „פ“, ווי „ליב“ מיט „פּרינציפּ“; „ג“ מיט „ק“, ווי „אַבטרוג“ מיט „דרוק“; „ד“ מיט „ט“, ווי „פּרייד“ מיט „קווייט“; „ל“ מיט „ר“, ווי „שטעלן“ מיט „צעשטערן“.

בכלל אָבער האָט עדעלשטאַט ניט געלייגט קיין סך געוויכט אויפן גראַם.

אין זיין טאגבוך פון יאנואר 1889, שרייבט ער (אין רוסיש) אזוי: „ווי קאן מען טראכטן וועגן גלאטיקער פאָרם און קלינגענדיקן גראַם, אָז עס דערטראַגט זיך צו מיר דאָס טראַגישע לוויה־ליד אָן ווערטער, אָן קלאַנגען, נאָר פּול מיט עלנט און טרערן.**“

זיין האָס צו שקלאַפּעריי און קענכטשאַפּט דריקט אויס ד. עדעלשטאַט אין זיינע עפּיטעטן צו דער אַרבעטערשאַפּט. אין זיינע לידער רופט ער זי אָן הונדערט דרייצן מאָל מיט די עפּיטעטן „שקלאַפּן“ און „קנעכט“, און בלויז פינף און זעכציק מאָל „אַרבעטער“ און „פּראָלעטאַריער“. אויך אין זיינע דערציילונגען און בילדער באַטיטלט ער די אַרבעטער דריי און דרייסיק מאָל מיט „שקלאַפּ“ אָדער „קנעכט“, און בלויז זיבעצן מאָל רופט ער זיי „אַרבעטער“ און „פּראָלעטאַריער“. פּאָר דער בורזשאַזיע האָט עדעלשטאַט אַזוינע עפּיטעטן ווי: „קאַפּיטאַליסטישע באַנדע“, „קאַפּיטאַליסטישע בעסטיע“ א. ד. גל. די אַרבעטער ווערן ביי אים אויך אָנגערופן מיטן נאָמען „פּאַלק“, נאָר אַט דער סינאָגים פון אַרבעטערשאַפּט איז אין יענער צייט אויך באַנוצט געוואָרן פון מאָריס ווינטשעווסקי און פון מאָריס ראָזענפעלד. ווינטשעווסקי רופט אויך אָן זיין ערשט ביכל אַרבעטער־לידער: „פּאַלקס־געדיכטע“ (1885). די „אַר־בעטער־צייטונג“ רופט אָן מאָריס ראָזענפעלדן „פּאַלקס־פּאַעט“ און אזוי רופט אויך אָן די „פּרייע אַרבעטער שטימע“ דוד עדעלשטאַטן.

* * *

דוד עדעלשטאַט איז אַ סך באַווירקט געוואָרן פון מאָריס ווינטשעווסקי. עדעלשטאַטס ערשט ליד „צורוף דער וואַרהייט“ איז מאַדעלירט לויט ווינ־טשעווסקיס „צורוף צום אַרבעטער־פּריינט“, געשריבן מיט פיר יאָר פּריער. זיינע לידער „דער מיינער“ און „פּאַרבלוטיקטע גייסטער“, זיינען פּאַרמירט לויט ווינטשעווסקיס ליד „דאָס געשפּענסט“ („אַרבייטער־פּריינד“, 10טן דעצעמבער, 1886). באַווירקט פון ווינטשעווסקי זיינען אויך עדעלשטאַטס לידער „אין קאַמף“, „די פּאַלקס־שטימע“, „די פּרייהייט־געטין“, „עס טאַגט“, אַ טרויעריקער געלעכטער. פּאַראַן אַבער וועזנטלעכע אונטערשיידן. ביי ווינטשעווסקי פיגורירן די אַרבעטער אַלס „איר“, ביי עדעלשטאַטן, וואָס איז אַליין געווען אַ שאַפּ־אַרבעטער — אַלס „מיר“ און „אונדז“. מ. ווינטשעווסקי ווענדט זיך צו „אונטערדריקטע מאַסן“, צו „ברידער“, צו „אַרבעטס־לייט“; ד. עדעלשטאַט רעדט צו „דאָס אַרעמע שמאַכטענדע פּאַלק“, צו „אַרעמע קנעכט“, צו „אַרעמע שקלאַפּן“. אין ווינטשעווסקיס ליד זיינען די טיראַנען — „לידיק־

** דוד עדעלשטאַטס טאָגבוך און בריוו אין רוסיש מיט אַ יידישער איבער־זעצונג זיינען פּאַרעפּנטלעכט, פון זיין מאַנסקריפּט, אינעם בוך „דוד עדעלשטאַט“ פון קלמן מרמור, פּאַראַג „עמעס“, מאַסקווע, 1935.

גייער, וואָס „פרעסן די פרוכט פון אויסגעקוועלטע ***“ הענט, און „דער מאַן פון געלט“. אין עדעלשטאַטס ליד שטייען די טיראַנען אויסער צייט און אַרט. זיי זיינען מערדער פון פרייהייט־קעמפער, זיי דערשיסן און הענגען די, וואָס „אמת פאַרלאַנגען“. ווינטשעווסקיס קעמפער זיינען אַרבעטסלייט, וואָס קעמפן קודם כל פאַר זיך אליין; עדעלשטאַטס קעמפער זיינען די רוסיש־פּאָליקסישע „דענקענדע מענטשן, וואָס ליבן גערעכטיקייט, ליכט“. ווען ווינטשעווסקי רופט די אַרבעטער „צום קאַמף“, דערקלערט ער זיי (אינעם גייסט פון דעם „קאַמף־ניסטישן מאַניפעסט“). אַז זיי האָבן דערביי גאָר ניט וואָס „צו פאַרלירן“. עדעלשטאַטס „דענקענדע מענטשן“ קעמפן אָבער דערפאַר, ווייל „אליין די נאַטור טוט זיי בענטשן — — — צו די הייליקע פליכט“. ווינטשעווסקי הערט „קלינגען שוין די וואָפן קעגן אונדזערע ברידער אויפן גאַס“. ער דערמוטיקט די אַרבעטער ניט מורא צו האָבן „פאַר האַרמאַטן, אַ ביקס, אַדער אַ שווערד“, ווייל גייען זיי „דען ניט פאַר דער צייט אין דער ערד טויזנטוויי, ווען אויך ניט דורך סאַלדאַטן?“ עדעלשטאַט רעדט וועגן „געפענגעניש“, „אייזערנע קייטן“, וועגן „ווערן דערשאַסן, געהאַנגען“, און זיין טרייסט איה, אַז די טיראַנען קאַנען „אונדזערע קערפער נאָר טויטן, אָבער ניט אונדזער הייליקן גייסט!“ ...

אין עדעלשטאַטס „פרייהייט־געטין“ דערקענט מען ווינטשעווסקיס „פרייהייט־גייסט“. אין עדעלשטאַטס ליד „עס טאַגט“ פילט זיך דירעקט די ווירקונג פון ווינטשעווסקיס ליד „עס רירט זיך“ (1886), נאָר ווינטשעווסקיס ליד איז קאַנקרעט. עס דערציילט, אַז דאָס קומט פאַר אויף „ביידע זייטן פון אַטלאַנטיק“, אַז „פריי זיין, זאָט זיין וויל דער אַרבעטער“, ער „וויל געניסן אַל די זאַכן, וואָס עס מאַכן זיינע הענט“. עדעלשטאַט אָבער דערציילט, אַז „שמשון הגבור פון אונדזער יאַרהונדערט האָט פון זיין שלאָף ערוואַכט“. צום אונטערשייד פון ווינטשעווסקיס „אַרבעטסמאַן“, קעמפט ניט עדעלשטאַטס „שמשון הגבור“ קעגן קאַפיטאַל. ער איז אַ ראַמאַנטישע פיגור, אַ „שקלאַף“, וואָס האָט „דערוואַכט פון זיין פינצטערן דרימל“ און גרייפט ווי די ריטער פונעם מיטלאַלטער צום „פאַנצער און שווערד“... ער איז אַ מענטש, ביי וועלכן עס פלאַקערט דער „פרייהייטס הייליקער שמיכל“. ער „וויל ניט מער וויסן פון גאָט און הימל“ און „וויל ניט קיין האַר אויף דער ערד“. דער דאָזיקער שמשון הגבור האָט אָבער קיין שייכות ניט צו די טאַג־טעגלעכע קאַמפן פון די אַרבעטער־מאַסן. עדעלשטאַט איז שטאַרק באַווירקט פון ווינטשעווסקי־זיין אַנאַרכיזם דערלאַזט אים אָבער ניט נאַכצופאַלגן ווינטשעווסקי־זיין זיכט פון שילדערן די טאַג־טעגלעכע קאַמפן, צו וועלכע ער (עדעלשטאַט) באַצייט זיך מיט ביטול.

ניט געקוקט אויף די ניט־פריינטלעכע באציאונגען פון די אנארכיסטן צו מאַריס ראָזענפעלדן, פלעגט דאָך עדעלשטאַט אָפּט פון אים באַוירקט ווערן. אינגאַנצן באַפרייען זיך פון ראָזענפעלדס ווירקונג האָט עדעלשטאַט ניט גע־קאַנט. זיינע ערשטע לידער זיינען, פונקט אזוי ווי ראָזענפעלדס, געבאַרן געוואָרן „אין פינצטערן שאַפּ“, כאַטש ער (עדעלשטאַט) רעדט פון „געדאַנקען אויף דער פאַבריק“ און ראָזענפעלד זעט דאָרט „קיין געפיל, קיין געדאַנק, קיין פאַר־שטאַנד גאַר“. ביידע האָבן געזונגען פון יידישן שניידער־לעבן, כאַטש ראָזענ־פעלדס „בלייכער אָפּערייאַטאָר“ אַרבעט אין פאַבריק, און עדעלשטאַטס „בלייכער שניידער“ אַרבעט ביי זיך אין צימער פאַרן „קליידער־מאַגאַזין“. ביידע נעמען זיך אָן אין זייערע לידער די קריודע פון דער „געפאַלענער“, כאַטש עדעלשטאַט דערמאָנט ניט קיין שולדיקן און ראָזענפעלד ווייט אָן אויפן פאַבריקאַנטס הויז... ביידע האַלטן די פאַרשקלאַפּטע אַרבעטער פאַר „גע־פאַנגענע לייבן“ און זיך פאַר טרערן־דיכטער.

אַ חוץ לידער און אַרטיקלען האָט דוד עדעלשטאַט אויך געשריבן דער־ציילונגען און בילדער, וועלכע האָבן זיך דערוואָרפן אַ באַדייטנדיקע פאַפּולער־קייט. פונקט ווי אין זיינע לידער, אזוי האָט עדעלשטאַט אויך אין זיינע דערציילונגען זעלטן געמאַלן רעאַלע בילדער פון לעבן. ער האָט ניט געשריבן קיין שאַפּ־דערציילונגען ווי מאַריס ראָזענפעלד און קיין בילדער פון קאַמף ווי שפּעטער מאַריס ווינטשעווסקי. מיט ווייניק אויסנאַמען אָבער זיינען עדעל־שטאַטס דערציילונגען און בילדער אויסגעטראַכטע סכעמעס צו באַווייזן דעם עלנט פון די אַרבעטנדיקע מאַסן. זיינע פּערסאָנאַזשן זיינען גליַט כאַראַק־טעריסטיש און ניט טיפּיש פאַרן אַרבעטער־קלאַס. גאַר פאַרן קליינבירגער. עדעלשטאַטס העלדן ווייסן ניט פון קיין אַרבעטער־באַוועגונג, פון קיין קלאַסן־קאַמף, אָדער, ווי דאָס הייסט ביי אים — „פרייהייט־קריג“ אָדער „סאַציאַלן שלאַכט־פעלד“. זיינע העלדן גייען אונטער אין עלנט, אָדער זיי פאַרנעמען זיך מיט פּערזענלעכער נקמה, אָדער זיי באַגייען ועלבסטמאָרד. די מערהייט דערציילונגען און בילדער זיינען דעריבער ניט קיין פּראָלעטאַרישע שאַפּונגען, ניט געקוקט אויף דעם טיפּן האַס צו די עקספּלואַטאַטאָרס און אויף דער סענטימענטאַלער ליבשאַפט צו דער אַרבעטערשאַפט, וואָס זיי דריקן אויס. אָן אויסנאַם זיינען ביי אים בלויז אייניקע רעאַליסטישע דערציילונגען און בילדער. דעם מאַטעריאַל פאַר אַלע זיינע סענטימענטאַלע און וויינענדיקע דער־ציילונגען האָט דוד עדעלשטאַט ניט גענומען דירעקט פון לעבן. ער האָט זיך גשטיצט דערויף, וואָס מ'האַט אים דערציילט, אָדער וואָס ער האָט געלייענט. אזוי איז זיין ערשטע דערציילונג „ווער איז שולדיק“ (פרייע אַרבעטער שטימע“ 8טן מאַי, 1891), פונקט ווי זיין ליד „דער קינדער־מערדער“, אָדער דאָקטער גראַץ“ (אונטער וועלכן נאָמען דאָס האָט געהאַט אָן אויסערזוויינלעכע

פאפולערקייט אלס דעקלאמאציע ביי די ארבעטנדיקע מאסן אין אמעריקע און ענגלאנד צענדליקע יארן נאכאנאנד). ס'איז געווען באגרינדעט אויף א פאקט, וואס זיין פריינדין, די קראנקן-שוועסטער אַניוטאָ וואַלפּסאָן, האָט אים דער-ציילט. סיי דאָס ליד, און סיי די דערציילונג, שילדערן דעם שרעק פונעם אַרעמען מענטשן פאַר דעם געבורט, וואָס ער איז ניט אימשטאַנד צו דערנערן. פון דעם זעלביקן קוואַל האָט עדעלשטאַט אויך גענומען דעם שטאַף פאַר זיין דערציילונג „געלט און לעבן“, וואו ער שילדערט אומבאַרעמעהאַרציקע דאָק-טוירים, וואָס ווילן ניט היילן קיין אַרעמע קראַנקע, און די נקמה פון אַ מאַן פאַר דעם טויט פון זיין יונגער פרוי, וועלכע איז געשטאַרבן דורך דעם, וואָס זי האָט ניט געקראָגן קיין מעדיצינישע הילף.

עדעלשטאַטס פּאָפּולערע דערציילונג, „די באַמערקע“ (שלעפּערקע), וואָס איז אויך איבערגעזעצט געוואָרן אין ענגליש, איז מעגלעך באַווירקט געוואָרן פון אַ בילד אין געריכט-הויז אין שיקאַגאָ, וואָס איז געווען באַשריבן אין אַל-בערט פאַרסאַנס וואַכנבלאַט „אַלאָרם“ אין מיטן פון די 80ער יאַרן. דאָרט איז עס אַן אַרבעטער-מיידל, אַ טאַכטער פון אַ מעכאַניק, וואָס פאַרלירט זיין אַרבעט-פּלאַץ אין צייט פון קריזיס. זי קומט זוכן אַרבעט אין שיקאַגאָ, וואו זי ווערט אַ קנאַפּ-לאַך-אויסנייערין (עדעלשטאַטס פּאַך) אין אַ העמדער-פאַבריק. אַרבעטנדיק אַן אויפהער פון זיבן אַזיגער אין דער פּרי ביז צען ביינאַכט, פלעגט זי פאַרדינען 50 סענט אַ טאַג. זי וואוינט צוזאַמען מיט נאָך אַ מיידל אין אַ צוויי-דאָלערדיקן צימער און גיט אויס עפּעס מער ווי אַ דאָלער אויף איר-עסן (ברויט מיט טיי). דאָס איבעריקע שיקט זי אַהיים צו העלפן איר נויט-ליידנדיקע פאַמיליע. ווען דער פאַבריקאַנט שניידט נאָך אַרונטער פון די קליינע שכירות, נוצט אויס דער פאַרמאַן איר פאַרצווייפלטע לאַגע און צווינגט זי צו פאַרקויפן איר לייב. דער סוף איז „שיכרות און אויסגעלאַסנקייט“.

פאַרגלייכט מען „צווישן שיכורע און אויסגעלאַסענע“ אין דער באַשרייבונג אינעם „אַלאָרם“ און עדעלשטאַטס „באַמערקע“, אַזוי זעט מען אין דער ערש-טער אַ רעאַלן טיפּ געשילדערט אין די טיפּישע פּערהעלטענישן פון דער קאַפּי-טאַליסטישער גרויס-שטאַט. בעת די צווייטע איז אַ ראַמאַנטישע פיגור, אַפּ-געריסן פון צייט און אַרט. ניט געקוקט אָבער אויף דער ניט-רעאַלקייט פון עדעלשטאַטס פּערסאָנאַזשן, מאַכן זיינע דערציילונגען און בילדער אַ טיפּן איינדרוק מיט זייער פאַרשיידנאַרטיק-שפּאַנענדע סוועטען און מיט זיין אויפ-ריכטיקער סימפּאַטיע צו אַלע דערנידעריקטע און ליידנדיקע פון דער קאַפּי-טאַליסטישער געזעלשאַפט. די טויף דערציילונגען און בילדער, וואָס עדעל-שטאַט (ניט האַבנדיק פאַר זיך קיין שום מוסטער פון אַ יידישער פּראָזע-ליטעראַטור אין אמעריקע) האָט אַנגעשריבן אין פאַרלויף פון עטלעכע חדשים.

בעת ער איז נאך דערצו געווען שטארק באשעפטיקט ווי א רעדאקטאר און א פארטייטוער און האט אין דער זעליקער צייט פארפאסט א היפשע צאל לידער און פובליציסטישע ארטיקלען — לאזן ניט איבער קיין צווייפל, אז דוד עדעלשטאט האט אין זיך געהאט די פיאיאקייט פון א פראדוקטיוון דערציילער, און וואלט זיך געקאנט אנטוויקלען אין א באדייטנדיקן נאוועליסט. ארום א דריטל פון עדעלשטאטס פופצן פראזע־שריפטן פארנעמען זיך מיט זיינע אייגענע איבערלעבונגען: „ווערא“ שילדערט זיין יוגנט אין דער אלטער היים; „צווישן ניריאַרקער רעדיקאלן“ — זיין אנטווישונג פון ניר־יאַרק; „דער ערשטער שטראל“ — זיין ערשטן אַרויסטריט ווי א יידישער אַרבעטער־דיכטער; „א רעדאקטאָרס חלום“ און „מוזיק“ — זיינע איבער־לעבונגען אַלס רעדאקטאָר פון דער „פרייע אַרבעטער שטימע“; „א בריוו פון א זעלבסטמערדער“ — זיינע שטימונגען אינעם שאַטן פון טויט אין דענווער. אינעם „בריוו פון א זעלבסטמערדער“ רעווידירט עדעלשטאט, נאך מער ווי אין זיינע לעצטע לידער, זיין שטעלונג צו דער נאַטור. רעדנדיק כלומרשט פאַרן זעלבסטמערדער, דערקלערט ער, אַז „אַמאַל האָט ער זיך געבוקט פאַר דער נאַטור, ווי פאַר אַ הייליקער געטין“. ער האָט פון איר גערעדט, „אַקוראַט ווי זי וואָלט געקאָנט פילן, דענקען“. זי איז פאַר אים געווען די „הייליקע מוטער נאַטור“. איצט אָבער באַגרייפט ער, אַז „אַ מוטער וואָלט ניט געשיינט אַזוי פריילעך און פּרעכטיק, מיט טויזנט שטערן, וואָלט זיך ניט אויסגעפּוזט אין אַ בלויען בלומען־קלייד, ווען איר קינד געזעגנט זיך דאָס לעצטע מאַל מיט איר...“ ער קומט צום אויספיר, אַז „אויב די נאַטור איז אונדזער מוטער, איז דאָס אַ מוטער, וועלכע ברענגט אום אירע בעסטע קינדער, די וועלכע האָבן נאָך אַ געוויסן; וועלכע טראָגן נאָך אין האַרצן אַ פּונק פון מענטשן־ליבע און גערעכטיקייט. זי ברענגט זיי אום מיט אַ שטאַלצן שמיכל אויף איר הימלישן געזיכט און באַגלייט זיי צום קבר מיט פּויגל־געזאַנג און זונען־שטראַלן!“

יוסף באַױש אַױוױער *

1

יוסף באַױש אַױוױער איז געקומען קיין אַמעריקע מיט אַ גרעסערן יידישן שפראַכלעכן באַגאַזש, ווי דוד עדעלשטאַט מיט אַ צען יאָר פריער. דער לעצטער, אַ געבאַרענער אין דער עכט־רוסישער שטאַט קאַלגאַ, האָט ערשט אין אַמעריקע דערלערנט דעם יידישן אַלף־בית. באַױש אַױוױער אָבער, געבאַרן און דערצויגן אין ליבאַױטש, האָט גערעדט אַ זאַפטיקן יידיש. געקאַנט תנ"ך און מדרשים. ער געפינט שוין אין אַמעריקע אַ יידישע ליטעראַטור־שפראַך. ער לייענט אויך די ליטעראַרישע װערק אין יידיש פון איראַפּע. באַױש אַױוױערן איז דעריבער ניט נויטיק געװען צו זוכן װערטער און גראַמען ביי אַ פריערדיקן יידישן דיכטער, ווי עדעלשטאַט האָט עס געטאַן ביים שרייבן זיין ערשטן ליד אין יידיש („צורוף דער װאַרהייט“, אינעם אַנאַרכיסטישן װאַכנ־בלאַט „װאַרהייט“, 15טן פעברואַר, 1889), װאו ער האָט נאַגעזונגען װיג־טשעװסקיס „צורוף צום „אַרבייטער פריינד“ פון 1885.

באַױש אַױוױער האָט זיך דאָך געװענדט נאָך שפראַך־פאַרמעס און סױשעטן צו די פריערדיקע יידישע רעװאָלוציאַנערע דיכטער. ער האָט דאָס אָבער געטאַן הױפּטזאַכלעך צוליב זייערע אַרבעטער־מאַטיוון. באַזונדערס האָט ער זיך געװענדט נאָך בילדער און סױשעטן צו דוד עדעלשטאַטן, פאַר װעלכן ער האָט, אַזױ ווי זיינע נאַענטע אידייע־חברים, געהאַט אַ געװיסע פיעטעט. באַױר־שאַװער אָבער פאַרברייטערט און פאַרטיפּט עדעלשטאַטס מאַטיוון, ער דיכטעט אויך איבער גאַנצע לידער עדעלשטאַטס און איינצעלנע װערטער־בילדער; ער גיט אָט די װערטער נייע װענדונגען. ער דערהױבט דעם סױשעט צו אַ העכערן קינסטלערישן ניוואַ, אי לױט דער שפראַך, און אי לױט דער דיכטערישער פאַרם.

שוין אין זיינע ערשטע לידער (זומער 1892) זעען מיר, אַז באַױש אַױוױער באַזוצט זיך מיט עדעלשטאַטישע מאַטיוון אויף אַ נייעם שטייגער. באַױש אַױוױערס לידער פון יענער צײט („צו די שטערן“, „צום װינט“, „צום שקלאַף“, „דער בלומען־אינדזל“, „פון מיין אַלבאַם“, און אַנדערע) זיינען אַן ספּק באַױוירקט

(* לױט זיין װירקונגס־צײט געהערט יוסף באַױש אַױוױער (1872—1916) צו דער ליטעראַטור פון די נױנציקער יאָרן. ער איז אָבער אַזױ ענג פאַרבונדן מיט דער אַרבעטער־דיכטונג פון די פּיאַנערן פון די אַכציקער יאָרן, אַז ער װערט באַמראַכט ווי אױנער פון זײ. באַזונדערס איז ער געשטאַנען נאַענט צו דער דיכטונג פון דוד עדעלשטאַט.

פון עדעלשטאטס לידער „שטערן און בלומען“, „צו מיין פעדער“, „א טרויעריקער געלעכטער“, „דער רויטער זעגל“, „פון מיין טאגבוך“, און אנדערע. אין דעם ערשטן ליד דיכטעט-איבער באַוּשְׁאָווער עדעלשטאטס סענטימענטאַל-ראַמאַנטישן סושעט אין אַ ליריש-סאַטירישן, אין דעם צווייטן ליד דריקט ער אויס אַן ענלעכן געדאַנק, ווי עדעלשטאט, וועלכער האָט דערקלערט, אַז זיין ליד איז געבאַרן געוואָרן פונעם הייליקן פייער. באַוּ-שְׁאָווער זינגט, אַז אונטער די „הייסע ווערטער“ פון זיין פען „קאַן מען פייער זען“. אין דעם דריטן ליד רעדט באַוּשְׁאָווער, ווי עדעלשטאט, וועגן „צאַרן און האַס“ צום שונא און שרייט נאָך „ראַכע“; אָבער דאָ, וואו עדעלשטאט זינגט צו די אַרבעטער: „וויין און לאַך“, ווייל „איר זייט אַזוי שוואַך“, הויבט אַן באַוּשְׁאָווער „פאַר ווייטיק צו לאַכן“, זעענדיק, אַז „דער שקלאַך“ וויל „זיך גאַר בעסער ניט מאַכן“. אין דעם פערטן ליד הערט זיך אַן אַפֿ-קלאַנג פון עדעלשטאטס „אינדזל, וואָס פרייהייט הייסט“. אין דעם פינפטן ליד (דער נאַמען איז ענלעך צו עדעלשטאטס סעריע לידער „פון מיין טאַג-בוך“), דערקלערט זיך באַוּשְׁאָווער פאַר אַ טרערן-דיכטער, פאַרן זינגער פון „די ליד, וואָס יעטוידער אַזוי אַ טרער“ (**).

אין זיינע לידער פון 1893 דיכטעט-איבער באַוּשְׁאָווער עדעלשטאטס סימבאָלן און גיט זיי אַ נייע באַדייטונג. צום ביישפּיל, דער ים איז ביי עדעל-שטאטן דער סימבאָל פון דער פיינטלעכער וועלט, וואָס וויל צעשטערן די שיף פון דער אַרבעטער-באַוועגונג. ביי באַוּשְׁאָווער אָבער (אין זיינע לידער „דער פּראַסט“ און „מערץ-בילדער“) איז דער ים דער סימבאָל פון פאַר-איניקטער מאַסן-קראַפט און פרייהייט. דעם שונא סימבאָליזירט באַוּשְׁאָווער דורך דעם פּראַסט, וואָס וויל איינצאַמען דעם ים און דורך דעם פעלזן-שטיין (די „הערשער-וועלט“), וואָס פאַרצאַמט דעם וועג צום „ים פון פרייהייט“. אויך אין זיין ליד „פרייהייט“, נאָך הענרי מאַקיי, שרייבט באַוּשְׁאָווער: „פריי איז דער ים“, און אין זיין ליד „מיין געביט“ צעברעכן די כוואַליעס „די שיף פון טיראַניי“. די פאַרם פון דעם ערשטן ליד, „דער פּראַסט“, דער-מאַנט אַן עדעלשטאטס „פאַרבלוטיקטע גייטער“ (נאָך פריער האָט די דאָזיקע פאַרם באַנוצט ווינטשעווסקי אין זיין ליד „דאָס געשפּענסט“). דאָס צווייטע ליד, „מערץ-געדאַנקען“, איז געשריבן ביי דער זעלביקער געלעגנהייט, ווי עדעלשטאטס „מערץ-בילדער“. זיי אונטערשיידן זיך אָבער גרינטלעך. עדעל-שטאט שילדערט די פאַרזער קאַמונע און די קומענדיקע סאַציאַלע רעוואַ-

(**) באַוּשְׁאָווער דערקלערט זיך פאַר אַ טרערן-דיכטער אויך אין זיינע לידער „מערץ-געדאַנקען“, „צום אַרבעטער“, „צו מיין מוזע“, „לוינען“, ווי אויך אין זיין עסעי „וועגן פּאַעזיע“.

לוציע. באַוּשָׁווער אָבער דריקט אויס סימבאָליש זיין דראַנג צו פרייהייט בכלל און צו באַפרייאונג דורך רעוואָלוציע.

באַוּשָׁווערס טענדענץ צו געבן „געדאַנקען“, וואו עדעלשטאַט גיט „בילדער“, ווייזט זיך אַרויס אויך אין אַן אַנדער ליד פון יענער צייט, ווי, למשל, „ביים שרייבן“ (מערץ 1893). אַזוי ווי עדעלשטאַט אין זיין ליד „פאַר-בלוטיקטע גייסטער“, זיצט באַוּשָׁווער אַליין אין זיין צימער און זעט „גע-שפענסטער“. עדעלשטאַט זיצט „פאַרטראַכט“. אויך באַוּשָׁווער זיצט „פאַרטיפט אין געדאַנקען“. עדעלשטאַט זעט „ווייסע געשפענסטער“, בעת באַוּשָׁווער הערט „געהיימע געשפענסטער“. עדעלשטאַטס ביינאַכטיקע געסט זיינען קאַנקרעטע געשטאַלטן: „רוסישע יונגע מאַרטירער“, ביי באַוּשָׁווערן זיינען זיי אָבער אַבסטראַקטע „צרות“ און „פלאַגן“. עדעלשטאַטס „גע-שפענסטער“ קומען דעריבער אַריין „גאַנץ שטיל“ צו אים אין צימער, בעת באַוּשָׁווער הערט נאָר „אַ גערויש, אַ געפילדער, אַ שרייען, אַ ליאַרעמען“, ער זעט אָבער ניט קיין שום געשטאַלט.

אויך אין זיין ליד „צום קעמפער“, פאַרעפנטלעכט מיט אַ פאַר וואַכן שפעטער, דיכטעט-איבער באַוּשָׁווער עדעלשטאַטס אַ מאַטיוו אינעם ליד „צו אַ פריינט“. עדעלשטאַט רעדט דאָרט סימבאָליש וועגן דעם שווערן פרייהייט-קאַמף. ער זעט אַ „שיפער“, וואָס פירט אַ „שיפל“ אינעם שטורמישן ים און דערמוטיקט אים ניט צו פאַרלאָזן „דעם רודער“. עדעלשטאַט ווייזט אים אָן אויף די „רויטע סינגאַלן“, וואָס זעען זיך פּונווייטן, און דערקלערט אים, אַז דאָס קומט אים צו-הילף די „הייליקע צייט“. באַוּשָׁווער באַנוצט ניט קיין סימבאָלן, נאָר ער ווענדט זיך דירעקט צום „איידעלן קעמפער“. ער גיט אים אַן „עצה“ ניט צו לאָזן „זיך פאַרפירן“ („זאל שטורעמען, בליצן, זאל דונערן, קראַכן, זיי שטאַרק!“); צו פאַרבינדן דאָס „פילנדע האַרץ“ מיט דער „קומענדער צייט“, עס פאַרקניפן מיט דער צוקונפטס „פאַרגאַלדעטע פעדים“.

ענלעך געפינט זיך ביי עדעלשטאַטן שוין אויך דער מאַטיוו פון באַוו-שאַווערס באַרימטן ליד „אַ מאַנאַלאַג פון דער דומהייט“. עדעלשטאַט האָט געטענהט צו די אַרבעטער: „ווייל איר זייט דום, דערפאַר זייט איר שוואַך“ („אַ טרויעריקער געלעכטער“). באַוּשָׁווער אָבער האָט עס אויסגעדריקט בילדעריש, און זיין סאַטירישע ליד איז אַן אַ שיער ווירקזאַמער, ווי עדעל-שטאַטס האַרציקע מוסר-זאָגעריי.

אויך דער גרויסער טריט פאַראויס, וואָס באַוּשָׁווער האָט דורכגעמאַכט לגבי עדעלשטאַטן, אין הינזיכט פון דיכטערישער מייסטערשאַפט, ווייזט זיך אַרויס אין זייער באַציאונג צום „זינגען“ אַנשטאַט „יאַמערן“. עדעלשטאַט קוקט מיט „ווילדן צאָרן“, ווען מען זאָגט אים: „זינג מיט לוסט!“ און ער

ענטפערט בייו: „א, דומע שקלאפן! רופט די טענצער, די פאָיאָצן! און זיי וועלן אַמוזירן אייך מיט פויקן און מיט טאַצן.“ באַוושאַווער אָבער דערקלערט, אַז ער „צאַצקעט די גראַמען“, קלייבט די ווערטער, שרייבט איבער „פיל מאָל יעדע שורה“, אפשר „וועט דער טאַקט מוזיקאַלישער קלינגען, ווייל היינטיקע צייטן . . . מען וויל, מען זאָל זינגען...“ („ביים שרייבן“). און הערט זיך דאָך געוויין אין זיין ליד, אַזוי בעט זיך באַוושאַווער ביים אַרבעטער: „א, צאַרן ניט, ברודער“, וואָס „עס כליפעט מיין פידל, זי יאָמערט. זי וויינט אויף דיין צורגרויסן שמערץ“. באַוושאַווער פּרוּאוּט אַ וויילע אָננעמען עדעלשטאַטס פּאַזע און וואַרענען דעם אַרבעטער, אַז אַזוי לאַנג ווי ער וועט „טראַגן געדולדיק די שענדלעכע קייט“, וועט ער אים „וועקן און באַקלאַגן“ („צום אַרבעטער“). לאַנג אָבער האַלט באַוושאַווער ניט אויס אין אַט-דער עדעלשטאַטישער וועקער-ראַלע, און ער הויבט אָן זינגען מיט לוסט („לוסט-לידער“). זינגען פאַר פּריידן.

זיין ליד „דער גענויס דער מענטשהייט“, צו דער געלעגנהייט פון דער וועלט-אויסשטעלונג אין שיקאַגאָ (זומער 1893), האָט באַוושאַווער געשריבן אין אַ ביבלישן סטיל, וואָס איז עדעלשטאַטן געווען גאַנץ פּרעמד. דאָך גע- פינען זיך אויך אין אַט דער ליד אַפּקלאַנגען פון עדעלשטאַטס אַ ליד „די צוויי-פּיסיקע חיה“. עדעלשטאַט זאָגט דאָרט: „דער לאַרבער-קראַנץ פון אַ פּרייעם דענקער אין אונדער יאָרהונדערט איז — קייטן און שטריק!“ ענלעכס זאָגט באַוושאַווער: „פּרייע קינסטלער — — ליבט איר אויף שטריק צו ציען.“

באַוושאַווערס ליד „איינזאַם“ איז, מעגלעך, אַ בילד פון עדעלשטאַטס לעבן אין קאַלאַראַדאָ: „פאַרוואַרפן אין אַן איינזאַם, שטילן אָרט, ווייט פון פּריינט און ווייט פון ברידער, וואו מען הערט קיין טרייסט-וואַרט“, און כאַטש ער ליגט „געבונדן אויפן בעט, געבראַכן קראַנק“, איז דאָך דער „קאַמף פאַר פּרייהייט“ זיין „איינציקער געדאַנק“. דער סוזשעט דערמאַנט אין עדעל- שטאַטס ליד „אויפן שלאַכט-פעלד“, געשריבן ווען ער איז שוין געווען שווער-קראַנק. עדעלשטאַט דערציילט דאָרט, אַז „ווי אַ פאַרוואַנדעטער זעלבער אין פעלד“ ליגט ער איצט עלנט און זעט זיין „בלוט פליסן“ אויף זיין „אַלטע צעבראַכענע שווערד“. ער הערט „ווי די וואַפן קלינגען“ און וויל „וואַרפן זיך אויפדאַסניי אינעם קאַמף“.

דער פידל-מאַטיוו אין באַוושאַווערס לידער „צו מינע ברידער“, „צו מיין מווע“ און „זינגען אַדער פּלוכן“, האָט ער, מעגלעך, מיטגעבראַכט פון זיין אַלט-היימישער סביבה. אָבער באַוושאַווערס געדאַנק, אַז דער רעוואַלוציאַ- נער איז ענג פאַרבונדן מיט די מאַסן (ער איז די פידל, און זיי — די סטרונעס), איז שוין פאַראַן אויך ביי ראַזענפעלדן און עדעלשטאַטן, „ניט פּריי

איז אין זינגען דער דיכטער — „צו דער ליינדער מענטשהייט“ איז ער געבונדן מיט אן „עלעקטרישן דראַט“ (ביי ווינטשעווסקין איז עס פשוט א טעלעפאָן). כאַראַקטעריסטיש פאַר באַוואַזערס דיכטונג איז, וואָס אין זיין צווייטן פּעריאָד, ווען ער דערווייטערט זיך פון זיינע „אַלטע לידער“, פאַרבייט ער דעם באַגריף „ברידער“ אויף „אויסערלעכער וועלט“. ער שרייבט דעמאָלט (אין זיינע „געדאַנקען און באַטראַכטונגען“): „איך בין אַ פּידל פאַר דער אויסערלעכער וועלט! דורך מיינע נערוון ציען דורך די ווינטן פון דער וועלט...“

דעם קאַמף קעגן רעליגיע האָט עדעלשטאַט, אַזוי ווי ווינטשעווסקי און ראַזענפעלד, געפירט הויפטזאַכלעך מיט דעם וואָפּן פון סאַטירע. דאָך געפינען זיך אין באַוואַזערס קינסטלעריש-פּילאָסאָפּישן ליד „צום גלויביקן“ אויך אַפּקלאַנגען פון עדעלשטאַטס אַנטי-רעליגיעזן ליד „צו די גאַטפאַרכטיקע בירגער“. עדעלשטאַט דערקלערט דאָרט אַזוי: „פּוסט און גאַטלאָז, ברידער, איז דער הימל, און געראַדע ווי אונטן, אַזוי אויך דאָרט אויבן, גיבט ניט קיין שפור פון אירגענד אַ גאַט“, ווייל „דער גאַרנישט האָט קיין פּלאַץ אין דער נאַטור“. באַוואַזער דריקט עס אויס קרעפטיקער, טיפּער און שענער. ער ווייזט אָן, אַז דער גלויבן אין אַ גאַט איז „אַנטשטאַנען פון דער דומהייט און פאַרשטאַרקט דורך שרעק“, און אַז דאָס האָט די „קנוטע“ געצוואַנגען דעם מענטשן אַוועקצואַרפן דעם אייגענעם „איך“ און זיך אויפצואַפערן — „פאַר אים“

„און ווייסטו ווער דער ער איז, בעסטער פריינט?
דאָס איז די ערשער-מאַכט, די שטריק, די קייט,
וואָס בינדט דיך, קוועלט*), און שענקט דיר נאָכן טויט
די שוואַרצע גרוב, אַנשטאַט דעם שיינעם היינט.“

באַוואַזערס ליד „צו מיין מוזע“ אַנטהאַלט אין די ערשטע עטלעכע סטראַפּעס אַלץ, וואָס עדעלשטאַט האָט וועגן דעם געזונגען אין אַ גאַנצער ריי לידער. עדעלשטאַט זאָגט אין זיין ליד „צו מיין פעדער“: „מיין פעדער, דו ביסט מיין גייסטיקעס שווערד.“ באַוואַזער זאָגט ענלעכס צו זיין מוזע: „דו הימלישע טאַכטער, דו הייליקע פייע, נאָר דו ביסט מיין שווערד.“ עדעל-שטאַט זאָגט, אַז דורך זיין פעדער רופט ער „צום קאַמף און צו ראַכע“ די „ליינדע קינדער [פון] דער ערד“. באַוואַזער לויבט זיין מוזע, אַז נאָר דורך איר קאָן ער וועקן די ליינדע ברידער. אין זיין ליד „צו מיינע לעזער“ דערקלערט עדעלשטאַט, אַז אין זיין געדיכט „רוישט דאָרט אַ טייך פון מענטש-לעכע טרערן, צעמישט מיט דעם דיכטערס בלוט“. באַוואַזער דערציילט,

(* מומשעט.

אַז ווען די מווע „צעשמעלצט די אייז-בערג“, וואָס פּרעסן זיין האַרץ, דאַן ווערט עס „צעשמאַלצן און הויבט אָן צו שווימען אין טרערן אַ טייך“. ס'זיינען אָבער פּאַראַן אויך וועזנטלעכע אונטערשיידן ביי זיי. עדעלשטאַטס מווע „וועקט“ און „רופט מיט אַ קריגס-טרומפּייט“, און „שטורעם-לידער קאָן זי נאָר זינגען“. באַוושאַווער שפּילט אויף אַ האַרפע און פּאַרגיסט „טוי-טראַפּן-טרערן“ אויף אירע סטרונעס, פון וועלכע „אַן אַפּקלאַנג, אַ זיפּצנדער לאַזט זיך הערן“. עדעלשטאַט איז זיכער, אַז „נאָר דער טויט וועט אים צעשיידן מיט זיין פעדער“, און ווען ער וועט פּאַלן, וועט זי פּאַר אים „רעדן צום פּאַלק“. באַוושאַווער אָבער בעט די מווע אים ניט צו לאַזן „אַליין“, און ביז ער וועט „פּאַלק“ זאָל זי באַלייכטן זיין זינען „צו וועקן די ברידער“.

2

אין זיין טיף-דורכגעטראַכטער און דורכגעפּילטער ליד „מיין געבעט“ פּאַרטריפט באַוושאַווער עדעלשטאַטס סוזשעט פון זיין ליד „אין נאַטור-טעמפל“. עדעלשטאַט דערקלערט דאָרט, אַז ווען דאָס האַרץ איז פּאַרוואַנדעט פון „דער וועלט אומענדלעכן שלעכטס“, איז דאָס בעסטע הייל-מיטל צו אַנטלויפן „פון דער שטאַט, פון קייטן און טרערן, פונעם בלוטיקן יאָגד נאָך געלט“ — צו דער נאַטור, „אין איר גרינעם טעמפל, אין איר פּרייער צויבער-וועלט“; דאָרט אין אירע אַרעמס „קען ער פּאַרגעסן די וועלט פון יסורים און פיין“ און „אויף איר מוטערס שויס“ קען ער „טרוימען אַ חלום אומשולדיק און שייך“. עדעלשטאַט דערקלערט אָבער ניט, פּאַרוואָס ער באַנוצט זיך ניט מיט אַט-דעם הייל-מיטל. דאָס טוט ערשט באַוושאַווער, וועלכער דעקט אויף די סתירה צווישן דער „פּרייער צויבער-וועלט“ פון דער נאַטור און דער „וועלט פון יסורים און פיין“ פון דער קאַפיטאַליסטישער געזעלשאַפט. דערביי קומט באַוושאַווער צום זעלביקן אויספיר, וואָס עדעלשטאַט אין זיינע פּרילינג-לידער. עדעלשטאַט האָט דאָרט דערקלערט, אַז ביי זיין גאַנצער ליבע צו דער נאַטור קען ער זי ניט באַזינגען, ווען „קייטן באַרבאַרישע קלינגען“; ערשט, ווען ס'וועט „קומען אַמאַל דעם אַרבעטערס פּרילינג“, וועט ער (עדעלשטאַט) אים באַזינגען ווי „אַ דיכטער און סאַציאַליסט“. באַוושאַווער, וועלכער איז געווען פּאַרליבט אין דער נאַטור ביז צום „פּאַרגעסן די וועלט פון יסורים און פיין“, בעט זיך ביי איר, זי זאָל איינשטילן אירע „זיסע אַקאַרדן“, ווייל איר ליד וויל זיין „ליבע צום שוואַכן דערמאַרדן“. ער ווייזט אָן, ווי עדעל-שטאַט, אויף די שווערע מענטשלעכע ליידן אין דער קעגנוואַרט און פּאַר-ענדיקט זיין ליד, אַז ערשט דעמאַלט, ווען דער קאַמף וועט אַפּשאַפן די סתירה צווישן נאַטור און געזעלשאַפט, און די מענטשהייט וועט „טרינקען פון לעבענס פּאַרפּומירטע קוואַלן“ מיט „פּרייד אויף דער וועלט“. וועט ער (באַוושאַווער)

דערטרניקען זיין זעל אין אירע גענוסן מיט „רואיקן זיסן געמיט“. שפעטער, אבער, אין זיין ליד „די פאנטאזיע“ (אין דער סעריע „געדיכטע“) און אין איינעם פון זיינע לעצטע פראזע-ווערק „פאנטאזיעס“ (נאוועמבער 1899) זוכט באַוושאַווער צו פאַרגעסן וועגן דער ווירקלעכקייט דורך אַנטלויפן צו די שאַטנס פון דער פאַנטאזיע, וואו עס „שוועבט דער גייסט זיך פריי פון דער ערדן-טיראַניי; זיפצן הערט מען דאָרט ניט; אַלעס גלייט, און לעבט, און בלייט, אַלעס פרייט זיך, אַלעס לאַכט, אַלעס שטראַלט אין פולער פראַכט“.

עכאָס פון עדעלשטאַטס לידעך הילכן אָפּ אַפילו אַין באַוושאַווערס מייסטערשאַפטע רעוואָלוציאַנערע לידער „רעוואָלוציאַן“ און „אַ געזאַנג צום פּאָלק“, געשריבן „אין דעם סטיל און — — — אין דעם טאָן“ פון די אַלטע ייִדישע נביאים, וואָס ער האָט אַזוי שטאַרק געלויבט ביי וואָלט וויטמאַנען, אין דער דריטער סטראַפּע פון דעם ערשטן ליד הערט זיך אַן אַפּקלאַנג פון עדעלשטאַטס ליד „אין קאַמף“. די לעצטע סטראַפּע פון דעם צווייטן ליד דערמאַנט אַן עדעלשטאַטס ווערטער אין זיין ליד „צו מיינע לעזער“. עדעל-שטאַט רעדט דאָרט וועגן די, וואָס „אַקערן, זייען און פלאַנצן די גאַלדענע פירות, וואָס מיט דאַנקבאַרקייט וועלן פאַרדייען די פרייע, די גליקלעכע דורות!“ באַוושאַווער הייסט דעם פּאָלק נעמען „די געירשנטע אוצרות“ און פון דער אַרבעט „די פירות, און שאַפנדיק לעבן און געניסנדיק שאַפן אין די פרייערע דורות“.

ביידע דיכטער האָבן אַ ריי לידער מיט איין-און-דויעלביקע נעמען. אין דעם ליד „מיין לעצטער וואונטש“ דריקט אויס באַוושאַווער, ווי ס'איז שוין פריער אָנגעוויזן געוואָרן, אַ קעגנזעצלעכן געדאַנק צו דעם פון עדעלשטאַט. נעענטער איינער צו דעם אַנדערן זיינען זיי אין דעם ליד „אַ גוט וואָרט“. עדעלשטאַט אין זיין ליד מיט אַט דעם נאָמען זאָגט: „האַנדלט מענטשלעך! האָט אין זינען אייער ציל! גיט קיין פּלאַץ אין אייער האַרצן פאַר אַ קליינלעכן געפיל!“ באַוושאַווער זאָגט דאָס זעלבע, נאָר ער טוט עס אויף זיין באַליבטן שטייגער, דורך אַ משל: דער בוים „קימערט זיך ניט פאַר די מוראַשקעס, וואָס קריכן אויף זיין האַלץ“ — אַט אַזוי, ברידער, ווען איר קעמפט און טראַגט די מענטשן-פליכט אויף זיך — — — נעמט אַ ביישפּיל פון דעם בוים און קימערט זיך ניט אום דעם „איד“...

לעבנדיק אין אַ קרייז, וואו עדעלשטאַטס ליד איז אַפט געזונגען און ציטירט געוואָרן, האָט באַוושאַווער ניט געקאַנט ניט זיין באַווירקט פון עדעל-שטאַטס מאַטיוון. באַוושאַווער פלעגט זיי אָבער אַלעמאַל אויפהויבן אויף אַ גרעסערער קינסטלערישער הויך, באַזונדערס אין שפראַך און פאַרם. פון דער אַנדערער זייט, אָבער, האָט באַוושאַווער מחמת זיין קנאַפער פאַרבונדנדיקייט מיט דער אַרבעטער-באַוועגונג קיינמאַל ניט דערגרייכט צו אַזאַ גליענדיקער

רעוואָלוציאָנערער באַגייסטערונג, ווי עדעלשטאַט. ביידע, צום ביישפּיל, האָבן שטאַרק געליבט מוזיק, ביידע האָבן אויך וועגן דעם געשריבן פּראָזע-לידער: עדעלשטאַט — „מוזיק“ (אַ געדיכט אין פּראָזע), און באַוושאָווער — „געזאַנג“ (אַ געמיט-בילד). דער מער-קאַנקרעטער עדעלשטאַט רעכנט אויס אַ צענדליק מוזיקער, וועלכע ער כאַראַקטעריזירט אַלס די „געטער פון דער מוזיק“. ער איז באַגייסטערט פאַר דער „איידעלע דערהויבענע האַרמאָניע פון אומשטערבלעכע קינסטלער“, וואָס זייער קונסט טראַגט אַוועק „אין אַ וואונדער-באַרע וועלט פון זונענשיין, בלומען און ליבע“, וואו אַלץ שפּיגלט זיך אָפּ אינעם „ים פון דער מוזיק“, וואו אַלץ „געפינט אַן אַפּקלאַנג אין איר באַצויבערנדיקער האַרמאָניע“.

מיט ניט ווייניקער באַגייסטערונג, נאָר מיט אַ רייכערער און קרעפֿ-טיקערער שפּראַך, רעדט באַוושאָווער וועגן געזאַנג. ער רופט ניט אָן קיין נעמען, נאָר שילדערט, ווי אַזוי פון דעם זינגערס ברוסט זינגען אַרויס „די וואַלקנס און דער הימל, די בערג און די וועלדער, די ימים און די טייכן, די פאַרבן פון די פּלאַנצן, פון די פעלזן און פון דער ערד — — — דער סוד פון ליבע, שמערץ, פייך, פרייד, האַפענונג און לעבן — אַלעס, אַלעס, וואָס לעבט, וואָס שוועבט און אַטעמט אין דער גרויסער נאַטור“. בעת אָבער דער באַגייסטערטער באַוושאָווער פאַרגעסט ביים געזאַנג אינגאַנצן דעם קאַמף, קאָן עס עדעלשטאַט אַפילו אויף אַ רגע ניט פאַרגעסן. ביי זיין גאַנצער פאַרערונג פאַר די „געטער פון מוזיק“, איז ער אָבער מער באַגייסטערט פאַר דער רעוואָלוציאָנערער מוזיק, וואָס „רייסט אייך אַוועק פון אייערע וואַכעדיקע געדאַנקען און עס ציט אייך פאַרווערטס, פאַרווערטס אין פרייהייט-קאַמף: פאַרווערטס אויף דעם ברייטן שלאַכטפעלד, וואו עס פּלאַטערן די רויטע פּאַנען, וואו עס הילכן די קאַנאַנען, וואו אונדזערע קאַמעראַדן פעכטן אַזוי בראַוו קעגן שונא און קעמפן ווי לייבן פאַר דער אַלגעמיינער באַפרייאונג!“

עס איז דעריבער קיין וואונדער ניט, וואָס עדעלשטאַט, וועלכער איז געווען אַקטיוו אין דער אַרבעטער-באַוועגונג, האָט געזען דעם „גאַלדענעם בריק“ צו דער צוקונפט אין אַ פאַראייניקונג פון די אַרבעטער-מאַסן אויף „שלאַכט-באַריקאַדן“ (צום פאַראייניקטן פּראָנט), בעת דער רעוואָלוציאָנערער טרוימער באַוושאָווער האָט געזען דעם וועג צו דער צוקונפט אין פאַרקניפן אירע „גאַלדענע פעדים“ מיט דאָס „פּילנדע האַרץ“ פונעם „איידעלעם קעמפער“.

גענויערס וועגן דעם דאָזיקן יונג-אומגעקומענעם דיכטער אין מוין „יוסף באַוושאָווער“ ביאָגראַפיע, אינעם יאָרבוך פון אַמאָפּטיוול „יוואָל“, באַנד 2, ניו-יאָרק, 1939, ז. 101—32.

דער אַרויסגעבער פון דער ערשטער יידישער

צייטונג אין אַמעריקע *

צבי הירש בערנשטיין (1846—1907), דער ערשטער אַרויסגעבער און רעדאַקטאָר פון אַ יידישער צייטונג אין אַמעריקע, איז געבאָרן געוואָרן דעם 23טן מערץ (כ"ה אדר), 1846, אין ניישטאָט־שירווינט, סאוואַלקער גובערניע. זיינע פאַרמעגלעכע עלטערן האָבן אים געגעבן אַ גוטע דערציאונג פאַר יענער צייט. אויסער די געוויינלעכע לימודים האָט דער יונגער בערנשטיין אויך געלערנט העברייאיש און דקדוק.

בערנשטיין האָט אָנגעהויבן שרייבן יונג. ער האָט געשריבן אין אַלע דעמאָליקע העברייאישע צייטשריפטן: „הכרמל“, „הלבנון“, „המגיד“ א. א. וו. נאָך זיין חתונה, צו 20 יאָר, מיט דער טאַכטער פון קאַלוואַרער רב, איז בערנשטיין געוואָרן אַ געשעפטסמאַן. נאָר זיין ליטעראַרישע טעטיקייט אין די העברייאישע זשורנאַלן האָט ער צוליב דעם ניט אויפגעגעבן. ער האָט אויך אַרויסגעלאָזן אַ בראַשורע קעגן דאָס ווערק איבער דער אָפּשטאַמונג פון דער העברייאישער שריפט („ספר היחוס לכתב אשורי“), פון ר' יעקב באַכראַך, און צוזאַמענגעשטעלט אַ מאַטעמאַטישע טאַבעלע פאַר געשעפטסלייט. אין יענער צייט איז ער אויך געוואָרן פּערזענלעך באַפּריינדעט מיט פּרץ סמאָלענסקי און אַנדערע באַרימטע העברייאישע שרייבער פון יענער צייט.

ווערנדיק באַשווינדלט פון אַ שותף און פאַרלירנדיק דעם גרעסטן טייל פון זיין פאַרמעגן, האָט דער 24־יעריקער בערנשטיין אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע. ווען ער איז אָנגעקומען קיין ניו־יאָרק, אין יאָר 1870, האָבן זיך שוין דאָרט געפונען, ווי ער דערציילט, אַרום 80.000 יידישע נפשות. נאָר ניט קוקנדיק אויף דער צאָל יידישע משכילים, וואָס האָבן אויפגענומען דעם גאַס זייער פריינטלעך, איז דאָס יידישע גייסטיקע לעבן געשטאַנען זייער נידעריק. אין גאַנץ ניו־יאָרק איז דעמאָלט געווען איין אינציקע יידישע בוכ־האַנדלונג (די פון חיים סאַקאַלסקי, 53 דיוויזשאַן סטריט) און קיין איין צייטונג אין יידיש אָדער העברייאיש. די דריי ענגליש־יידישע צייטשריפטן („דזשואיש

(* פאַרקירצט פון דער „פּרויהייט“, 1טן דעצעמבער, 1923. (זע אויך אַנ־מערקונג אויף זייט 100.)

מעסענדזשער", רעדאקטירט פון אברהם ס. אייזיקס, "היברו לידער", פון יאָנאַס באַנדי, און "דזשוואיש טיימס" פון מאַריס עלינדזשער) זיינען די יידישע מאַסן געווען פרעמד. ער איז דערפאַר, זאָגט בערנשטיין, געקומען צום געדאַנק אַרויסצוגעבן אַ צייטונג פאַר די יידישע מאַסן אין זייער אייגענעם יידישן לשון. נאָר דאָ האָבן זיך אָנגעהויבן טעכנישע שוועריקייטן. אין גאַנץ ניו־יאָרק איז געווען נאָר איין איינציקע יידישע דרוקעריי (פון פראַנק, אין די בויעריי), און ס'איז ניט געווען קיין איין זעצער פאַר אַ יידישער צייטונג.

דער יונגער בערנשטיין האָט זיך אָבער ניט אָפגעשראַקן פאַר קיינע שוועריקייטן. ער האָט אויסגעשריבן יידישע בוכשטאַבן פון ווילנע און ווין און זיי געגעבן אויסגיסן ביי אַן אמעריקאַנער פירמע. זיך דערוויסנדיק, אַז דער געלערנטער העברייאיש־ענגלישער שריפטשטעלער צבי גרשוני (הענרי גערסאַני) קאָן די מלאכה פון זעצן, האָט בערנשטיין מיט אים געשלאָסן שותפות און זיי זיינען ביידע געוואָרן די אַרויסגעבער און רעדאַקטאָרן פון דער ערשטער יידישער צייטונג אין דער נייער וועלט — "די פּאָסט".

דער ערשטער נומער "די פּאָסט" איז אַרויס אין אויגוסט 1870. דער מאַטעריעלער דערפאַלג איז געווען זייער גרויס. אין פאַרלוף פון די ערשטע זעקס מאָנאַטן האָט זי געקראָגן אַ סך אַבאַגענטן, קויפער און אַדווערטייזער, נישט בלויז אין ניו־יאָרק, נאָר אויך אין באַסטאָן און אַנדערע שטעט. ווייניקער דערפאַלגרייך איז געווען די רעדאַקציע. דען דער טאַלאַנטפולער הענרי גער־סאַני האָט פאַרלאָזן די "פּאָסט", נאָך פיר וואַכען מיטאַרבייטערשאַפט, ווען בערנשטיין האָט אַריינגעקראָגן אַ זעצער פון ווילנע און איז ניט געווען מער אָפהענגיק פון זיין שותפּס אַרבעט. דאָך האָט "די פּאָסט" געהאַט פאַר זיך אַ גרויסע צוקונפּט, נאָר בערנשטיין האָט זי אַליין אומגעבראַכט צוליב פּאָלגנדער אורזאַך :

איינער אַ יעקב קאַהן האָט בערנשטיינען פאַרגעשלאָגן אַ פּלאַן אויפצוגעבן "די פּאָסט" און אַנשטאַט איר אַרויסגעבן מיט אים, קאַהנען, בשותפות אַ גרויסע פיר־שפראַכיקע פּאָליטישע צייטונג אין יידיש, העברייאיש, דייטש און ענגליש. יעקב קאַהן האָט אויך צוגעזאָגט צוצושטעלן דרייסיק טויזנט דאַלער (אַ גרויסע סומע אין יענע צייטן אפילו פאַר פּאָליטישע צוועקן) אויף אַן אייגענער דרוקעריי. זיי האָבן אָפגעדונגען אַ הויז לעבן סיטי האַל, אין שכנות פון די גרויסע ענגלישע צייטונגען, און בערנשטיין האָט אַהין אַריבערגעפירט זיינע זאַץ און אַלע אַנדערע נויטיקע זאַכן. ער האָט דאָן אומדערמיטלעך געאַרבעט צוויי מאָנאַטן נאָכאַנאַנד און געמאַכט אַלץ גרייט צום אַרויסגעבן די נייע צייטונג — "היברו ניוס" (יידישע נייעס).

ערב פסח, 1871, איז אַרויס דער ערשטער נומער פון די "היברו ניוס" אין אַ גרויסן צייטונגס־פאַרמאַט, 32 זייטן. נאָר דער נייער צייטונג איז ניט

געווען באשערט לאנג צו עקזיסטירן. דער „גרינער“ בערנשטיין האָט הפנים ניט גאַנץ קלאָר באַגריפן די אַמעריקאַנער פּאָליטיק. אים האָט דערפאַר אויס־געווען זיין שותף ווי אַ פשוטער חסר־דעה און ער האָט געוואָלט זיך פון אים באַפרייען. נאָר ווען ער, בערנשטיין, איז געקומען אַוועקנעמען זיין זאַץ און אַנדערע זאַכן, האָט ער געפונען פאַרשלאָסענע טירן. ער האָט זיך געווענדעט אין געריכט און נאָכדעם ווי ער האָט קוים אַרויסגעקראָגן זיינע מטלטלין איז ער שוין געווען זאָט מיט דער יידישער צייטונגס־אַרויסגעבעריי. ער האָט דערפאַר באַשלאָסן פרואוון אַרויסגעבן אַ העברייאישן אַרגאַן, און דעם 11טן יוני, 1871, איז אַרויס דער ערשטער נומער פון דעם ערשטן העברייאישן זשורנאַל אין אַמעריקע — דער „הצופה בארץ החדשה“.

פינף יאָר האָט זיך בערנשטיין געמאַטערט אָנהאַלטן זיין העברייאישן זשורנאַל. גלייכצייטיק האָט ער אויך מיטגעאַרבעט אַלס אַמעריקאַנער קאַרעס־פּאַנדענט אין פאַרשיידענע העברייאישע צייטשריפטן פון איראַפּע. אין יאָר 1876, ניט קאַנענדיק מער אָנהאַלטן זיין „הצופה בארץ החדשה“, האָט ער אויפגעגעבן זיין צייטונגס־קאַריערע און האָט זיך גענומען צום באַנק־געשעפט. ער איז געווען דערפאַלאַגרייך און איז געוואָרן אַ גביר. נאָר טיף אין האַרצן האָבן געטליעט זיינע גייסטיקע שטרעבונגען און אַמביציעס. ער האָט זיך דער־פאַר געלאָזט לייכט איבעררעדן פון אַ גרופע יידישע שוישפילער און איז געוואָרן דער אייגנטימער פון דאָס „רומעניען אַפּעראַ הויז“. דער סוף איז געווען, אַז ער האָט דערביי פאַרלאָרן זיין גאַנצן פאַרמעגן און געמוזט אָנהויבן צוריק פון אָנהויב. ער האָט זיך ווידער גענומען צו באַנק־געשעפטן. ער האָט אויך געהאַנדלט מיט ריעל־עסטייט (קויפן און פאַרקויפן הייזער און באַדן) און ס'האָט אים ווידער אַפּגעגליקט.

יאָרן שפעטער האָט בערנשטיין געמאַכט אַן אומגעלונגענעם פאַרווך צו שרייבן זיינע זכרונות (אין „ילקוט מערבי“, ניו־יאָרק, 1904). ליידער האָט ער ניט דערפילט זיין צוואַג פאַרצוזעצן זיינע זכרונות, און קיינער פון די עלטסטע אַמעריקאַנער יידישע שרייבער ווייסט גאָר ניט מער פון דער עקזיסטענץ פון בערנשטיין־געריסאַניס „פּאַסט“.

צבי הירש בערנשטיין האָט די לעצטע יאָרן געליטן פון אַסטמע און גע־וואוינט אויף די בערג. דאָרט, אין טענערוסויל, איז ער אויך געשטאַרבן, צו זיין 61טן יאָר, 1טן אויגוסט, 1907.

די ערשטע צייטונג אין יידיש געדרוקט אין אמעריקע *

1

די יידישע מאַסן, וואָס זיינען געלאָפן פון די צאָרישע פּאָגראַמען אין יאָר 1881, זיינען ניט געווען די ערשטע צו „אַנטדעקן אמעריקע“. אַ היפשע צאָל יידישע וואַנדערער פון מזרח-אײראָפּע האָבן שוין געפונען דעם וועג צום „גאַלדענעם לאַנד“ מיט פיל צענדליקער יאָרן פריער.

נאָר כאַטש אָט די יידישע אײנוואַנדערער זיינען דאָ געקומען אײנציקווייז, האָבן זיי זיך ניט צוזאַמענגעשמאַלצן מיט זייערע „רעליגיאַנס גענאָסן“ פון מערב-אײראָפּע, מערסטנס פון דײטשלאַנד, וועלכע זיי האָבן דאָ געטראָפן. צו דעם אונטערשייד אין שפראַך און קולטור, מנהגים און געוואוינהייטן איז נאָך צוגעקומען די קלאַסן-צעטיילונג. דער פריער-אײנגעוואַנדערטער דײטשער ייד איז שוין געווען אויסגעגרינט, אַרױפגעאַרבעט, און האָט געהערט צו אַן אַנדער געזעלשאַפטלעכער שיכט. אַמאָל זיינען זיי אויך ביידע, דער דײטשער יאָהודי און דער יידיש-רעדנדיקער ייד, געשטאַנען אײנע קעגן די אַנדערע דירעקטע שונאים: אַרבעטסגעבער און אַרבעטער, פילאַנטראָפּ און הילפס-באַדערפטיקער.

האָבן די יידישע אײמגראַנטן פון מזרח-אײראָפּע זיך געטוילעט אײנער צום צווייטן. ביי דער ערשטער געלעגנהייט האָבן זיי זיך אויך אַרגאַניזירט

* פאַרקירצט פון מױן אַרבעט „די ערשטע אמעריקאַנער צײטונג אין יידיש“ („האַמער“, אַפּריל 1926). אין 1934 האָט משה שטאַרקמאַן דערציילט אין דר. שאַצקױס „זאַמלבוך“, אַז לױט מאַקס גרינבוים איז י. ק. בוכנערס „יידישע צײטונג“ אַרויס מיט אַ פינף חדשים פריער, ווי „די פּאַסט“. זי ווערט אויך דערמאָנט אַ הודש פריער אײדער „די פּאַסט“ דערשױנט, אין דער „דזשואיש טױמס“ (צײטונג פון בנימין שטיינבערג אײנעם, „יאָרבוך“ פון אַמאָפּטייל יױאָ, 1939). אַזױ ווי בוכנער פלעגט אַרויסגעבן זײן אַרגאַן נאָר בױ געױסע געלעגנהױטן, און בלױז ליטאַ-גראַפירט, בלױבט דאָך „די פּאַסט“ די ערשטע פּעריאָדע ווען אױסגאַבע אין יידיש, געדרוקט אין אמעריקע.

אין לאַנדסמאַנשאַפֿטן און געמיינדעס (אין יאָר 1852 אין ניו־יאָרק, אין 1867 אין שיקאַגע, א. ד. ג.). אָט די קליינע געמיינדעס האָבן געשאַפֿן אַ סביבה פֿאַר אַן אינטעליגענצן, צוערשט פֿאַר אַ רעליגיעזער (כלי־קודשדיקע): שוחטים, חזנים, מלמדים, רבנים — און אַ ביסל שפּעטער פֿאַר אַן אויפֿגעקלערטער (משכילישער) — לערער, פרעדיקער, בוכהאַנדלער, שרייבער.

אַ 92־יעריקער זקן, שמואל הלל אייזיקס (1825—1917), אַ שרייבער אין יידיש, העברייאיש און ענגליש, און אַ מחבר פון ביכער און בראַשורן, האָט דעם שרייבער פון די דאָזיקע שורות דערציילט זיינע איבער־לעבונגען אין ניו־יאָרק פון יאָר 1847*.) ווען דער 22־יעריקער למדן איז געקומען פון סאוואַלקער גובערניע קיין ניו־יאָרק, האָט ער געפונען ווייניק היימישע יידן, און אויך דאָס ביסל איז ניט געווען אַרגאַניזירט. מאַכן אַ לעבן פון תורה אָדער השכלה איז ניט געווען מעגלעך אַפילו פֿאַר אַ „קאלוואַריער דייטש“, אַ ייד פון סאוואַלקער גובערניע, וואָס האָלט זיך פֿאַר אַ מקורב צו די דייטשע יידן. עס זיינען געווען בלויז צוויי מעגלעכע פרנסות: פּעדלען אָדער אַרבעטן. איז ער געוואָרן אַ ציגאַר־מאַכער. האָט ער געוואַלט עסן כשר, האָט ער געמוזט פּועלן ביים גויאישן בוטשער, יענער זאָל לאָזן קוילן אַן בהמה נאָכן יידישן דין. מצה האָט מען געמוזט אַליין באַקן, און דאָס האָט געקאָנט דוהכ־פירן בלויז דער, וואָס האָט געהאַט אַן אייגן הויז מיט אַ היימישן אויוון.

אין די זעכציקער יאָרן קאָנען שוין די ניי־איינגעוואַנדערטע יידישע מאַסן אויסהאַלטן אַ געוויסע צאָל אינטעליגענטע כחות. הייבן זיך אַן באַווייזן די ערשטע משכילים. צוערשט צווישן די „קאלוואַריער דייטשן“, צווישן די אימיגראַנטן פון סאוואַלקער גובערניע, ביי דער פרייסישער גרענעץ. זיי רעדן אַלע מער אָדער ווייניקער פֿאַרדייטשט, און בילדן דעם עכטן משכילישן טיפ, וואָס פֿאַראייניקט אמונה און השכלה. אַ טייל פון אָט די משכילים ווערן אין אַמעריקע ראַבאָיס אָדער פרעדיקער ביי דייטש־יידישע קהלות. די וואָס קאָנען ווייניקער דייטש, אָדער האָבן ניט קיין נייגונג צו אָט די פֿראַפעסיעס, נעמען זיך צו לערעריי אָדער מלמדות. פֿאַראַן צווישן זיי אויך אַזוינע, וואָס ווערן גיך אַמעריקאַניזירט, דערלערנען די ענגלישע שפּראַך, הייבן אַן שרייבן אין ענגליש־יידישע אויסגאַבן און גייען נאָכדעם אַריבער צו דער אַלגעמיינער ענגלישער זשורנאַליסטיק. אַנדערע ווידער טרעטן אַריין אין קאַלעדזשעס און שטודירן אויס דאָקטאָר אָדער אַדוואָקאַט.

מיט דער יידישער שפּראַך אָדער „זשאַרגאָן“, ווי זיי רופן איר אָן, האָבן זיי קיינער ניט קיין שייכות. זיי האָבן פֿאַרלאָזן די אַלטע היים, ווען געבילדעטע

* „דער עלטסטער יידישער שרייבער אין שיקאַגע“ פון קלמן צבי [מרמר] אין „יידישן רעקאָרד“, שיקאַגע, 1916.

אָדער אויפגעקלערטע מענטשן פלעגן זיך אויסדריקן שריפטלעך אין יעדער אַנדער שפראַך, נאָר ניט ייִדיש. שרייבן זיי אויך אין אַמעריקע — העברייאיש. צאָצקען זיך איינע פאַר די אַנדערע מיט זייערע העברייאישע גראַמען און מליצות. צעקריגן זיי זיך, שרייבן זיי איינע קעגן די אַנדערע „קאַרעספּאַנדענ־ציעס“ אין די העברייאישע אויסגאַבן פון דער אַלטער וועלט.

נאָר אַט די שפּיל פון דערוואַקסענע מענטשן האָט געמוזט אויפהערן, ווען זיי זיינען געקומען אין באַרירונג מיט די ברייטע ייִדישע מאַסן. איז די פאַר־דייטשטע העברייאישטן געווען באַשערט, קעגן זייער אייגענעם ווילן, צו ווערן די באַגרינדער פון ייִדישן וואָרט אין אַמעריקע. איז גראַד אַ קאַלוואַריער איידים, און אַנגעזעענער משכיל, צבי הירש בערנשטיין, געוואָרן דער אַרויס־געבער פון דער ערשטער אַמעריקאַנער צייטונג אין ייִדיש („די פּאַסט“).*

2

דער יונגער 24־יעריקער משכיל און רבנישער איידים וואָלט מעגלעך, ווי אַ סך אַנדערע פון זיין גלייכן, געוואָרן אַ ראַבאָי אָדער אַ פּרעדיקער אין אַמעריקע, ווען ניט די מלחמה צווישן פרייסן און פּראַנקרייך.

אין יולי 1870 האָט אויסגעבראַכן דער פּרייס־פּראַנצויזישער קריג. די אידישע מאַסן אין אַמעריקע האָבן געלעכצט נאָך מלחמה־נייעס. די אויפּרעגונג צווישן די דייטשע יידן, וואָס זיינען געווען באַזונדערס פאַראינטערעסירט אין דעם אויסגאַנג פון דער מלחמה, האָט אויך אַנגעשטעקט די ייִדישע אימיגראַנטן פון מזרח־אייראָפּע. בערנשטיין באַגרייפט באַלד די וויכטיקייט פון אַ צייטונג אין ייִדיש. ער נעמט זיך אונטער עס אַרויסצוגעבן.

דער פּאַקט, וואָס אין רוסלאַנד איז אַרויס אַ ייִדישע צייטונג — דער „קול מבשר“ — נאָך אין 1862, און דער אַרויסגעבער איז געווען דער זעלבער צעדערבוים, וואָס האָט אַרויסגעגעבן דעם „המליץ“, איז געווען אַ גאַראַנטיע, אַז די משכילים וועלן צושטעלן גענוג מיטאַרבעטער פאַר אַ צייטונג אין ייִדיש. די הויפּט־שוועריקייט איז געווען דער מאַנגל אין דרוק און אַ זעצער. בערנ־שטיין שאַפט זיך דאָן איין ייִדישע בוכשטאַבן און נעמט אַריין פאַר אַ שותף און מיט־רעדאַקטאָר צבי גרשוני, וועלכער האָט געקאַנט שריפטזעצערײ.

* זע זייטן 97-99.

3

צבי (הירש) גרשוני איז געבאָרן געוואָרן אין ווילנע, אין 1844. זיין פאָטער האָט אים געגעבן אַ שטרענג־רעליגיעזע דערציאונג און געהאַפּט אים צו מאַכן פאַר אַ רב, אַזוי ווי אַנדערע דריי פון זיינע ברידער. אינעם עלטער פון 16 יאָר ווערט אָבער גרשוני באַווירקט פון דער השכלה־ליטעראַטור, אין העברייאיש, און באַשליסט צו שטודירן וועלטלעכע לימודים. די פרומע עלטערן זיינען גע׳ווען קעגן זיין באַשלוס. פאַרלאָזט דער יונגער גרשוני זייער הויז און טרעט אַריין קעגן זייער ווילן אין דער ווילנער ראַבינער־שול. ער ווערט דאָרט באַלד אַריינגענומען אינעם פערטן קלאַס, וואו ער ווערט איינער פון די בעסטע שילער. באַזונדער ווייזט ער אַרויס גרויסע פיזיקייטן צו שפראַכן. ער ווערט איינער פון די געציילטע העברייאישע סטיליסטן.

צוויי יאָר שפעטער, אין 1864, ענדיקט גרשוני די ראַבינער־שול פאַר לערער־פעדאָגאָג, און טרעט אַריין אין דעם פילאָסאָפישן אַפטייל פון דער פעטערבורגער (איצט לענינגראַדער) אוניווערזיטעט. פראַפעסאָר כוואַלסאָן, אַ געטויפטער ייד, רעקאָמענדירט גרשונין אוראַקן אין קריסטלעכע הייזער. האָט זיך דאָרט גרשוני פאַרליבט אין זיינער אַ שילערין, די איינציקע טאַכטער פון גראַף אוואַראַוו, אַן אַנגעזעענער הויכער ביוראָקראַט. ווי פיל אַנדערע אין יענער צייט, טויפט זיך גרשוני, כדי צו קאַנען בעטן די הענט פון דער פרוי, וואָס ער האָט געליבט. נאָר איידער עס געלינגט אים צו געווינען דאָס האַרץ פון דער געליבטער, באַפאַלט גרשונין אַ טיפע חרטה אויף זיין שמד.

צעפרעסן פון חרטה און געוויסנביסן, האָט דער 22־יעריקער סטודענט פאַרלאָזן די צאַרישע הויפטשטאָט מיטן באַשלוס אויסצואוואַנדערן אין אַ לאַנד, וואו ער זאָל קאַנען אַפּוואַשן פון זיך דעם מיאוסן פּלעק פון שמד.

מיט גרויס מי האָט גרשוני זיך דערשלעפט קיין בערלין. נאָר ער קאָן דאָרט לאַנג ניט פאַרבלייבן אָן אַ פּאַס. פאַרט ער אָפּ (אין סעפטעמבער 1866) קיין לאַנדאָן, וואו ער פאַלט אַריין, צוליב זיין „גרינקייט“, אין דער נעץ פון די מיסיאָנערן. ער צאַפּלט זיך דאָרט איבער אַ יאָר צייט און ווייס ניט ווי אַזוי זיך צו באַפרייען. ער לערנט זיך דערווייל אויס די ענגלישע שפראַך, ווי אויך אַ פאַר מלאכות: זייגערמאַכעריי און שריפטזעצעריי. נאָר זיין געדאַנק איז כסדר פאַרנומען מיט פּלענער ווי אַזוי זיך אַרויסצודרייען פון די מיסיאָנערסקע הענט.

צופעליק האָט גרשוני איינמאַל באַגעגנט אין גאַס זיין ווילנער לאַנדסמאַן, דעם משכיל חיים זלמן עליאַשעוויץ (חזא"ל). יענער מאַכט פון אים חווק. ער זאָגט: אויב דו ווילסט זיין אַ קריסט, טאָ קער זיך אום צוריק קיין רוסלאַנד, וואו מיט דיין וויסן און מיט דינע פּיאַיקייטן קאַנסטו דערגרייכן צו אַ הויכער שטופּע. גרשוני באַשליסט דאָן גלייך צו האַנדלען. ער ווענדט זיך צום לאַג-דאָנער אויבער-ראַבינער דר. נתן אַדלער, און דערציילט אים אַלצדינג. יענער ראַט אים צו פאַרלאָזן תּיכּף ענגלאַנד, וואו די מיסיאָנערן וועלן אים ניט מער צורו לאָזן. דר. אַדלער רעקאָמענדירט אים צו חשובע יידן אין פאַריז, אים העלפן שטודירן אין דער סאַרבאַן. נאָר די מיסיאָנערן אינטריגירן קעגן אים און זוכן אונטערצוגראַבן זיין פרעסטיזש. באַשליסט גרשוני איינמאַל פאַר אַלע מאָל דערציילן עפנטלעך זיין טראַגעדיע און דערמיט אַוועקנעמען ביי דער פאַרלוימדונג איר גיפּט. ער טוט דאָס אין אַן אַרטיקל, "ומודה ועוזב ירוחם", אין דריי נומערן פון "המגיד" (סעפטעמבער-אָקטאָבער 1868). ער דערציילט פון זיין שמד און חרטה, וואַנדערן און ליידן, פאַרפּירטקייט (פון די מיסיאָנערן) און רעטונג. ער ענדיקט זיין בריוו מיט די ווערטער:

"זאָל אויף מיר עדות זאָגן דער געלערטער משכיל ה' חזא"ל, אויב איך בין ניט אַוועק פון לאַנדאָן אין אויסערסטער נויט, און געלאָזן הינטער זיך הויכגעשטעלטע פּערזאָנען, קריסטן, וועלכע האָבן געוואָלט, און געקאָנט, טאָן מיט מיר גוטס, אויב איך וואָלט נאָר איינגעווייליקט צו פאַרבלייבן ביי זיי. "קומט און זאָגט עדות אויף מיר, יעדער מענטש, וואָס ווייס אַלץ גענוי וועגן מיין לעבן אין לאַנדאָן — — אויב איך האָב ניט געזוכט כסדר דעם וועג צוריק צו מיין פּאַלקס.

"זאָלן אויף מיר עדות זאָגן אויך די מענטשן, וועלכע האָבן מיך דאָ דערקענט: אויב שוין ניט דריי חדשים ווי איך וואַלנער זיך דאָ אַרום אין עלנט און נויט, אויב דאָס זיינען ניט מינע ווערטער: "בעסער שטארבן פון הונגער און באַגראַבן ווערן צווישן יידן, איידער צו לעבן אין פאַרנעגניג צווישן די מיסיאָנערן."

"הלוואי ווערט מקוים מיין וואונטש, אַז מיין אויפריכטיקע תשובה זאָל ווערן באַקאַנט צווישן עולם, וועלן ווערן געטרויסט מינע פאַמיליע-אַנגער-העריגע, וועמעס פּנימער איך האָב באַדעקט מיט שאַנד דורך מינע שלעכטע מעשים, און צו וועמען מיין האַרץ האָט געלעכצט ווידערצוקערן זייער פאַר-לאָרענער ערע."

צום סוף דריקט גרשוני אויס דעם וואונטש, אַז יונגעלייט אין זיינע יאָרן זאָלן זיך נעמען פון אים אַ ביישפּיל, און באַגרייפן דעם שרעקלעכן צושטאַנד פון איינעם, וואָס האָט געזינדיקט ווי ער. זיין לעצט וואָרט איז אַן אַפּיל צום יידישן עולם:

"פאַרשטויסט מיך ניט פון אייער געזעלשאַפּט!"

גרשונים ווידוי איז געווען באַגלייט מיט אַ נאַכוואַרט פון שניאור זאַקש. דער דעמאָלט פּאָפּולערער העברייאישער שריפטשטעלער האָט עדות געזאָגט, אַז גרשוני איז אויפריכטיק מיט זיין חרטה אויף דער פאַרגאַנגענהייט און מיט זיין ליבע צום יידישן פּאָלק. זאַקש שילדערט אויך די גלעזנצנדיקע פּיאיקייטן, שפּראַכן־קענטשאַפט און געלערזאַמקייט פון דעם 24־יעריקן גרשוני, און אַפּע־לירט מען זאָל אים ניט לאָזן „אויסגיין פאַר הונגער חלילה“...

אין גרשונים ווידוי ווערט ניט דערמאַנט אין וועלכער שטאַט און אין וועלכן לאַנד ער האָט זיך געטויפט. דערביי ווערט שוין אויך אויסגעלאָזן דער גאַנצער עפיזאָד פון גרשונים ליבע — דער הויפט־מאַטיוו פאַר זיין שמד. נאָר זאָז וואָרט ווי ליבע האָט זיך ניט אַריינגעפאַסט אין לומדישן „המגיד“. אַלץ וואָס האָט אַ שייכות מיט רוסלאַנד האָט קענטיק געמוזט ווערן אויסגעלאָזן, כדי דער „המגיד“, וואָס האָט זיך געדרוקט אין פּרייסן, זאָל ניט ווערן פאַר־באַטן פון רוסישן צענזור.*

צבי גרשונים האָפּענונג, אָבער, אַז נאָך זיין ווידוי וועט ער שוין קאַנען פאַרבלייבן רואיק אין פאַריז, איז ניט מקוים געוואָרן. ס'איז דעריבער ניט ריכטיק, וואָס ש. ל. ציטראָן דערציילט, אין זיין בוך „משומדים“, אַז נאָך דעם דאָזיקן ווידוי האָבן פאַריזער יידישע גדולים געעפנט פאַר גרשונין אַלע טירן, נאָר ער האָט ניט געוואַלט בלייבן דאָרט. האָט זייער חברה „כל ישראל חברים“ (די „אַליאַנס“) אים געגעבן די רייזע־קאַסטן קיין אַמעריקע. צווישן גרשונים

(* פאַראַן נאָך אַ נוסח וועגן גרשונים זינד און תשובה. לויט יענעם נוסח, וואָס ווערט דאָ דערציילט מינדלעך, האָט גרשוני זיך געשמדט ניט אויס ליבע. נאָר אויס אַפיקורסות. נאָכן חרטה האָבן איז ער ניט אַוועק קיין בערלין, נאָר געווען דריי יאָר אַ פּרוש אין לאַמזע, פּוילן. ווען זיין ווילנער יידישע געליבטע האָט ניט געוואַלט פון אים מער וויסן, איז ער אָפּגעפאַרן קיין ברעסלוי שמודירן אויף ראַבינער. זיין לערער, דער יידישער היסטאָריקער, פּראָפּעסאָר גרעין, האָט אים געראַטן פאַרן נאָך ענגלאַנד א. א. וו. די אַלע מעשיות זיינען וואַרשיינלעך אויסגעשפּונען גע-וואָרן פון זיין ענגלישער דערציילונג „דער גלגול פון אַ ליטווישן יונגל“, וואו עס איז נאָמיירלעך פאַראַן מער דיכטונג ווי וואַרהייט, אין זיין בוך „סקעטשעס אָוו דזשואיש לייף ענד היסטאָרי“ (ניו-יאָרק, 1873). ניט ריכטיק איז אויך די באַ-הויפטונג פון הערמאַן עליאַסאָף, אין זיין קורצער ביאָגראַפיע פון גרשונין (אין „רעפּאָרט אַדוואַקאַט“, מאי 1901), אַז גרשוני האָט זיך קיינמאַל ניט געשמדט, נאָר ער האָט געמוזט פאַרלאָזן רוסלאַנד צוליב פּאָליטישע מאַטיוון. גרשונים אויגענער ווידוי לייקנט דאָס אָפּ.

מאָנסקריפטן אין מיין רשות געפינט זיך אַ קאַפּיע פון זיינעם אַ בריוו צו פּרץ סמאַלענסקי, דעם רעדאַקטאָר פון „השחר“, וואו ער דערציילט וועגן דעם אַזוי:

„אויסער דעם פּאַרשער שניאור זאַקש האָט מיר קיינער ניט געהאַלפּן אין מיין נויט. אומזיסט האָב איך זיך געווענדט צו א. כ. [אַלבערט קאַהן], מיר צו געבן אַ וועלכע עס איז שטעלע, איך זאָל מיך קאַנען דערנערן. אומד זיסט האָב איך זיך געווענדט צו די, וואָס האָבן געקאַנט לינדערן מיין נויט, נאָר קיינער האָט מיר ניט געהאַלפּן. וואָלט איך געוואוסט, אַז זיי געטרויען מיר ניט דערפאַר, וואָס איך האָב זיך אַליין באַשולדיקט: „איך האָב פאַר-ראַטן מיין פּאַלק און מיין גאַט“, וואָלט איך געשוויגן. נאָר ווען איך האָב איינגעזען, אַז אַ סך פאַראַכטן מיך דערפאַר, וואָס איך בין אַ געבאַרענער פון ליטע (אויך אין דעם האָב איך זיך אַליין אַרויסגעגעבן, ווייל רעדנדיק גוט דייטש האָב איך געקאַנט זאָגן, אַז איך בין אַ דייטשער), און אַז אַ סך פון די וואָס האָבן געהאַלפּן אַזוינע זינדער, וואָס האָבן ניט תשובה געמאַן, זיינען גלייכנילטיק צו מיר, בין איך געוואָרן פאַרביטערט און באַשלאָסן צו פאַרלאָזן פאַריז.

„מיין ערשטער פּלאַן איז געווען צו גיין נאָך ווין, נאָר די פּאַלשקייט פון א. כ. האָט מיר דאָס געשטערט. נאָכדעם ווי ער האָט מיר צוגעזאָגט צו געבן די רייזע-קאָסטן, האָט ער חרטה געהאַט. בין איך געוואָרן אויף אים אין בעס און אים געשריבן ביטער אין אַ בריוו: „Chi non one", vuoli non merite, און מער וועל איך פון אייך קיין זאַך ניט אַננעמען.“ האָב איך באַשלאָסן פאַרן קיין אמעריקע. בין איך געקומען קיין לאַנדאָן און אַלציינג דערציילט דעם פּראָפּעסאָר מאַרקס. האָט ער מיר געשיקט אַהער און מיר געגעבן גוטע רעקאָמענדאַציעס. אַ דאַנק גאַט, האָב איך דאָ געקראָגן אַרבעט ביי אַן אַרויסגעבער פון אַן ענגלישער צייטונג און בין אויך געוואָרן אַ לערער אין אַ שולע און איך האָב אויף חיונה. איך האָב אויך אָפּגעשיקט דעם פּראָפּעסאָר מאַרקס אַלץ וואָס ער האָט מיר געליען.“

פּראָפּעסאָר מאַרקס האָט גרשונין מיטגעגעבן אַ רעקאָמענדאַציע-בריוו צו אַ ניו-יאָרקער ראַבאָאי, דר. שמואל אַדלער. נאָר אין איילעניש האָט דער פּראָפּעסאָר פאַרגעסן אונטערצושרייבן זיין נאָמען. גרשוני האָט דאָס אַנטדעקט ערשט ווען ער איז שוין געווען אין אמעריקע. האָט ער זיך צוליב דעם ניט באַנוצט מיט דער רעקאָמענדאַציע, נאָר איז אַוועק זוכן אַרבעט אין אַן ענגליש-יידיש וואַכנבלאַט. ער האָט זיך פאַרגעשטעלט אַלס שרייבער אין פיר שפּראַכן: ענגליש, דייטש, פּראַנצויזיש און העברעאיש. די פינפטע שפּראַך, יידיש, האָט ער נאָטירלעך ניט געטאַרט דערמאַנען פאַר דעם משכילישן רעדאַקטאָר. מעגלעך, אַז אויך גרשוני אַליין האָט דעמאָלט נאָך ניט געהאַלטן פון דער מעגלעכקייט צו שרייבן אין יידיש, כאָטש ער האָט אין עלטער פון 16 אָדער 17

יאר אנגעשריבן א יידיש ליד, „דער צימבל“, צו וועלכן הירש ניסן גאלאמב האט פארפאסט מוזיק.*)

דער רעדאקטאר פון דער ענגליש-יידישער צייטשריפט האט באשטעלט ביי גרשוני א דערציילונג פון יידישן לעבן און זיך באדונגען מיט אים 5 דאלער א קאלום. נאר נאכדעם ווי דער רעדאקטאר האט אפגעדרוקט אכט קאלומס, האט ער דעם „גרינעם“ יונגענמאן געגעבן בלויז זעקס דאלער. ווען גרשוני איז געקומען מאנען דאס איבעריקע, האט אים דער רעדאקטאר אן-שטאט געלט געגעבן א רעקאמענדאציע צום משכיל ווידאווער, פרעדיקער פון טעמפל „בני ישורון“. דער משכיל, א „קאלואריער דייטש“, האט ניט געפונען פאר דעם הויך-אינטעליגענטן גרשוני קיין בעסערע שטעלע, ווי אים רע-קאמענדירן פאר א „וואטשמאן“ (שומר) אין הויז פון זיינעם, ווידאווערס, א פריינט, וואס האט געזאלט אפפארן נאך אויסלאנד. נאר גרשוני האט ניט געהאט קיין סענט געלט מיט וואס צוצופארן צו יענעם פלאץ. האט אים דער משכיל געשענקט 25 סענט.

צו גרשוניס גליק האט פראפעסאר מארקס געשריבן א בריוו צו דר. שמואל אדלער אין ניו-יארק און געפרעגט אויף אים. האט יענער אויפגעזוכט גרשוני און זיך דערוואוסט פאר וואס דער פיינפילנדיקער גרינער יונגענמאן האט אים ניט באזוכט. דר. אדלער האט באלד רעקאמענדירט גרשוני פאר א לערער אין טעמפל עמנואל און אים אויך פארשאפט פריוואטע אוראקן. קיין גרויסע גליקן האט גרשוני ניט געמאכט פון זיין לערעריי, נאר די טעג פון אויסערסטער נויט זיינען שוין פאר אים געווען פאריבער. בפרט, אז ער האט פון צייט צו צייט אויך עפעס וואס פארדינט פון זיין זשורנאליסטישער טעטיקייט אין ענגליש.

6

דער גלענצנדיקער פובליציסט גרשוני (אויף וועמען זיינער א רעדאקטאר, דזש. פ. סאלאמאנס, האט געזאגט: „ער נעמט א גן-עדן-פעדער, טונקט אין אין גאל, און שרייבט“) האט נאך אין אייראפע פאנטאזירט פון ארויסגעבן א צייטונג פאר די יידישע מאסן. אין א בריוו פון 5טן אויגוסט, 1867, צום דייטש-יידישן מיסיאנער דר. שווארץ, שרייבט גרשוני, אז דער בעסטער וועג אויפ-צוקלערן די יידישע מאסן זיינען צייטונגען. נאר גרשוניס פאדערונג פון א צייטונג, זי זאל זיין א וואפן פון אויפקלערונג, איז פון די העברייאישע רעדאק-טארן פון יענער צייט ניט דערפילט געווארן.

(*) זע אויבן, זייט 7.

צווישן גרשונים מאָנסקריפטן געפינט זיך אַ בריוו, אויף פיר זייטן, גע-
שריבן קענטיק אַלס ענטפער אויף אַן איינלאָדונג מיטצואַרבעטן אין אַרטאָ-
דאָקסישן „הלבנון“. דער פרומער רעדאַקטאָר האָט געשריבן גרשונים, אַז דער
„לבנון“, וויל ניט וויסן און לאָזן וויסן, „וואָס עס קומט פאַר צווישן אונדזערע
ברידער“, נאָר ער וויל האָבן פאַר זיינע לעזער „פאַרוואַנדערדיקע פאַסירונגען
[סענסאַציעס], וואָס זאָלן אָנפילן זייערע אויערן“.

גרשוני לאַכט ביטער אויס אַזאַ מין „צייטונג“. ער מאַכט חוּזק פון
„הלבנון“ס פרומקייט און ערד-פרעמדשאַפט. ער זאָגט זיך אָפּ צו שרייבן פאַר
אים. ער ראַט אים אויסצושרייבן די טעגלעכע צייטונגען פון אמעריקע, די
„דיילי ניוס“ [אַ סענסאַציאָנעלע געלע צייטונג פון יענער צייט] א. ד. ג. „און
פון זיי וועסטו איבערזעצן פאַר דייע לעזער אין דער הייליקער שפראַך
— — אַלע סענסאַציעס, וואָס דו וועסט נאָר קריגן“.

דערביי רעכנט גרשוני אויס אַ שרעקלעכן צעטל פון פאַרברעכנס און
אויסגעלאַסנקייטן, מיט וועלכע די אמעריקאַנער געלע פרעסע איז אָנגע-
פיקעוועט. גלייכצייטיק רייסט גרשוני אַרונטער די מאַסקע פון צביעות פון
דער אַרטאָדאָקסישער העברייאישער צייטונג, וואָס זוכט צו שפייזן אירע לעזער
מיט אַזאַ שמוץ. גרשוני מוסרט אויס דעם אַרטאָדאָקסישן רעדאַקטאָר פון
„לבנון“, ווי אַ צעלאָזן נאַריש יינגל, און באַמערקט צום סוף:

„נאָר איינס בעט איך דיר איצט, דו זאָלסט ניט דערמאָנען מיין נאָמען
אין צייטונג, סײַדן צו שאַנד, אויף וויפיל דו קאָנסט און ווי עס וועט איינפאַלן
עמעצן פון די „וואַנדער“ באַשרייבער, ווײַל אויב דער „לבנון“ וועט מיר
לױבן, וועל איך זיך שעמען.“

ניט צופרידן איז גרשוני געווען אויך פון האַלב-אַרטאָדאָקסישן „המגיד“,
און אַפילו דער משכילישער „המליץ“ האָט אים ניט גאַנץ צופרידן געשטעלט.
אין זײַן פריער דערמאָנטן בריוו צו פּרץ סמאַלענסקי, וועלכער האָט אין
סעפטעמבער 1868 אָנגעהויבן אַרויסגעבן זײַן פּראָגרעסיוון חודש-זשורנאַל
„השחר“, שרייבט גרשוני:

„הרש"ו (שניאור זאקש), וואָס איז סימפּאַטיש צום „המליץ“, האָט מיר
געבעטן צו ווערן זײַנער אַ קאַרעספּאָנדענט. פון „המגיד“ האָט מיר אָפּגע-
עקלט, ווײַל ער איז אַ צבועק. ער דרייט זיך אַהער און אַהין, כדי צו געפינען
חן אין די אויגן פון די פינסטערלינגס, וואָס זײַער נאַנצער וועזן איז פּאַנאַטזום
און אַבערגלױבן.“

„נאָר ניט אַלע מײַנע געדאַנקען קאָן איך אויסדריקן אויך אין „המליץ“
— — אין אַ צײַטונג, וואָס גײט אַרויס אין רוסלאַנד, וואו די האַנט פון
צענזאָר קאָן אָפּהאַקן די פּלאַנצן פון פּרײַען וואָרט. דערצו זיצט ער צווישן
דערנער, צווישן פרומאַקעס און צבועקעס, וואָס דאָס קאָזט אים ניט פאַר-“

ווירקלעכן זיין גוטע אבזיכט, צו רעדן וועגן יעדער פרייער און נייער זאך אין יידישן לאַגער, טאַמער וועט דאָס אים שאַדן."*

7

באוועגט פון פראַגרעסיווע געדאַנקען איבערן יידישן זשורנאַליזם און איבער דער יידישער שפראַך, איז דער באַגאַבטער זשורנאַליסט און געלערטער צבי גרשוני געווען די פאַסנדיקסטע פּערזאָן פאַר דער ערשטער לעגייטימער אַמעריקאַנער צייטונג אין יידיש. נאָר גרשוניס אַלע גרויסע מעלות וואָלטן ניט געווען גענוג, אָז בערגשטיין זאָל אים אַריינגעמען פאַר אַ שותף און רעדאַקטאָר, ווען ער וואָלט ניט געקאַנט די מלאכה פון אַ זעצער.

גרשוניס הויכע זשורנאַליסטישע פאַדערונגען זיינען פון געשעפטס־שטאַנדפונקט געווען אַ חסרון. דערצו איז ער נאָך געווען צעקריגט מיט אַ היפשער אַזאַל ניו־יאָרקער משכילישע ראַבאָיס און פרעדיקער.

אין אַ ניט־געענדיקטן בריוו פון יענער צייט צום רעדאַקטאָר פון „המגיד“, שרייבט גרשוני אויספירלעך וועגן זיינע שונאים. מיר דערוויסן זיך דאָרט, אַז גרשוני האָט באַטראַכט אַ געוויסן ראַבאָי, ח. ג. ווידאווער, פאַר ניט קיין פיינעם מענטשן, און געהאַפן אים דעמאַסקירן אין „הלבנון“. האָבן יענעמס פריינט זיך נוקם געווען אָן גרשוני און אַריינגעשריבן קעגן אים אַ פאַסקוויל אין „המגיד“, וועמעס רעדאַקטאָר, א. ל. זילבערמאַן, איז געווען אַ פריינט פון ווידאווערן.

אין זיין בריוו צו זילבערמאַנען רעדט גרשוני מיט פאַראַכטונג קעגן אַט די משכילים, און כאַראַקטעריזירט יעדן איינעם באַזונדער. ער שאַנעוועט אויך ניט זילבערמאַנען גופא, און באַשולדיקט אים אין דרוקן ליגנס באַוואוסט־זיניק. גלייכצייטיק, אין אויגוסט 1870, שרייבט אויך גרשוני צו שניאור זאַקס אין פאַריז, און ראַט אים זיך ניט אַנצונעמען ראַבאָי ווידאווערס כבוד, ווייל עס זיינען דאָ גענוג פאַקטן צו באַשטעטיקן אַלץ, וואָס מ'האַט וועגן אים גע־שריבן. דערביי דריקט אויס גרשוני זיין צופרידנקייט, וואָס ער איז געקומען קיין אַמעריקע, ווייל ער דערנערט זיך פון דער אַרבעט פון זיינע אייגענע הענט און קאָן אויסנוצן זיינע פּיאי־קייטן. „און אויב איך וואָלט אַפילו געקומען קיין ניו־יאָרק בלויז אויפצודעקן די פאַלשקייט פון די, וואָס באַנוצן זיך מיטן שטריימל און צו וואַרענען די וועלט קעגן זיי, וואָלט מיר אויך געווען גענוג.“ אַנהויבן אַ נייע צייטונג מיט אַזאַ רעדאַקטאָר, וועלכן איינפלוסרייכע קעגנער רופן אָן „משומד“ און „מיטיאַנער“, איז באמת געווען ניט אנגענעם.

* דאָ ווערן אויסגעלאָזן אַ ריי זאַצן פון אַט דעם בריוו און פון אַ צווייטן מאַנסקריפּט, וואָס זיינען שוין ציטירט אויף זייטן 8-9.

נאָר דער אַרויסגעבער, צבי הירש בערנשטיין, האָט זיך ניט געקאָנט העלפן. גרשוני איז געווען דער איינציקער יידישער זעצער, וועלכן בערנשטיין האָט געקאָנט קרייגן. בפרט אַז גרשוני איז געווען אַ פּיאיִקער זשורנאַליסט און איז, אונטערן נאָמען הענרי גערסאָני, שוין געווען באַקאַנט אויך אין דער ענגלישער פרעסע.

מיט גרשונין פאַר אַ שותף און רעדאַקטאָר זיינען שוין די פאַרבאַרייטונגען פאַר דער נייער צייטונג צוגעגאַנגען שנעל. אין אויגוסט 1870, ווען די פרייסיש־פּראָנצויזישע מלחמה איז געווען אין רעכטן ברעך, איז אַרויס דער ערשטער נומער פון דער ערשטער אַמעריקאַנער צייטונג אין יידיש — „די פּאָסט“*.)

די קוועלן פאַר אַט דער אַרבעט זיינען, אויסער די פריער־דערמאָנטע גרשוני-ביאָגראַפיעס און גרשוני-מאַנסקריפטן, ווי אויך זיין ווידוי אין „המגיד“ פון סעפט-אָקט. 1868, אויך נאָך:

צבי גרשוניס קאַרעספּאָנדענצן אין „המליץ“, 1868—1870.

„הצפה בארץ החדשה“, ניו-יאָרק, 1871.

צבי הירש בערנשטיינס קאַפיטל מעמואַרן אין „ילקוט מערבי“, ניו-יאָרק, 1904. נעקראָלאָגן און נאָטיצן וועגן בערנשטיין און גרשוני אין דער יידישער, העב-רויאישער און ענגליש-יידישער פרעסע פון זייער צייט.

מיטטילונגען (מינדלעך) פון גרשוניס פרוינט יהודה בוכהאלטער, אין ניו-יאָרק, און פון גרשוניס שוועסטערס מאַכטער חוה שאַבאַד, אין שיקאַגע (דורך ראובן יוקלסאָן) און פון זיין לאַנדסמאַן ה' חייט אין ניו-יאָרק.

(„האַמער“, אַפּריל, 1926.)

גרשוניס לעבן נאָכדעם ווי ער האָט פאַרלאָזן „די פּאָסט“ איז נאָך ניט גענוי אויסגעפאַרשט געוואָרן. באַזונדער איז ניט באַקאַנט זיין שפּעטערער שרייבן אין דער יידישער פרעסע. יחזקאל סאַראָזאָן פון די „גאַזעטן“ און „טאַגע-בלאַט“ האָט דעם שרייבער פון אַט די שורות פאַרויזכערט. אַז גרשוני האָט אין זיי מיטגעאַרבעט אַ סך יאָרן נאַכאַנאַנד. צי ער האָט דאָרט געשריבן אין יידיש, אָדער בלויז אין דער העברייאישער אָפטיילונג פון די „גאַזעטן“ און אין דער ענגלישער פון „טאַגעבלאַט“, און צי ער האָט דאָרט געשריבן אונטער זיין אייגענעם נאָמען, דאָרף נאָך אונטערזוכט ווערן, אויך איצט. ביים סוף יאָר 1943. מער באַקאַנט איז וועגן זיין ליטעראַרישער טעטיקייט אין העברייאיש, ענגליש און דייטש. מיט דער העברייאישער פרעסע איז גרשוני געווען פאַר-בונדן אַרום דרייסיק יאָר אַלס שרייבער, און אַמאָל אויך אַלס אַנענט (אין מאַי

* זע אַנמערקונג אויף זייט 100.

1871 איז געווען אַנאַנסירט אין די „דזשואיש טיימס“, אַז מ'קאַן קריגן דעם „המליץ“ ביי ה. גערסאַני אויף דעם אַדרעס פון אַט דער ענגליש-יידישער צייטונג אין ניו-יאָרק). איז אויך געווען דער גרינדער פון דער חברה „חובבי שפת עבר“ (ליבהאַבער פון העברייאיש). ער האָט מיט געאַרבעט אין אַ סך העברייאישע צייטונגען און אויך אינעם זשורנאַל „השלח“, אונטער דער רעדאַקציע פון אַחד העם, וואו ער, גרשוני, האָט אויפגעדעקט די עקאָנאָמישע מאַטיוון פונעם רעפּאָרם-ייִדנטום. אין זיינע אַרטיקלען אין די אַמעריקאַנער העברייאישע אויסגאַבעס האָט גרשוני אויך געשריבן וועגן די „העכערע ביבל־קריטיק“. ער האָט עס אויך פאַרעפנטלעכט אין באַזונדערע בראַשורן (ניו-יאָרק, 1895).

די מערסטע פון זיינע ליטעראַרישע און זשורנאַליסטישע אַרבעט אין געשריבן אין ענגליש. ער האָט מיטגעאַרבעט אין דער „ניו-יאָרק סאַן“, דהי אינדיפענדענט און אַנדערע דעמאָלט הויך-אַנגעזעענע אויסגאַבעס. דאָרט האָט ער אויך פאַרעפנטלעכט זיין סעריע אַרטיקלען איבער „יידישע רענע-סאַנס“ און איבער ליליענטאַלן, וועלכן ער האָט שאַרף קריטיקירט פאַר זיין שטעלונג צו די רוסישע יידן און פאַר זיין קאַריעריזם אין אַמעריקע. וועגן דער ניט־פריינטלעכער שטעלונג פון געוויסע יאַהודים צו די יידישע אימי-גראַנטן פון מזרח-אייראָפּע האָט גרשוני אויך פאַרעפנטלעכט אין ענגליש אַ בראַשור מיטן נאָמען „ייד קעגן ייד“. אָנהויב 1871 איבערזעצט גרשוני לאַנג-פעלאַס ליד „עקסעלסוזאַר“ אין העברייאיש. לאַנגפעלאַ שיקט אים צו אַ דאַנק-בריוו און די „לאַנגפעלאַ ליטעראַרי סאַסייעטי“ דערוויילט אים, גרשוני, פאַר אַן ערן-מיטגליד.

אין 1873 פאַרעפנטלעכט גרשוני זיין פריער דערמאָנטן באַנד דערציילונג-גען: „סקעטשעס אָוו דזשואיש לייף ענד היסטאָרי“ (סקיצן פון יידישן לעבן און געשיכטע). דאָס בוך האָט די מאַטאָ: „כ'זוך ניט רייכקייט און באַרימט־קייט, מיין ציל איז נאָר צו זיין ניצלעך“. די ערשטע צוויי דערציילונגען זיינען פונעם יידישן לעבן אין ליטע. איינע, „דעם משוררס נקמה“, איז אַ נאַכאַמונג פון מרדכי אהרן גינצבורגס „תקון לבן הארמי“, די צווייטע; „דער גלגול פון אַ ליטווישן יינגל“ (די לענגסטע דערציילונג אינעם בוך) שילדערט אין אַן אויטאָביאָגראַפישער פאַרם דאָס לעבן פון אַ יידישן בחור פון דער ישיבה ביז צום אוניווערזיטעט. אַן ספק האָט דאָרט גרשוני אַריינגעשפונען אויך מאַמענטן פון זיין אייגענעם לעבן. די איבעריקע דערציילונגען זיינען היסטאָרישע: „רבי אלחנן“, די לעגענדע פון אַ יידישן יינגל, וואָס איז געוואָרן אַ פאַפּסט און נאָכדעם זיך צוריק מגייר געווען, פריי באַאַרבעט נאָך קאַמפּערט: „דער פאַל פון ביתר [בעטער] און די צען הייליקע מאַרטירער“; „דער גר־צדק“, די לעגענדע פון גראַף פאַטאַצקי, וואָס האָט זיך מגייר געווען און איז

דערפאר פארברענט גוואַרן אויף אַש דורך דער קאָטוילישער קירך אין ווילנע. פון זיינע איבערזעצונגען פון רוסישער פּאָעזיע און פּראָזע אין ענגליש איז אַרויס אין בוך-פּאַרם טורגעניעווס צוויי דערציילונגען „אַן אומגליקלעכע פּרוי“ און „אַסיאַ“ (ניו-יאָרק, 1886).

צבי גרשוני האָט אויך אַליין אַרויסגעגעבן צוויי צייטשריפטן: אַ וואָכנ-בלאַט „דהי דזשואיש אַדווענס“, אין ענגליש און דייטש, שיקאַגע (1878—1881) און אַ חודש-זשורנאַל „דהי מאַקאַביען“ (דאַרט, 1882). אין זיינע אַרטיקלען איבער אַרבעטער-פּראָגן אין זיין אייגענעם זשורנאַל דערקלערט גרשוני, אַז דער מיטקלאַס וועט פאַרשווינדן. ס'וועלן בלייבן נאָר די גבירים און זייערע אַרעמע שקלאַפּן. ער ווייזט אָן, אַז אַלץ ווערט אָפּגעקויפט פונעם „עם האַרץ“ פאַר געלט; אַז איינפלוסרייכע זשורנאַלן האָבן מורא צו שרייבן קעגן זייערע „אָדווערטיזער“ (אַנאַנסן-געבער); אַז די רייכע פירמעס קאָנ-טראַלירן די פּרעסע. גרשוני דערקלערט, אַז רייכקייט קאָנטראַלירט גיט בלויז די פיזישע אַרבעטער, נאָר אויך די גייסטיקע. ער שרייבט אַזוי: „דער ערלעכער ליטעראַרישער אַרבעטער מוז פאַקטיש זיך מקריב זיין פאַר זיין אידעאַל פון מענטשן-ליבע און פּראָגרעס.“

אין דעם „מאַקאַביען“ געפינען זיך אויך פון גרשוני אַרטיקלען איבער ליטעראַטור, יידישע געשיכטע, דאַרווין, סאַלוואַדאָר (יידישער נאַציאָנאַלער דענקער אין פּראַנקרייך), רענאַן א. א.

אַ געוויסע צייט האָט גרשוני פאַרנומען ראַבינער-שטעלעס אין דער סאַט (מייקאַן און אַטלאַנטאָ) און אין שיקאַגע. אין 1878 איבערצייגט זיך גרשוני, אַז ער איז ניט גענוג גלויביקער צו זיין אַ ראַבאָי און אַז ער איז אַ קעגנער פון דער קירך בכלל, גיט ער זיך אָפּ פון דעמאָלט אָן בלויז מיט זיין ליטע-ראַרישער אַרבעט. אַ געוויסע צייט פלעגט ער נאָך אַמאָל האַלטן רעדעס אין ענגליש אין רעפּאָרם-טעמפלען, כאַטש ער איז געווען אַ קעגנער פון רעפּאָרמיזם און איז אַרויסגעטראַטן קעגן זייער גאַנצער פּילאָסאָפּיע פונעם יידנטום. שפּע-טער, ווען ער בייט זיין דירה אין ניו-יאָרק, פאַרבייט אויך גרשוני, אין דער דירעקטאָרי, זיין באַצייכענונג אַלס „רעוורענד“ אויף זשורנאַליסט.

אין די לעצטע יאָרן פון זיין קורצן לעבן איז ער געווען קראַנק און אַרעם. ער שטאַרבט אין עלטער פון 54 יאָר, דעם 17טן יוני, 1897. זיין פּרוי, אַ גע-וועזענע „פּאַבליק-סקול“-לערערין, אַ טאַכטער פון אַ דייטש-יידישער משפּחה, מאַרקס, איז געשטאַרבן אַרום צען יאָר שפּעטער. קיין קינדער האָבן זיי ניט איבערגעלאָזן.

דער ערשטער יידישער צייטונג־טרַאָסט*

אינעם פּרילינג 1894 האָט די „יידישע גאַזעטן“ געפֿיערט איר 20טן געבורטסטאָג. זי איז דעמאָלט געווען די איינגעפונדעוועסטע יידישע צייטונג אין אַמעריקע. זי האָט געהאַט אויך אַ רייכע טעגלעכע אויסגאַבע „דאָס יודישע טאַגעבלאַט“ און האָט קאָנטראָלירט אַ ריי פּראָווינציעלע צייטונגען. אין איר יוביליי־אויסגאַבע, דעם 20טן אַפּריל, 1894, באַרימט זי זיך, אַז זי האָט באַזיגט אַלע אירע קאָנקורענטן און געזען אומקומען פּערציק יידישע צייטונגען, „מייסטנס אַזעלכע, וועלכע זיינען אַנטשטאַנען בלויז די גאַזעטן צו פּאַרניכטן, און דער סוף איז געווען, אַז זי האָט פֿילע פּון זיי איינגעשלונגען. מאַריס ראָזענפעלד באַזיגט זי דעמאָלט, אין איר יוביליי־נומער, אין אַ ליד מיטן נאָמען „דער שטאַלצער אייכנבוים“:

„איך בין דער שטאַלצער אייכנבוים,
וואָס לאַכט פּון שטורעם און פּון ווילדעסטן וועטער.“

אַ געוויסע צייט האָט עס טאַקע אַזוי אויסגעזען.

* * *

די „יידישע גאַזעטן“ איז געווען די צווייטע צייטונג אין יידיש, וואָס כּתריאל צבי שרהזאָהן האָט אַרויסגעגעבן אין אַמעריקע. זיין ערשטע צייט־שריפט, „דיאָ גוי יאָרקער יידישע צייטונג“ פּון 1872, איז ער דערציילט אין דער פּריער־דערמאָנטער יוביליי־אויסגאַבע) איז אַרויס וועכנטלעך, אין פּאַרק סטריט, נאָענט פּון סיטי האָל. זי איז געווען „שען דייטש געשריבן אונד פֿיין געדרוקט אונד די מערסטע אַבאַגענטן, דייטשע אונד פּאַלישע, העאַבן עס גערענע געלעזן.“ נאָך „וועגן געוויסע זאַכן“ איז זי „אין פֿיר־פֿינף חדשים איינגעגאַנגען. דער עקספּערימענט האָט ביז טויזנט דאָלער געקאָסט.“**

טויזנט דאָלער איז אין 1872 געווען פּאַר אַ יידישן אימיגראַנט אָן אויסער־געוויינלעך ריזיקע סומע. דאָך, צוויי יאָר שפּעטער, אינעם פּרילינג 1874, פּאַר־אייניקט זיך שרהזאָהן מיט זיין שוואַגער יהלמשטיין, קריגן עטלעכע שותפים מיט געלט און הויבן אָן אַרויסגעבן אַ נייעם וואַכנבלאַט — די „יידישע גאַזעטן“.

(*) פּאַרקירצט פּון מײן אַרבעט „די יידישע פּרעסע אין אַמעריקע מיט אַ דור צוריק“ („פּרויהייט“, מערץ 31, 1928). צוגעגעבן אַן אַנמערקונג, וועלכע איז דאָרט אויסגעבליבן.

(**) שרהזאָהן דערציילט אויך, אַז ער האָט די דאָזיקע צייטונג אַרויסגעגעבן „בשותפות מיטן דרוקער ע. שמענצעל“, וועלכער איז „פּריער געווען אַ גרויסער דרוקער אין שמעטין, וואו ער האָט געדרוקט ש״ס און פֿילע אַנדערע ספרים“. לויטן „יובילעאום־נומער“ פּונעם „טאַגעבלאַט“, 1910, איז אָט די „יידישע צייטונג“ אַרויס „עטלעכע מאָנאַט“ — „אין 1871 אָדער 1872“, און איז געווען „די ערשטע ריכטיקע“ יודישע צייטונג, „ווייל די „יידישע נייעס“ אַ פּאַליגלאַנציוויטונג אין פֿיר שפּאַכן, וועלכע איז פּריער דערשינען, איז נאָך געדרוקט געווען אַלס קאַמפּיון־צייטונג און דאָרום אין פֿיר שפּאַכן“.

אין זיינע זכרונות פון די „גאזעטן“, אין איר יוביליי-נומער (אפריל 20, 1894), דערציילט שרהזאָהן אזוי:

„די ערשטע ניין מאָנאַטן האָבן די „גאזעטן“ געהאַט שותפים מערער ווי אַ טערקישער פּאַשאַ האָט פּרויען, ווייל קאַפיטאַל איז געווען דער נויטיקסטער אַרטיקל, וואָס די „גאזעטן“ האָט געפּעלט, און יעדער וואָס האָט געזען דאָס דער גליקלעכער חלום איז נאָר אַ חלום פּשוט, האָט זיך אָפּגעוואָרפּן, און די „גאזעטן“ זיינען געבליבן נאָר ביי כּתריאל צבי שרהזאָהן און ביי מרדכי יהלמשיין. איין גאַנצן יאָר נאָכדעם האָבן מיר צוזאַמען זיך געקוועלט, ווייל די „גאזעטן“ האָבן דעמאָלט געהאַט איין דרייפּאַכן קאַמף, דהיינו: פּאַנאַטיזם, משיכיליזמוס אונד קאַפיטאַליזמוס. דער פרומער ייד האָט געזאָגט, דאָס מען טאָר די „גאזעטן“ אַס שבת ניט לעזן, מען מוז די צייט בעסער מיט תּהלים זאָגן, אָדער חומש לערנען פּאַרברענגען. די משיכילים, וועלכע זיינען אימטאַנדרע געווען אַ דעפּעשע אין די [דייטשע], שטאַטסצייטונג“ צו לעזען, אָדער ווער רעדט נאָך דער וואָס האָט דעם „המגיד“ געלעזן, דיזע האָט גאָר ניט געפּאַסט די „גאזעטן“ אין האַנט צו נעמען. אָבער דער שאַרפּסטער קאַמף איז געווען מיטן — אָדער ריכטיגער געזאָגט, אָהן קאַפיטאַל. דער געלעבט מאַנגל, חסרון כּיס האָט מיר, מער ווי איינמאָל אין פּאַרצווייפּלונג געבראַכט.“

די צרות פון אַ יידישער צייטונג אין די 70ער יאָרן איז געווען אומגעהייער גרויס. „די מייסטע איינוואוינער זיינען געווען דייטשן, הערצאָגטימער און פּאָלינישע יהודים. אָבער זייער ווייניק ליטווישע און גאָר קיינע רוסישע.“ שולן און חברות, אויף וועלכע אַן אַרטאָדאָקסישע צייטונג קאָן זיך שטיצן, זיינען דעמאָלט געווען זייער ווייניק. דאָס גלייכן זיינען געווען צווייניק יידישע געשעפּטס-הייזער (בלויז עטלעכע אויף איסט בראַדוויי). כדי זיך צו קאָנען שטיצן אויף אַדווערטייזמענטס (אַנאַנסן). נאָר די ערגסטע צרה איז געווען דאָס, וואָס אין גאַנץ ניר-יאָרק, און וואַרשיינלעך אין גאַנץ אַמעריקע, האָט זיך געפּונען „בלויז איין-איינציקער יידישער שריפטזעצער“...

די צוויי שותפים און שוואַגערס (שרהזאָהן און יהלמשיין) האָבן ניט געשטימט מיט זייערע „אידייען אין שרייבן; וואָס איינעם איז געפּעלן, האָט דעם אַנדערן ניט געפּאַסט.“

שרהזאָהן האָט זיך געהאַלטן פאַר מער געשעפּטסטאַן, נאָר יהלמשיין איז געווען דער זעצער, און אַן אים האָט די צייטונג ניט געקענט אַרויס. (יהלמשיין איז אויך שוין פריער אַדאַנק זיין שריפטזעצער-קונסט געווען אַ מיט-אַרויסגעבער פון בערנשטיינס „הצופּה באַרץ החדשה“ (אין 1871) און דער רעדאַקטאָר פונעם „ניו יאָרקער יוראַעליט“ (1875). אַרויסגעגעבן פון צוויי שותפים, גערמאַנסקי און ליבערמאַן.) צולעצט שטימען איין ביידע שוואַגערס, איינער (שרהזאָהן) זאָל זיין בלויז אַרויסגעבער און דער צווייטער (יהלמשיין) בלויז רעדאַקטאָר. נאָר די פינאַנציעלע לאַגע איז דורכדעם ניט געוואָרן בעסער. „מאַנכע וואָכן“, דערציילט שרהזאָהן, „זיינען די „גאזעטן“ נאָך דער

צייט ערשינען און איינמאָל איינפאָך גאַרניט, ווייל עס האָט געפעלט די עטלעכע דאָלער פאַר פאַפיר און ווייל צו יענער צייט איז נאָר איין איינציקער יודישער שריפטזעצער געוועזן, איז גאַנץ לייכט געוועזן צו שרייבן די אַנדערע וואָך אַ תירוץ, דאָס דער זעצער איז קראַנק געוועזן און דערווייל האָט מען איין וואָך די הוצאות איינגעשפּאַרט..."

קיין אייגענע אותיות האָט דער "איינ-איינציקער זעצער" ניט געהאַט, האָט מען געמוזט צאָלן דעם דרוקער מ. טאַפּאַלאָוסקי פאַר נוצן זיינע שריפט. איז זיך מיישב דער דרוקער און מאַכט, ווי שרהזאָהן איראַניזירט, אַזאָ קל-וחומר: "סטייטש, אַז שרהזאָהן האָט קיין שריפט און קיין געלט און האָלט זיך דאָך, אַ פּשיטא, אַז איך האָב דאָך אַן אייגענע דרוקעריי און אַ רייכע שוויגער, וואָס ביי איר וועט זיין אַ כבוד גדול צו האָבן אַן איידים אַ רעדאַקטאָר, וועט דאָך פון מיינע לופטשלעסער ווערן טאַקע ריכטיקע שלעסער."

די "גאַזעטן" בלייבט דעמאָלט "אַנע שריפט און אַן אַ זעצער, ווייל דעם זעצער האָט ער (טאַפּאַלאָוסקי) אויך צוגענומען. שרהזאָהן באַווייזט דעמאָלט, "אַז מען קען אַ גאַנצע צייטונג אַנע די נויטיקע שריפט אונד אַרבעטער הערויס-געבן"..." זיין דערוואַקסענער זון יחזקאל ווערט מענעדזשער און קאַלעקטאָר. זיין 13-יאַריק מיידל און זיין 10-יאַריקן מוזיניק שטעלט ער אַווק זעצן אותיות. די "פּאַלקס-צייטונג", וואָס מ. טאַפּאַלאָוסקי האָט אַרויסגעגעבן און גוסטאָו לאַנדוי האָט רעדאַקטירט, איז געווען "פיין געזעצט און עלעגאַנט אויסגעשטעלט מיט נייע שיינע שריפט". די "גאַזעטן" ווידער איז געווען אַזאָ אומגעלומפערט שטיקל אַרבעט, אַז די דרוקערייען פלעגן עס ניט גערן וועלן נעמען אויף זייערע פּרעס-מאַשינען און יחזקאל שרהזאָהן פלעגט עס קוים אויסבעטן, אין מיטן נאַכט.

נאָר די לאַגע ענדערט זיך גאַנץ, ווען אַ רייכער קרוב העלפט אַרויס שרהזאָהנען מיט געלט. די "פּאַלקס-צייטונג" דערפילט דעמאָלט די שווערע קאַנקורענץ און דער דרוקער פאַרקויפט איר צו די "גאַזעטן" (אין מאַי 1880) אויף אויסצוצאָלן.

פאַרוואָס מ. טאַפּאַלאָוסקי האָט אויפגעגעבן די "פּאַלקס-צייטונג" קאָן מען אַרויסקריגן פון שרהזאָהנס רייד צוויי אורזאַכן. ערשטנס, ווייל ער האָט צוליב איר פאַרנאַכלעסיקט די דרוקעריי, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ בעסערער געשעפט ווי אַ יידישע צייטונג. צווייטנס, ווייל די "פּאַלקס-צייטונג" האָט פאַרנומען צוויי דריטל פון איר לעזע-שטאַף מיט ראַמאַנען און דערציילונגען. די "גאַזעטן" איז ניט געווען בכח צו געבן אַזוי פיל בעלעטריטיק, האָט זי געמאַכט פון איר נויט אַ טונגט און זיך ספּעציאַליזירט אויף "לעזעטע יידישע נייעס" און "באַהאַנדלען יידישע פּראַגן". שרהזאָהן האָט זיך אויך געמישט אין אַלע פּראַגן פון יידישן לעבן און אַזוי געוואונען מער איינפלוס ווי די רייכע און שענער-אַרויסגעגעבענע "פּאַלקס-צייטונג". נאָר "אַרויפגעאַרבעט" האָט

זיך די „גאָזעטן“ ניט צוליב אירע „לעצטע יידישע נייעס“ (וואָס זי פלעגט אַמאָל איבערדרוקן פון אַלע אייראָפּיאישע צייטונגען), און אויך ניט צוליב איר „באַהאַנדלען יידישע פּראָגן“, נאָר צוליב די פּאָגראַמען פון 1881. די פּאָגראַמען־נייעס, די עמיגראַציע, די כלל־אַרבעט אַרום דעם הכנסת־אורחים א. ד. גל. מאַכן איר שטאַרק. איר ערשטער פּאַרווך צו ווערן טעגלעך אין מאי 1881, באַלד נאָך די פּאָגראַמען אין יעליסאָועטגראַד און קיעוו, איז ניט געלונגען. ס'איז נאָך דעמאָלט אין אַמעריקע ניט געווען מעגלעך, דערציילט שרהזאָהן, צו געפינען 1000 יידן, וואָס זאָלן זיך פּאַרגינען די צייט צו לעזן אַ יידישע צייטונג.

נאָר די פּאָגראַמען און די אימיגראַציע האָבן ביסלעכווייז געשאַפן אין אַמעריקע אַלץ מער „יידן, וואָס זאָלן זיך פּאַרגינען די צייט צו לעזן אַ יידישע צייטונג“. און ווען דאָס איינציקע קאָנקורענץ־בלאַט, די „איראָעליטישע פּרעסע“ פון שיקאַגער נ. ב. עטלזאָן, איז אונטערגעגאַנגען, אָנהויב אַפּריל 1884, האָט די צען־יאָר־אַלטע „גאָזעטן“ אַ פּאַר יאָר געהאַט אַ פּריי פּעלד. אַ יאָר שפעטער, אין 1885, ווערט זי טעגלעך, כאַטש אונטער אַן אַנדער נאָמען, „טאַגעבלאַט“, און אירע טעגלעכע און וועכנטלע אַויסגאַבן צוזאַמען ווערן פּאַר אַ לאַנגער צייט די שטאַרקסטע צייטונג־מאַכט אינעם לאַנד. צו איר 20טן יאָר האָט זי זיך באַרימט, אַז זי האָט אַריבערגעלעבט פּערציק „ביטערע קאַנ־קורענטן“, „מייסטנס זאַלכע, וועלכע זיינען ענטשטאַנען בלויז די „גאָזעטן“ צו פּאַרניכטן“. צווישן אירע קאָנקורענטן ציילט זי אויך די העברייאישע בלעטער, „וויל — זאָגט זי — „קוראים נכבדים“ פון די מוליים (העברייאישע פּאַרלעגער) זיינען אויך „געערטע לעזער“ פון די זשאַרגאָן־בלעטער און די לשון־הקודש־צייטונגען האָבן די „גאָזעטן“ קאָנקורירט גראַדע אַזוי גוט, ווי די זשאַרגאַנישע.“

די אַמביציע פון די „גאָזעטן“ איז דערפּאַר געווען צו בלייבן איינע אין פּעלד אַדער ווערן אַ מין צייטונגס־טראַסט, מיט טעגלעכע און וועכנטלעכע אַויסגאַבן, אין ניו־יאָרק און אין פּראָווינג, אין יידיש און אין העברייאיש צו־גלייך. זי האָט איינגעשולונגען אַ היפשע צאָל צייטונגען: זיי אַפּגעקויפט און ליקווידירט אַדער בלויז איבערגענומען ביי זייער אונטערגאַנג זייערע אַבאַגענטן און חובות. אַ געוויסע צייט האָט זי אויך אַרויסגעגעבן אַ העברייאישן וואַכ־בלאַט אין ניו־יאָרק און עטלעכע צייטונגען אין דער פּראָווינג, און ס'האָט ווירקלעך אַויסגעזען, אַז זי איז טאַקע „דער שטאַלצער אַייכנבוים, וואָס לאַכט פון שטורעם און פון ווילדסטן וועטער“.

צו זיין 54טן געבורטסטאָג, אין אַפּריל 1928, איז „דער שטאַלצער אַייכנ־בוים“ שוין געווען געבראַכן. די „יידישע גאָזעטן“ און „טאַגעבלאַט“ ווערן דאַן אַ טייל פון דעם „אַמעריקאַנער“ און „מאַרגן־זשורנאַל“.

די אַמעריקאַנער יידישע פרעסע אין די זיבעציקער יאָרן *

1

יידיש-רעדנדיקע אימיגראַנטן האָבן זיך געפונען אין אַמעריקע שוין אין די 40ער יאָרן פונעם 19טן יאָרהונדערט. די ערשטע יידיש-רעדנדיקע אימיגראַנטן זיינען געקומען פון פוילן. דאָס רוב זיינען עס געווען יונגעלייט, וואָס זיינען אַנטלאָפן פון צאַרישן פּריזיוו. אין יאָר 1843 האָט די צאַרישע רעגירונג אָפגעשאַפט דעם אונטערשייד אין מיליטער-דינסט צווישן די יידן אין רוסלאַנד און פוילן. לויטן נייעם געזעץ האָבן די פוילישע יידן געמוזט גיין דינען פאַר סאַלדאַטן אָנשטאַט צו צאָלן, ווי פריער, רעקרוטינג-שטייער. די איינציקע אויסנאַמע פאַר די פוילישע יידן איז געווען, וואָס מ'האַט ביי זיי נישט גענומען קיין קאַנטאַניסטן און נישט איינגעפירט די קינדער-כאַפּעריי, ווי צווישן די יידן אין רוסלאַנד. אין פוילן האָט די צאַרישע רעגירונג גענומען פאַר סאַלדאַטן בלויז מענער צווישן 21 און 25 יאָר. נאָר די פוילישע יידן האָבן עס באַטראַכט פאַר אַ שרעקלעכער גזירה. זיינען אַ סך יידישע יונגעלייט אַריבער די גרענעץ און זיך באַזעצט אין עסטרייך, פּרייסן און רומעניע. ווען דאָרט איז נישט געווען מעגלעך צו פאַרבלייבן, האָבן זיי אויסגעוואַנדערט קיין ענגלאַנד. אַנדערע האָבן אָפילו זיך געוואַגט אין דער גאַר ווייטער און אומבאַקאַנטער אַמעריקע. דער הונגער פון יאָר 1846 האָט צוגעגעבן צו זייערע רייען אויך יידישע עמיגראַנטן פון ווייסרוסלאַנד און ליטע.

דאָס רוב יידיש-רעדנדיקע אימיגראַנטן פון יענער צייט זיינען באַשטאַנען פון אומוויסנדיקע לייט. זייער איינציקער גייסטיקער אינטערעס איז געווען די רעליגיע פון טויט: „יאָרצייט“, „קדיש“, „יזכור“ א. ד. גל. די ערשטע אינסטיטוציעס, וואָס אַט די יידן האָבן געגרינדעט אין אַמעריקע, זיינען געווען די אַרטאָדאָקסישע קהלות (קאָנגרעגיישאַנס). אין ניו-יאָרק האָבן די יידיש-רעדנדיקע אימיגראַנטן שוין געהאַט אַזאַ אינסטיטוציע אין 1852. די באַפרייאַונג פון די פויערים און דער פוילישער אויפשטאַנד פון 1863 האָט שטאַרק פאַרערגערט די לאַגע פון אַ גרויסער צאָל יידן. אַ סך הענדלער,

(* פאַרקירצט פון מוין אַרבעט מיט אַט-דעם נאָמען אין דער „מאַרגן-פרייהייט“ פאַרן 11טן און 12טן אַפּריל, 1981, און צוגעגעבן עטלעכע אַנמערקונגען.

קרעמער און בעלי-מלאכות, וואָס האָבן געלעבט אַרום פרייך, האָבן פאַרלאָרן זייערע פריערדיקע פרנסות. טויזנטער יונגע יידן וואַנדערן דעמאלט אויס פון מערב-רוסלאַנד און פאַרמערן די יידישע ישובים אין אמעריקע.

אַ גרויסן אימפעט קריגט די עמיגראַציע פון מערב-רוסלאַנד נאָך אמעריקע אינעם יאָר 1869. אין יענעם יאָר ווערט די פראַגע וועגן דער עמיגראַציע פון רוסישע יידן נאָך אמעריקע דיסקוטירט ניט בלויז אין רוסלאַנד, נאָר אויך אין אמעריקע. די פאָליטישע רעאַקציע און דער רעגירונג-אַנטיסעמיטיזם אין רוסלאַנד, וואָס האָבן זינט 1866 כסדר געהאַלטן אין שטייגן, דער דורכפאַל פון דער יידישער קאָלאָניזאַציע אין דרום-רוסלאַנד און פון דער עמיגראַציע פון יידישע בעלי-מלאכות פון מערב-רוסלאַנד נאָך "טיף ראַסייע" האָט שטאַרק דערמוטיקט די יידישע עמיגראַציע נאָך אמעריקע. די יידישע עמיגראַציע-פראַגע איז נאָך פאַרשאַרפט געוואָרן דורך דעם הונגער פון יאָר 1868, וואָס האָט פאַראַורזאָכט גרויס גויט ביי די ברייטע יידישע מאַסן פון מערב-רוסלאַנד אויך אין יאָר 1869.

אין סעפטעמבער, 1869, איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ גרויסע יידישע פאַר-זאַמלונג אינעם "בני-ברית"-האַל פון סאַן-פראַנציסקאָ, מיט דעם צוועק צו גרינדן אַ געזעלשאַפט, וואָס זאָל העלפן אַרעמע רוסישע יידן קומען נאָך אמעריקע. באַלד נאָך דעם טרעט אַרויס לייב שטרויס אין דער ניו-יאָרקער "דזשואיש טיימס" מיט אַ פלאַן "ווי צו געבן אַ דויערנדיקע הילף צו די ליידיג-דיקע יידן אין מערב-רוסלאַנד". ער שלאָגט פאַר צו קויפן פאַר 300.000 דאָלער לאַנד און גרינדן אויף דעם אַ קאָלאָניע פאַר דריי הונדערט פאַמיליעס. יעדע פאַמיליע זאָל אויסצאָלן איר פאַרם אינעם לויף פון פינף יאָר. דער יאַהודישער אַרדן "בני-ברית" האָט געזוכט צו פאַרענטפערן די פראַגע פון דער יידישער אַרעמקייט אין מערב-רוסלאַנד דורך שתדלנות. די "בני-ברית"-קאַנפערענץ אין וואַשינגטאָן (נאָוועמבער 30, 1869) האָט זיך געווענדט מיט אַן אָפּיל צום פּרעזידענט גרענט, ער זאָל בעטן דעם רוסישן צאַר זיין גוט צו יידן... גרענט האָט באַלד איבערגעשיקט דעם אָפּיל צום רוסישן אַמבאַסאַ-דאָר, און אויך צוגעזאָגט צו שרייבן אַן אייגנהאַנטיקן בריוו צום צאַר...

די שתדלנות ביים פּרעזידענט גרענט האָט די יידישע לאַגע אין רוסלאַנד ניט פאַרבעסערט. די יידישע עמיגראַציע פון וויסרוסלאַנד, ליטע און פּוילן הויבט זיך אָן שטאַרק פילן אין אמעריקע. אַ טייל פון אַט דער עמיגראַציע ווערט רעגולירט פון דער פאַריזער "אַליאַנס איזאַאַעליט", דורך איר קעניגס-בערגער קאַמיטעט. ס'ווערן אַזוי אַריבערגעשיקט נאָך אמעריקע אַרום 4000 רוסיש-יידישע עמיגראַנטן אַ יאָר.

דער אַנקום פון מאַסן פּויליש-יידישע יידן אין אמעריקע איז פון אַ היפשן טייל פריערדיקע יידישע עמיגראַנטן, דייטשע יאַהודים, אויפגענומען געוואָרן

ניט גאר פריינטלעך. איין יאהודימשע צייטונג האָט אָנהויב 1870 געשריבן, אַז פרומע יידן פאַרלאָזן ניט רוסלאַנד. עס עמיגרירן בלויז הפקר-יונגען... אַנדערע יאהודימשע צייטונגען («דזשואיש מעסענדזשער» און «היברו ליידער») האָבן געזוכט אַפצוהאלטן די רוסיש-יידישע עמיגראַציע דורך אַפּשרעקנדיקע מעשיות פון «ברויטלאָזע שניידער», וועלכע דער «המגיד», אַ האַלב-אַרטאָ-דאַקסישע, העברייאישע צייטונג אין פרייסן, ביים גרענעץ פון רוסלאַנד, האָט פאַרשפּרייט צווישן רוסישע יידן.

צבי גרשוני (הענרי גערסאָני), דער ערשטער רעדאַקטאָר פון דער ערש-טער צייטונג אין יידיש געדרוקט אין אַמעריקע, איז אין האַרבסט 1870 אַרויס-געטראָטן קעגן אַט די מעשיות. ער האָט דערקלערט, אַז פאַרלויפיק פאַדערט נאָך אַמעריקע נייע אַרבעטער-הענט און די נאַכפראַגע איז גרעסער ווי דער אַנבאַט; אַז אין אַמעריקע קאָן קריגן גענוג אַרבעט אַפילו אַ מיידל, וואָס קאָן נייען («המליץ», אַקטאָבער 19—31, 1870). ער ציטירט אויך די «ניו-יאַרק העראַלד», די «סאָן», די «אילינאָיער שטאַאַטס-צייטונג», און די «דזשואיש טיימס», וועלכע זיינען פאַר דער עמיגראַציע פון רוסישע יידן. דערביי וויל גרשוני כלל ניט דערמוטיקן די יידישע מאַסן אויסצואוואַנדערן פון רוסלאַנד נאָך אַמעריקע. פאַרקערט, גרשוני הייסט זיי זיך צוערשט גוט באַדענקען. ערשטנס, נעמען אין אַכט די בענקשאַפט אַהיים. צווייטנס, דאָס מוזן ווערן אויס פרומאַקעס.. דריטנס, אויב שוין יאָ אויסוואַנדערן, פאַרוואָס ניט פאַרן אין די אינעווייניקסטע גובערניעס פון רוסלאַנד? נאָר אויב ס'איז ניטאָ קיין אַנדער אויסזעע, טאָ פאַרטן קיין אַמעריקע און רעכנט זיך ניט מיט די מעשיות און ליגנס אין «המגיד» וועגן די צרות אין אַמעריקע. (גרשוני דערמאַנט דערביי אויך, אַז זיין פריינט בערנשטיין האָט דאָס זעלבע געשריבן אין די צייטונגען «הלבנון» און «המגיד».)

2

די יידישע עמיגראַנטן, וועלכע גרשוני האָט געטראָפן אין אַמעריקע, אַנקומענדיק אין ניו-יאַרק, דעם 27טן יולי, 1869, האָבן אים ווייניק באַ-גייסטערט. זייערע גייסטיקע פאַדערונגען זיינען אַן ספק געווען גרעסער, ווי די ביי עמיגראַנטן פון די 40ער און 50ער יאָרן, אַרום וועלכע ס'איז געווען גאַנץ אוממעגלעך פאַר אַ למדן אַדער משכיל צו קריגן אַ גייסטיקע באַ-שעפטיקונג. די לאַגע איז געווען אַ סך בעסער אינעם סוף פון די זעכציקער יאָרן. דאָך זעט נאָך גרשוני צווישן די יידישע פעדלער פון יענער צייט: אומ-וויסנהייט, פאַרגרעבטקייט, עגאָאיזם, שווינדל... זייער יוגנט דעמאָראַליזירט... זי שליאַעט זיך אַרום אין די «קאַרנערס» (גאַסן-ראַגן)... באַשווינדלט די ניי-אַנגעקומענע אימיגראַנטן... («המליץ», נאָוועמבער 17—29, 1869.)

ניט קיין סך העכערן קולטורעלן מצב האט געפונען ביי די יידישע פעדלער אין אמעריקע אינעם מיטן פון די זיבעציקער יארן דער משכיל יעקב צבי סאָבעל, דער פאַרפאַסער פון דעם ערשטן ביכל יידישע לידער אין אמעריקע, „ישראל דער אַלטע“ (ניו-יאָרק, 1877).

נאָר אויך אין די זעכציקער און זיבעציקער יארן זיינען ניט אַלע יידישע אימיגראַנטן אין אמעריקע געווען פעדלער. עס זיינען שוין דעמאָלט געווען אַ סך יידישע שניידער און אַ גאַנצע ריי אַנדערע יידישע אַרבעטער, וואָס האָבן טאָג און נאַכט געשקלאַפט אין שוויץ-שאַפּ פאַר זייער אַרעם שטיקל ברויט. יידישע „קעפּמייקער“ (קירזשנער) האָבן שוין געסטרייקט אין די זעכציקער יארן, און געהאַט אַ יוניאָן און אַנגעפירט אַ גענעראַל-סטרייק אינעם אָנהויב פון די זיבעציקער יארן. עס האָבן זיך אויך געפונען יידישע אַרבעטער אין די דייטשע און ענגלישע יוניאָנס פון יענער צייט. נאָר די העגעמאָניע איבער די יידישע מאַסן האָט דעמאָלט געהאַט דער פעדלער, וואָס האָט זיך דערוואַרבן אַ ביסל געלט און זיך גענומען ציילן אונטער „דזשענטל לייט“.

דער יידישער פעדלער, וואָס איז אין דער „פּראָספּעריטי“-עפּאָכע. אין די „גוטע יארן“ פון דעם אמעריקאנעם קאָפיטאַליזם, נאָכן בירגער-קריג, אַרויפגעאַרבעט געוואָרן צו אַן „אַלרייטיק“ אָדער צו אַ „יענקי“, ווי ס'האַט דעמאָלט געהייסן, האָט זיך אַנגעהויבן קהלן. ער האָט געגרינדעט „קאַנגרעס-גיישאַנס“, געבויט גאַט-הייזער און דערציאונגס-אַנשטאַלטן. זיין נאַכפּראָגע אויף אַ נייעם מין כלי-קודש שאַפט אין אמעריקע מעגלעכקייטן פאַר יענעם טיפּ משכילים, וואָס פאַראייניקן אין זיך אמונה און השכלה. אַט די משכילים זיינען דאָס רוב געוועזענע וואויל-לערנער, „זיידענע“ יונגעלייט, איידימס אויף קעסט, וואָס האָבן פאַרלאָרן זייער נדן, באַנקראַטירט אָדער אַנטלאָפּן פון פּריזיוו. די מערסטע פון זיי קומען פון סוואוואַלקער גובערניע ביי דער פּריסישער גרענעץ. זיי רעדן „קאלוואַריער דייטש“ און קאָנען זיך גוט צופאַסן צו אַזוינע קהלות, וואו עס געפינען זיך „פאַלען אונד דייטשען בייא זאַמען“. זיי זיינען ניט קיין פּרינציפיעלע קעגנער פון יידיש, ווי שפּעטערדיקע ציוניסטישע העברייאסטן, דאָך פאַלט זיי ניט איין צו רעדן יידיש צו די יידישע מאַסן. אפילו דער פּראָגרעסיווער צבי גרשוני, אַליין אַ ווילנער און אַ פאַרערער פון אייזיק מאיר דיקן, האָט געמיינט, אַז יידישע דערציילונגען ווערן געשריבן בלויז פאַר פּרויען.** דאָס רוב משכילים האָבן דערפאַר אויך אין אמעריקע זיך פאַרנומען מיט העברייאישע חקירות און מליצות, וואָס זיי האָבן געשיקט אין דער העברייאישער פּרעסע אין אייראָפּע.

* דאָ ווערן אויסגעלאָזן די אויסצוגן פון זיינע לידער, וועלכע זיינען שוין ציטירט אויף די זייטן 16-19.
** זע זייט 8.

צו אָט דעם טיפּ משכילים האָט אויך געהערט [דער שוין פריער דער-
מאַנטער] צבי הירש בערנשטיין, וואָס האָט אין יאָר 1870 איינגעוואַנדערט אין
אַמעריקע פון סאוואַלקער גובערניע. אַ פּאַר יאָר פריער וואָלט אַזאַ
משכיל ווי בערנשטיין געוואָרן אַ כלי-קודש אָדער זיך אומגעקערט צוריק נאָך
אייראָפּע, ווי דאָס האָט געטאָן שרהזאָהן, דער שפּעטערדיקער אַרויסגעבער
פון די „גאַזעטן“, ווען ער איז צום ערשטן מאל געקומען אין אַמעריקע, אין
יאָר 1866. נאָר אין יולי, 1870, האָט אויסגעבראַכן דער פּרייסיש-פּראַנץ-
צווישער קריג, און דער געשעפטסמעסיקער בערנשטיין האָט גלייך איינגעזען
די מעגלעכקייט אַרויסצוגעבן אין ניו-יאָרק אַ צייטונג אין יידיש. בערנשטיין
האָט געוואוסט, אַז אין מלחמה-נייעס זיינען פאַראינטערעסירט ניט בלויז די
יידן פון דייטשלאַנד, נאָר אויך די פון אירע שכנים אין מזרח-אייראָפּע. בערנ-
שטיין האָט וואַרשיינלעך געוואוסט, אַז דורך אַזאַ געלעגנהייט האָט זיך אויך
געגרינדעט דער „המגיד“ ביי דער גרענעץ פון רוסלאַנד.

די הויפּט-שוועריקייט אַרויסצוגעבן אין אַמעריקע אַ צייטונג אין יידיש
איז דעמאָלט געווען די דרוק-פּראַגע. אין גאַנץ ניו-יאָרק האָט זיך דעמאָלט
געפונען בלויז איין-אינציקע יידישע דרוקעריי. דאָס איז געווען די דרוקעריי
פון יוסף חיים (הענרי) פּראַנק, וואָס האָט אין יאָר 1850 געדרוקט דאָס ערשטע
בוך אין יידיש-דייטש (מער דייטש ווי יידיש) — די איבערזעצונג פון „בן
סירא“. נאָר אָט די שוועריקייט האָט דעם ענערגישן בערנשטיין ניט אַפּ-
געשראַקן. ער האָט אויסגעשריבן יידישע בוכשטאַבן פון ווילנע און באַ-
שטעלט ביי אַ ניו-יאָרקער פּירמע אַפּצוגיסן פאַר אים אַזוינע בוכשטאַבן אין
גרויסע קוואַנטאַטעטן. שווערער איז אַנגעקומען בערנשטיינען דאָס אַראַפּ-
ברענגען אַ פאַכמאַנישן זעצער פון ווילנע. נאָר אָט די שוועריקייט איז בערנ-
שטיין איבערגעקומען דורך שליסן שותפות מיט דעם גלענצנדיקן זשורנאַליסט,
צבי גרשוני, וואָס האָט אויך געקאַנט שריפטזעצערריי, און אין אויגוסט 1870
דערשיינט זייער וואַכנבלאַט מיטן נאָמען „די פּאַסט“. די געשעפטלעכע זייט
איז אַנגעפירט געוואָרן פון צבי הירש בערנשטיין, און די רעדאַקציע פון צבי
גרשוני.*

(* אין אַלע עלטערע אַמעריקאַנער רשימות פון דער יידישער פרעסע, און
אויך אינעם בוך „דהי דזשואיש פרעס“ (אין ענגליש) פון מרדכי סאַלמעס (ניו-
יאָרק, 1925, זייט 15) ווערט דערמאַנט אַ צייטונג פון 1872 מיטן נאָמען „די
יידישע פּאַסט“. די „יידישע גאַזעטן“ פון אַפריל 1894 פאַרצייכנט אין איר רשימה
אָזוי: „די יידישע פּאַסט“, געבאַרן אין ניו-יאָרק 1872. רעדאַקטאָר דר. ה. גרשוני
און אַרויסגעבער ת. בערנשטיין. [איבער] מאַנגל אין לעזער, נאָך עטלעכע וואָכן
געשטאַרבן. דאָס „מאַגעבלאַט“, (״ויבילעאום-נומער״, 1910) פאַרבינדט די דער-
שיכונג פון אָט דער צייטונג מיטן אונטערגאַנג פון יעקב קאַהענס „יידישע ניועס“.
ס'דערציילט אָזוי: „די יידישע שריפט פון קאַהענס צייטונג איז מגולגל געוואָרן

צבי גרשוני האָט רעדאַקטירט די „פּאָסט“ בלויז פּיר-פּינף וואָכן. גענוי פאַרוואָס גרשוני האָט זי פאַרלאָזן, דערציילט ניט בערנשטיין. דער פּאָסט, אַז צבי גרשוני, אין זיין פּריער-דערמאָנטן בריוו אין „המליץ“ פון אַקטאָבער, 1870, דאָס הייסט נאָך דעם, ווי ער האָט פאַרלאָזן די „פּאָסט“, רופט אָן בערנ-שטיינען „מיין פּריינט“, באַווייזט, אַז זיי זיינען זיך פּאַנאַדערעגאַנגען אויף אַ פּרידלעכן וועג. מעגלעך, אַז די אָנוועזנהייט פון גרשוני, וואָס האָט זיך געטויפט אין דער יוגנט, אַלס סטודענט אין פעטערבורג, איז געווען אַ שטער פאַר דעם דערפאַלג פון דער צייטונג. האָט דער פּיינפילנדיקער גרשוני זיך צוריקגעצויגן אַזוי שנעל ווי די „פּאָסט“ האָט געקראָגן אַן אַנדער זעצער.**)

בערנשטיין דערמאָנט ניט, ווער עס איז געווען רעדאַקטאָר פון דער „פּאָסט“, נאָך דעם ווי גרשוני האָט זי פאַרלאָזן. מעגלעך, אַז דאָס איז געווען מרדכי יהלמשטיין, וואָס האָט עטלעכע יאָר שפּעטער רעדאַקטירט די „יידישע גאַזעטן“ און דעם „ניו-יאָרקער יוזאַעליט“. יהלמשטיין איז אויך שפּעטער געווען אַ שותף אין בערנשטיינס העברייאישער צייטשריפט און זיך אויך אויס-געלערנט די שריפטזעצעריי.

אורטיילנדיק לויט דער העברייאישער צייטונג „הצופה בארץ החדשה“, וואָס בערנשטיין האָט אָנגעהויבן אַרויסגעבן אַ קנאַפן יאָר שפּעטער (יוני 11, 1871), איז קלאָר, אַז צווישן אים און גרשוני איז געווען אַן אָפּגרונט. גרשוני איז געווען איינער פון די פּראָגרעסיווע קעמפּערישע משכילים, בעת בערנ-שטיין איז געווען קאָנסערוואַטיוו און קאַמפּראַמיסלעך. גרשוני איז געווען קודם-כּל אַ ליטעראַט און אַ וויסנשאַפטסמאַן, בעת בערנשטיין איז צום אַלעם ערשטן געווען אַ געשעפּטסמאַן. גרשוני האָט געשריבן אין עטלעכע

פון די גרויסע דרוקעריי אין ששעהעם סקווער, אין אַ קליינעם רוים און אַ „ריער“-הויז אין 11 לודלאָוו סטריט, וואו גערסאַני און בערנשטיין האָבן עטלעכע וואָכן הערויסגעגעבן „די יידישע פּאָסט“ און דערפון איז געוואָרן דער „הצופה בארץ החדשה“ (פּאָקיש איז דער „הצופה“ אַרויס אין יוני 1871. אין בערנשטיינס פּריער-דערמאָנטע זכרונות (אויף זייט 99) רעדט זיך נאָר וועגן דער „פּאָסט פון 1870).

** אַ בילד פון צבי גרשוניס פּערזענלעכקייט האָט פאַר דעם אויטאָר גע-שילדערט דר. אבא ברעסלוי (בראַסלאַווסקי), דער געוועזענער רעדאַקטאָר פון דער „ניו-יאָרקער יידישע פּאָלקס-צייטונג (1886—1889) און דער „מאַרגנשמערן“ (1890):

— צבי גרשוני איז געווען קליין געוואַקסן, דאַר און שוואַך, דערצו מיט אַ הויקער. זיין „שיינער, ליכטיקער פנים מיט זיינע טיפע בלויע אויגן“ האָט אָבער אַרויסגערופן גרויס רעספעקט. „אין זיין געגנוואַרט האָט קיינער נישט געקאָמט אַרויס-רעדן קיין אומאנשמענדיק וואָרט, אָדער זאָגן אַ ליגן“. זיין ליבע צום יידישן פּאָלק איז געווען „אַן אַ גרענעץ“.

שפראכן אויסער פובליציסטישע אַרטיקלען אויך בעלעטריסטיק, ליטעראַטור-קריטיק און אַריענטאַליסטיק. ער האָט אויך איבערגעזעצט דערציילונגען פון רוסיש און העברייאיש אין ענגליש, און ענגלישע לידער אין העברייאיש. בערנשטיין האָט זיך אָפּגעגעבן מיט דאָס „יידישע וואָרט“ און מיט דער „הייליקער שפראַך“ הויפטזאַכלעך צוליב פּראָפּיט. ווען דאָס האָט זיך ניט באַצאַלט, איז ער אַריבער צו אינטרעגלעכערע געשעפטן, באַנקירעריי און ריעל-עסטייט. עס איז דערפאַר קיין חידוש ניט, וואָס אין בערנשטיינס „הצופה“ רעכענען זיך צווישן די סאַמע חשובסטע לייט אין אַמעריקע אַזוינע פּערזאָנען, פון וועלכע גרשוני רעדט אין זיינע בריוו מיט פאַראַכטונג. בערנשטיינס מערסטע מיטאַרבעטער אין „הצופה“ ווייזן ניט אַרויס קיין אינטערעס פאַר די נויטן פון די ברייטע יידישע מאַסן. זיי פאַרנעמען זיך ניט מיט לעבנס-פּראַגן, נאָר שפּילן זיך אַרום מיט העברייאישע מליצות, אָדער פּלעלען זיך איבער רעליגיעזע ענינים. גרשוני דערווייטערט זיך פון זיי. ער האָט זיך נאָך פּריער אָפּגעזאַגט מיטצואַרבעטן אינעם אַרטאָדאָקסישן „הלבנון“ און אין האַלב-אַרטאָדאָקסישן „המגיד“. ער האָט זיך אָפּגעזאַגט מיטאַרבעטן אין „הלבנון“, ווייל זיין רעדאַקטאָר האָט געפּאָדערט „פאַרוואַנדערנדיקע פּאַסרונג-גען“ סענסאַציעס, וואָס זאָלן „אַנפּילן די אויערן“ פון די לעזער. ער האָט אויך ניט געוואָלט זיך באַטייליקן אין „המגיד“, ווייל „ער איז אַ צבועק. ער דרייט זיך אַהער און אַהין, כדי צו געפּינען חן אין די אויגן פון די פינסטער-לינגס, וועמעס גאַנצער וועזן איז פּאַנאַטיזם און אַבערגלויבן.“*

עס איז דערפאַר אַ גרויסער שאַדן, וואָס ביז איצט איז ניט געפונען געוואָרן קיין עקזעמפּליאַר פון דער „פּאַסט“ און באַזונדער פון דער צייט, וואָס גרשוני איז געווען איר רעדאַקטאָר. עס איז אַפילו נישט באַקאַנט קיין גענויע באַ-שרייבונג פון איר אויסזען. איר אינהאַלט, נאָכדעם ווי גרשוני איז פון איר אַוועק, האָט זיך וואַרשיינלעך ווייניק אונטערשיידט פון די יידישע צייטונגען, וואָס זיינען אַרויס אַ פּאַר יאָר שפּעטער און וועלן דאָ באַלד באַשריבן ווערן. איר שפּראַך איז געווען פאַרדייטשט אויך אונטער גרשוניס רעדאַקציע. ערשטנס, גרשוני האָט גערעדט און געשריבן דייטש נאָך איידער ער איז געקומען אין אַמעריקע. ער האָט אויך באַנוצט אַ סך דייטש אַפילו אין זיינע בריוו צו זיין שוועסטער, אַ געבאַרענער ווילנעריין. ער שרייבט צו איר אַזוי:

„ביי אונז גיעבט עס נישטס ניעם אונד דיא צייטען זינד [זיינען] נישט גלענצענדיג — עס פעלט אַן אַללען עקען אונד ענדען.
„אויך ווייס נישט וואָס פיר איין זשורנאַל דער פּראָפּעסאָר האַרפּער

* אַלע ציטאַטן פון גרשוניס בריוו און מאַנסקריפּטן, וואָס זיינען שוין ציטירט אין אַנדערע שטעלעס פון אַם דעם ווערק, ווערן דאָ אויסגעלאָזן.

שטיפטען ווילל אונד וואָצו ער מיך נאָך שיקאָגאָ גערופען זאָללען; אין האָב פאָן איהם נאָך ניכטס געהערט."

צווייטנס, אין די יידישע צייטונגען פון די זיבעציקער יארן האָבן גע- שריבן פאַרדייטשט אפילו די, וואָס האָבן ניט געקאָנט רעדן קיין דייטש און האָבן אין פערזענלעכן פאַרקער גערעדט אַ היימישן יידיש. די סיבה דערפון איז געווען, וואָס אין יענע צייטן זיינען אַ גרויסע צאָל יידישע לייענער באַ- שטאַנען פון דייטשע, עסטרייך-אונגאַרישע און פרייסיש-פּוילישע [פּוילענער] יידן, וואָס זייער יידיש איז געווען שטאַרק פאַרדייטשט.

3

די צווייטע [געדרוקטע] צייטונג אין יידיש איז אַרויס 5טן אַפּריל, 1871. זי איז געווען דער ערשטער פראו פון אַן אמעריקאנער פּאָליטישער צייטונג אין יידיש. איר צוועק איז געווען צו "קאַמפּיניעווען" פאַר איר אַרויסגעבער, יאַקאָב קאַהן, וועלכער איז "געלאָפּן" פאַר אַן "אַלדערמאַן עט-לאַרדזש".*

ווערן אַ מאַכער אין דער ניו-יאָרקער שטאַט-רעגירונג איז דעמאָלט, אַזוי ווי היינט, געווען אַן איינטרגעלעכער געשעפט. מר. קאַהן האָט דערפאַר זיך פאַרנומען זייער גרויס. ווי זיין שותף, דער פריער-דערמאָנטער בערנשטיין, דערציילט, האָט מר. קאַהן געזאַלט שאַפן 30,000 דאָלער אויף אַן אייגענער דרוקעריי. בערנשטיין האָט דערפאַר ליקווידירט די "פּאַסט" און צוזאַמען מיט מר. קאַהן אַרויסגעגעבן די "היברו ניוס" (יידישע ניוס), אין פיר שפראַכן: ענגליש, דייטש, העברייאיש און יידיש, כדי צו קאַנען אַגיטירן פאַר מר. קאַהנס קאַנדידאַטור צווישן אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג. לויט די "גאַזעטן" פון 20טן אַפּריל, 1894, און דאָס יוביליי-נומער פון "טאַגעבלאַט", 1910, האָט מר. קאַהן נאָך זיין דורכפאַל ביי די שטאַטישע וואַלן ניט געהאַט מער קיין אינטערעס פאַר אַט דער צייטונג. בפרט, אַז זי איז ניט געווען קיין פינאַנציעלער דערפאַלג. האָט ער אַפּגעשטעלט די צייטונג (** און אַוועק- געשענקט די דרוקעריי אַ מתנה צום יידישן יתומים-הויז.

(* פאַרגלייך זייט 9. (דאָ ווערן אויסגעלאָזן אַ רוי אויפנעלויפן, וועלכע זיינען שוין דערמאָנט אויף זייטן 98-99.)

(** דער פאַקט, וואָס די דאָזיקע צייטונג איז נאָך אַרויס אין יולי 1871, ווי דאָס איז צו זען פונעם עקזעמפלאַר "העברעא ניוס" אינעם יוואָ, באַווייזט, אַז די דערציילונגען וועגן אַט דער אַנגעלעגנהייט, סיי אין די "גאַזעטן" און "פּאַגעבלאַט" און סיי אין בערנשטיינס זכרונות, זיינען געשריבן איינווייטיק.

4

י. ק. בוכנערס „דיא ידישע צייטונג“ (אין ענגליש „דהי ניו-יארק היברו טיימס“) איז געווען געשריבן און נאכדעם ליטאגראפירט. זי האָט אָנגעגעבן, אַז זי דערשיינט אין די פרייטיקס, קאָסט דריי דאָלער אַ יאָר און זעקס סענט אַן איינצל-נומער. זי האָט געהאַט אַ וויניעטע, וואָס האָט פאַרגעשטעלט צוויי ווייבלעכע פיגורן: „צדק“ (גערעכטיקייט) און „אמונה“. די מאָטאָ איז געווען אַ פּסוק פון ישעיה — „והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו“, אַז משיח וועט זיין פאַרגארטלט מיט גערעכטיקייט און גלויבן. דער נומער 10 פון אַט דער צייטונג, וואָס איז געווען פאַטאָגראַפירט אין האַרקאָוויס קאַלענדאַר פון 1890-1900, איז דאָטירט פּעברואַר 19, 1873. די ערשטע זייט באַשטייט פון צוויי קאָלומס. דער ערשטער קאָלום האָט אַן אויפּרוף פון דער חברה חנוך נערים ותלמוד תורה בני-יאָרק. זי דערציילט, אַז זי האָט מיט צוויי יאָר צוריק געגרינדעט „איינע שוללע אונטער דעם נאָמען אַמעריקען העברו אינ-סטושען“, וועלכע

„דען צוועקס פּערפּאָלנט אַרמע קינדער היער אין דער אונטערשטאַרט וועלכע איינע פאַרנאַכלעסיגטע ערציאונג האַבען ניכט נור אים העברעאישן אונד דער איהנען נאָטהיגען לאַנדעס שפּראַכע צו אונטערייכטן, זאָנדערן אין דעמועלכטן איינעם ענטשפּרעכענדעם האַנדווערק צו לעהרנען צו לאַססען דאָמיט זיאַ וועלכען קיינע לאַגע באַ דעם פּעדעלער אָדער בעטלער צו ווערדען אום איהר ברייד צו געוויינען בענאָטהינט זיין זאָללען.“

דער צווייטער קאָלום איז, אַזוי צו זאָגן, אַ פּאָליטישער. די רעדאַקציע דערציילט דאָרט אַזוי:

„וויר האַבן די הערויסגאַבע אונזערע צייטונג פיר אייניגע צייט דעס-האַלב איינגעשטעלט ווייל וויר ווינשטן אונזערע לעזער מיט גוטע נאַכריכטען צו ערפרייען. אָבער ווירדער וואָלען אום אונזערע ווינשע ניכט געלינגען און דער אַלמען אונד נייען וועלט איזט נור שטאַרבען אונד פּערדאַרבען, פּער-ברענגען אונד איבערשוועמען, ערסראַנקונגען, ערמאָרדונגען, בעטריגערייען אונד שווינדלערייען צוא פּערנעהמען. דיעזער קליינער רוים אין אונזערע צייטונג ערלויבטע אָבער נור וועניגע דער אַרט מיטצוטהיילען די פּאָן וויכ-טיגסטען. אין ענגלאַנד שטאַרב דער קייזער לועס נאַפּאָלעאָן. אין עסטרייך די פריהערע קייזערען די מוטטער דעם קייזער פּראַניץ. אין רוסלאַנד ער-קראַנקע שווער דעם קייזער אַלעקסאַנדערס אַלמעסטער זאָהן אונד אין פרייסן דער פירסט ביסמאַרק. היר אין ניו יאָרק שטאַרב אונזער געליבטע פריינד האַרעס גריללע דער צום פּרעזידענטען דער פאַראייניגטענשטאַטען פּאָן די גערעכטעסטען אונד עהרליכסטען מאַנער אונזערס פּאָלקעס ערוואַהלט וואָרדען איצט. זאָ שטאַרב אויך גענעראַל סעוואַרד. אויך וויר יודען האַבען

(* זע אַנמעקונג אויף זייט 100.)

פיעלע געאַכטעטע מאַננער דורך דעם טאָרט פּערלאָרען, אין אַלמאָנע שטאָרב דער ראַבינער ר"ה עטלעננער ז"ל⁵... און אין קאָנראָן דער הויפּט דער דיקס פּלעס זינאַגאַגע ר' שמעון חזן נ"ע. אויך היר אין אַמעריקע זינד מעהרערע חזנים פרעזידענטען אונד מעהרערע רייכע פּאָן אונז געשידען. זאָ שטאָרב אים פּאַריגען מאַנאַט איש תּם זקן נכבד בעיר ר' מנחם גאָלדשמיד ז"ל⁵. ה"י ימלאַ חסרונינו וישמור אותנו מכל צרה ויגון אמן."

נאָך אַט דעם "פּאַליטישן איבערבליק" פּאַרעפּנטלעכט דער רעדאַקטאָר די פּאַלגנדיקע "פּערקינדיגונג":

"אין נעכסטע נוממערען ווערדען וויר דיא פּאַרטערטע דער אויסנע- צייכענסטען יידישן מאַננער נעכסט איהר לעבענסגעשיכטע געבען. ווי ער- זוכען דאָהער די היזיגען געלערטען. זאָ וויא דיא ערען מאַננער, די ניכט נור דעסהאַלב זיך יודען גאַננען ווייל זיא דען פּאַנאַסימוס אָדער דעם אַבער- גלויבען אונטער דען יודען צו דערהאַלטען זוכען, אונס צו דיעזעס צוועקע צו אונטערשטיצען."

5

(דאָ ווערט אויסגעלאָזן דער קאַפיטאַל וועגן דער שרהזאָהן-פרעסע, וואָס איז שוין באַשריבן געוואָרן פּריער. ווי דאָרט איז שוין געווען דערמאַנט, האָט די "יידישע גאַזעטן", וואָס האָט אַנגעהויבן דערשיינען אין 1874, די ערשטע יאָרן זיך שטאַרק געמאַטערט, כאַטש זי האָט זיך באַרימט (אין אַ רוף [צו] די לעזער", אַקט. 20, 1876), אַז "אין דען ערשטן דריי מאַנאַטן נאָך ערשיינען דער ערשטן נומער" האָט זי "איינע פּערברייטונג געפונדען, וועלכע אַנדערע צייטונגען אין פּילע יאָרען ניכט פינדן, אונד איינע צאָל פון סובסקריבערס די זאָך מיט דער צאָל פון צייטונג די שאָן 20 יאָרן בעשטעהען מעסען קאָן. " איינער פון אירע שותפים, שרהזאָהנס שוואַגער מ. יהלמשיין, ווערט דערווייל דער רעדאַקטאָר, און מעגלעך אויך דער זעצער, פון אַ קליין בלעטל מיטן נאָמען דער "נוא יאָרקער יזראַעליט", וואָס איז אַרויס אין 1875).

דער נוא-יאָרקער יזראַעליט" איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פון צוויי שותפים, די ברידער גערמאַנסקי און ליבערמאַן. ביי זיי האָט צבי בערנשטיין געדרוקט זיין העברייאישע צייטונג "הצופה בארץ החדשה", נאָכדעם ווי ער האָט פּאַרקויפט זיין דרוקעריי צו זיין זעצער משה טאַפּאַלאָוסקי. (ס'זעט אויס, אַז אין יענער צייט האָט דער לעצטער אויך איבערגענומען זייער דרוקעריי. ווייל אויף דעם "יזראַעליט" איז אַנגעגעבן, אַז ער איז געדרוקט ביי מ. טאַפּאַ- לאָוסקי). לויט דער עדות פון די "גאַזעטן" איז דער "יזראַעליט" געלייענט געוואָרן "פון מער דייטשע אונד גרויספּוילישע יידן, אַלס פון ליטוואַקעס". קיין דרום-רוסישע יידן זיינען נאָך דעמאַלט אין ניו-יאָרק ניט געווען.

דער "יזראַעליט" איז אַרויס אין 4 קליינע זייטן, צו 2 קאַלומס. פרייז 5 סענט אַ נומער. ער פלעגט איבערגעבן בקיצור די נייעס פון וואָך אין אַ

גוטן יידיש פאר יענער צייט. פון זיינע נייעס זעט מען, אז נאך אין מיטן פון די זיבעציקער יארן פונעם 19טן יארהונדערט האט שוין ניו־יאָרק געהאלטן אין אונטערזוכן אירע פארברעכנס און אירע פאליציי־כאבארניקעס. די "וועלט" לעכע נייעס" אין "יורזעליט" נומער 7 (אויגוסט 4, 1875) הויבט זיך אן אזוי:

"נויאָרק. וויר האבען אין נומער 5 פון דיזער צייטונג בערייטס אונזערע לעזער ערצעהלט, דאס אין סיטי האַלל זיצט איין קאָמיטע, און אונטערזוכט די אורזאכע וואָרום אין אונזער שטאָדט נויאָרק קאָממען פאָר זאָ פיעלע פערברעכען. אויך האבען וויר דערצעהלט, דאָס דיא קאָמיטע האָט ערפאָהרען אונד ערפיהרט מיט יעדען טאָג מער, דאָס פיעלע פון דער היזיגען פאָליציי האבען שולד דאָראָן. ווייל זייא זיינען געשטאָנדען אין פערבינדונגען מיט פיעלע פערברעכערישע היזער, און האָבען געלד פון דיזעז פערברעכער היזער גענומען און האבען זייא דאָפיר געלאָסען זיך אויסברייטען אין אונזער שטאָדט, און פערברעכען פערמערען אָהנע זיי צו בעשטראָפען. ביז אונבעשטראָפט און זאָגאר געשיצט זאָלכע פערברעכער, ווי נפסאָהיזער, יעצט האָט דאָס קאָמיטע נור ערפאָהרען, דאָס דיא פאָליציי האָט געלאָסען שפיעל־היזער, פאָליס־היזער און דער גלייכען. אָבער אַם פערגאַנגענעם פרייטאָג איז געקאָממען פאָר דעם קאָמיטע איין מאָנן מיטן נאָמען קאָנקליו, איין געוועזענער פאָליסמאַן און דעטעקטיוו און האָט ערצעהלט איינע גע־שיכטע, פון וועלכע, אָב זיא זאָלל זיין וואָהר, ווייזט אויס, דאָס די פאָליצייא זאָלל האבען געשיצט זאָגאר זאָלכע שרעקלעכע פערברעכער ווי מערדער און נאָך דערצו פאָטער־מערדערס.

"פיעלע פון אונזערע לעזער ווערדען געוויס זיך נאָך עראינערען. דאָס פאָר 5 יאָהר, אין 18טען אויגוסט 1870, האָט מאָן היער אין דער 23טען שטראָסע געפונדען ערמאָרדעט אין זיינעם אייגענעז הויז דעם רייכען יודישען באַנקיר בענדזשאַמין נאָטאָן.*) דער באַנקיר איז איין טאָג פריהער געקאָממען פון זיין זאָממער וואָהנונג פון נירדזיערסי נאָך נויאָרק, ווייל ער האָט געהאָט יאָהרצייט נאָך זיינער מוטטער. זאָ וואָלטע ער צו יאָהרצייט אין שול זיין. און אויף מאָרגען אין דער פריה האָט מען איהן געפונען ער־מאָרדעט אויף איינער שרעקליכער אָרט. דיא רציחה האָט דאָמאָלס געמאָכט דען גרעסטין אויפרוהר אין דער גאַנצען שטאָדט, ווייל דער ערמאָרדעטע וואָר זעהר אַנגעזעהען. די באַנקירס פון דער בירזע האבען בעשטימט איין פרייז פון \$10,000 פיר דעם וואָס וועט אויסזאָגען ווער דער מערדער איז געוועזען. און דער מאיר פון שטאָדט האָט נאָך \$20,000 צו געגעבען. זאָ וואָרען דרייסיג טויזינד דאָלאָרס פון לאָרדמער פערשפראַכען, צו געבען דעם, ווער עס ווירד אויסזאָגען, ווער דער מערדער וואָר. דאָס האָט אויך ניט געהאָלפען דען מערדער אויסצוגעפינדען.

"יעצט זאָגט קאָנקליו, וועלכער וואָר אין 1875 דעטעקטיוו, דאָס ער האָט אויף מאָרגען נאָך דער רציחה אָרעסטירט איינען געוויסען פערברעכער מיכל ריאָן. ביי דעם ריאָן האָט ער געפונדען איינען לייגענען ראָקס, וועלכער וואָר

(* דער דאָזיקער מאָרד איז אויך באַשריבן געוואָרן פון צבי גרשוני, אין זיינער אַ קאָרעספאָנדענץ אין "המליץ", אין אָקטאָבער 1870.)

שטאַרק בעפֿלעקט מיט מענשען בלוט. און דער ריאַן האָט געקלאָגט פֿאַר קאָנקליו, אוי, דיוער ראָק ווירד מיך בריינגען אויפן גאַלגען [תּלּיח]. אָבער איך אַרימער ווערדע האָבען צו ליידען דעם טאָרט פיר דאָס פּערברעכען פון איין רייכען. אויך זאָל דער עלטערער זאָהן נייטאַנס ערקענט האָבען דען ראָק, דאָס דער ראָק האָט געהערט זיינעם אינגערען ברודער וואַשינגטאָן נייטאַן. דאָס אַללס האָט דער דעטעקטיוו דאַמאָלס ערצעהלט זיינעם קאַפּטין, אום דאָס מאַן זאָלל דעם מיכל ריאַן שטרענג פאַרשען און שטרענג אונטער-זוכען, אָבער זיין קאַפּיטען האָט אים איין פּערווייז געגעבען, דאָס ער זאָלל געהען אויף זיין פּאַסטען נאָך האַרלעם, און ער זאָלל ניט מעהר רעדען פון דעם נייטאַנס מאָרד. פּערן [אינעם פּאַל] ווען ער ווירד נאָך איין מאָל דאַריבער ריידען, ווירד ער אין 24 שטונדען ווערדען אַבגעזעצט פון זיין אַמט. „דען מיכל ריאַן האָט מען שפּעטער לייפּען געלאַסען און מען ווייס ביז יעצט ניט וואוהין ריאַן איז הינגעקאַממען.“

צווישן די אַנאַנסן אין „יזראַעליט“ פון קליינע פּאַבריקאַנטן געפינט זיך אויך איינע פון דעם שפּעטערדיקן מחבר פון דער העברייאישער ענציקלאָ-פּעדיע. י. ד. אייזענשטיין, אַז אין זיין שאַפּ, 82 לודלאָו סטריט, ווערן געמאַכט די בעסטע „אַבערהעמדען“ פֿאַר 12 דאָלער אַ טוץ.

6

אינמיטן פון די זיבעציקער יאָרן איז שוין אויסגעוואַקסן אַ היפשע יידישע באַפֿעלקערונג אין שיקאַגע. האָט דער דאָרטיקער דרוקער בענדזשאַמין (נחמך בער) עטעלזאָהן ביים אויסברוך פונעם טערקיש-רוסישן קריג, אין 1877, אַג-געוויבן אַרויסגעבן אַ יידישע צייטונג — די „איזראַעליטישע פּרעסע“.

די שיקאַגער „איזראַעליטישע פּרעסע“ איז אַרויס וועכנטלעך אין 8 זייטן, צו דריי קאָלומס. איר פּאַרמאַט איז געווען אַ העלפט די גרויס פון די היינטיקע צייטונגען. דער פּרייז איז געווען 2 דאָלער אַ יאָר פֿאַר אַמעריקע, 3 דאָלער פֿאַר אויסלאַנד; 5 סענט אַן איינצעלנער נומער. זי האָט אויך געהאַט אַ העברייאישע ביליאָגע, „היכל העבריה“ (דער העברייערינס פּאַלאַץ). דאָרט האָבן מיטגעאַרבעט רבנים און אַרטאָדאָקסישע משכילים. לויט ווי עטעלזאָהן האָט מיט יאָרן שפּעטער מיר דערציילט, איז די „איזראַעליטישע פּרעסע“ גע-גאַנגען „איבערן גאַנצן לאַנד“. דאָס האָט אים וואַרשיינלעך דערמוטיקט אַריבערצופירן די „איזראַעליטישע פּרעסע“ נאָך ניו-יאָרק. „וואַרשיינלעך“, ווייל ווען נ. ב. עטעלזאָהן האָט מיט מיר גערעדט פון דער „איזראַעליטישער פּרעסע“*, האָט ער בלויז דערמאַנט אירע דריי יאָר אין שיקאַגע (1877—1879). די ניו-יאָרקער „איזראַעליטישע פּרעסע“ האָט עטעלזאָהן גאַנץ פֿאַר-

(* „דער ערשטער יידישער רעדאַקטאָר פון שיקאַגע“ פון קלמן צבי [מרמר], אין „יידישן רעקאָרד“, שיקאַגע, סעפטעמבער 1916.

שוויגן, נאך פון אנדערע קוועלן וויסן מיר, אז זי האט דארט עקזיסטירט ביז דעם 9טן אפריל, 1884, ווען זי איז אונטערגעגאנגען, ניט קאנענדיק אויסהאלטן די קאנקורענץ מיט די „יודישע גאזעטען“. עטעלזאנעס מיט-רעדאקטאר אין שיקאגע, ש. ל. מארקוס, האט שפעטער מיטגארבעט אין די „גאזעטען“ און אין טאגעבלאט.

דער נומער 14 פון דריטן יארגאנג „איוראעליטישע פרעסע“, וואס איז ארויס אין שיקאגע דעם פרייטיק פאר פסח (4טן אפריל) 1879, האט פאלגנדיקן אינהאלט:

„תקות אנוש רימה, תקות יאקוב כהאן כלימה“. פערשידענע נייעס, סינסנאטי, בערלין, וויען, ווארשא, ובכן ויהי בחצי הלילה. ובכן ונאמרתם זבח פסח. סאנפראנציסקא, אויבינו פלילים. דער שטראפנאָי. היכל העבריה. אנצייגען.“

איבער דעם „פאליטישן“ לייט-ארטיקל מיטן העברייאישן גראם קומט א מעלדונג פון דער רעדאקציע, וואס לייענט זיך אזוי:

„כל מלאכה לא תעשו

מקרא קודש יהיה לכם:

„איבער די הייליגע פסח-פיערטאגען, ווירד אונזער בלאטט נעכסטע וואָכע ניכט ערשיינען. וויר ווינשען דעם לעזערן אינס געזאממט איינען העכסט פריידיגן אונד פערגינגענדען יו"ט.“

דער „פאליטישער“ לייט-ארטיקל איז ווארשיינלעך געשריבן פון מאַר-קוסן. צוערשט רעדט ער ארום דעם צושטאנד פון דער מלחמה צווישן ענגלאַנד און אפגאניסטאן. נאָכדעם ווערט דערציילט, אז די „ליבעס-ווירדיגע קעניגין וויקטאריאַ“ פירט אויך מלחמה מיט די זולוס אין אַפריקע. דערביי ווערט ברייט ציטירט דער רייזענדער דר. האַלוב, וואָס האָט געשילדערט דעם העלדנ-מוט פון די זולוס אין זייער ניט-גלייכן קאמף מיט דער ענגלישער וועלט-מאַכט.

7

דער „נוא-יאַרקער יוראעליט“ פון 1875 האָט עקזיסטירט בלויז עטלעכע חדשים. נאָך זיין אונטערגאנג איז די „יודישע גאזעטען“ געבליבן אַ פאַר יאָר די איינציקע אין פעלד. ערשט אין יוני 1878 האָט דער פריער-דערמאָנטער דרוקער משה טאַפּלאָאָוסקי געגרינדעט די „יודישע פּאַלקס-צייטונג“. די „יודישע פּאַלקס-צייטונג“ האָט נאָך איר נאָמען צוגעגעבן די ווערטער: „דיא גרעסטע אונד ביליגסטע יודישע צייטונג אין אַמעריקע“. איר פרייז אין

ניו-יאָרק אין געווען \$1.50 אַ יאָר (מיט אַ דאָלער ביליקער ווי די „גאַזעטן“). 40 סענט פאַר דריי מאָנאַט און 4 סענט אַן איינצעלנער נומער. איר רעדאַקטאָר, גוסטאַוו לאַנדוי, איז געווען אַ געניטער צייטונגס-מאַן פאַר יענער צייט. איר נומער 13 (אָקטאָבער 4 1878) האָט פּאָלגנדיקן אינהאַלט:

„פּאָליטישע נייעס, פּאָליטיש איבערזיכט, יודיש נייעס, אויסלענדיש נייעס, שענע צושטענדע, דער קאָזער, די צייטונגען אונד דיא ניהיליסמען, ראַכע דער ניהיליסמען, איין וויבליכער רייכער הויפטמאַן, סולימאַן פּאַשאַ אונד דאָס קרוינגסערזיכט, איין אַזיאַטישער פירסט אונד זיין זאָהן, איין וואָרט פיר די עפענטלעכקייט, דער יודישע פעדלער (אַריגינאַל ראָמאַן), אַנ-צייגען.“

די „פּאָליטישע נייעס“ זיינען שפּאַנענדיק געשריבן, צווישן אַנדערע זאַכן ווערט דאָרט אויך דערציילט פּאָלגענדעס:

„דיא ניהיליסטישע פּאַרטהיי ווירד אין רוסלאַנד מיט יעדעס טאַגע שטערקער, עס הייססט, דאָסס זיא איינע צייטונג הערויסגעבען ווירד, דיא אין פרייסען נאהע בייא דער רוססישען גרענצע ערשינען ווירד, דיא רוססישע פּאָליצייא האָט פּאָן דער רעגירונג דען באַפעהל באַקאָממען אין אַללע פּאַבריקע רעוויזיאָנען צו האַלטען אונד אַללע אַרבייטער דיא אין פּערדאַכט שטעהען צו דען ניהיליסמען צו געהערען, צו אַרעסטירען.“

אין פּאָליטישען איבערזיכט ווערט אינטעליגענט-אַרומגערעדט די לאַגע אין אַזיע און אייראָפע, די „יודישע פּאָלקס-צייטונג“ האַלט ניט שטאַרק פון לאַרד ביקאַנספילדס נצחון אויפן בערלינער קאָנגרעס, זי האַלט, אַז ענגלאַנד האָט זיך ניט געדאַרפט אַוועקשטעלן קעגן רוסלאַנד, און זי וואָרנט דעם ענג-לישן שטאַט, „דאָסס רוססלאַנד אַללעס אַנווענדען ווירד, אום ראַכן אַן איהם צו געהמען“...

די „יודישע פּאָלקס-צייטונג“ ווערט געשטעמפלט פון דער ענגליש-יידישער ענציקלאָפּעדיע פאַר אַ „סאַציאַליסטיש-אַטעאיסטישע וואַכנשריפט“, דאָס איז אַ חוּזק, סיי איר אַרויסגעבער, דער דרוקער טאַפּאָלאָווסקי און סיי איר רעדאַקטאָר, לאַנדוי, זיינען געווען ווייט פון אַזוינע אידייען. נאָר פון דער אַנדער זייט איז ניטאָ קיין צווייפל, אַז די „יודישע פּאָלקס-צייטונג“ איז געווען ניט בלויז די שענסטע יידישע צייטשריפט פון די זיבעציקער יאָרן אין אַמע-ריקע, נאָר אויך די אינטעליגענטסטע און די פּראַגרעסיווסטע.

זוכצעטל

א. פערזאנען

- גאלדפאדן, אברהם — 35, 36, 54, 68.
 גאלדשטיין, דוד — 35, 49, 54.
 גארדאן, מיכל — 68.
 גארדין, יעקב — 37.
 גומעסווילן, ז. — 35, 37.
 גינצבורג, מרדכי אהרן — 111.
 גירדזשאנסקי, דר. מאַקס — 36.
 גליק, יוסף זעליג — 53.
 גערמאָנסקי, ברידער — 114, 126.
 גערסאָני, הענרי (זע גרשוני).
 גרילי, האַרריס — 125.
 גרינבוים, מאַקס — 100.
 גרינבערג, דוד — 35, 40, 49, 53.
 גרענט, פּרעזידענט — 14, 118.
 גרעין, פּראָפּ. היינריך — 105.
 גרשוני, צבי — 6, 9, 19, 98, 99, 102-102.
 112, 119, 120, 121-123, 127.
 דאָליצקי, מנחם מענדל — 37.
 דאָרװין, משאַרלוז — 112.
 דזשאַנס, ערנסט מ. — 26.
 דיומא, אַלעקסאַנדער — 37.
 דעליאַן, דעניעל — 58.
 האַכשטיין, יעקב — 47.
 האַרפּער, פּראָפּ. וויליאַם ר. — 123.
 האַרקאָווי, אַלעקסאַנדער — 35, 36, 37, 125, 42.
 הוגאָ, וויקטאָר — 26.
 הוד, מאַמאַס — 24, 57, 61.
 היינע, היינריך — 26, 43, 68, 82.
 הילקאָוויץ, מ. — 35, 37, 42, 52.
 הילקווימ, מאַריס (זע הילקאָוויץ).
 הלוי, יהודה — 68.
 הערדער, מ. — 52.
 הערוועג, געאָרג — 27.
 הערמאָלין, דוד משה — 35, 36, 37, 42, 49, 54.
 הערמאָן, שמואל יעקב — 47.
 הערשמאָן, היימאָן — 52.
 הפּניני, ידעיה — 63.
 אַדלער, יעקב — 35.
 אַדלער, דר. נתן — 104.
 אַדלער, דר. שמואל — 106, 107.
 אוואַראָוו, גראַף — 103.
 אחד העם — 111.
 איבסען, הענריק — 59, 66.
 אייזיקס, אברהם ס. — 98.
 אייזיקס, שמואל הלל — 19, 101.
 אייזנשטיין, יהודה דוד — 19, 47, 128.
 „אַן אַפּערייטאַר אויס ראַטשעסער“ — 52.
 אַפּאַטקעקער, דוד — 35, 36, 37, 49, 54.
 אַקסלאַרד, פּאַוול — 35.
 אַרמאָן, אייזיק — 36.
 אַשמיאַנסקי, יוסף — 36.
 באַװשאַװער, יוסף — 89-96.
 באַכראַך, יעקב — 97.
 באַנדי, יאַנאַס — 98.
 באַראַנאָװ, מ. (משה) — 32.
 באַרסקי, ישראל — 35, 37.
 בוכהאַלטער, יהודה — 110.
 בוכנער, י. ק. — 10, 19, 100, 125.
 בוקאַנסקי, מאַקס — 37.
 בורשטיין, ה. ןו. — 36.
 בלומענזאָן, יוליוס — 47.
 בעלאַמי, עדואַרד — 35.
 בעראַנזשע, פּיער זש. — 26.
 בערלין, נתן — 28, 30-31, 36.
 בערנסאָן, לואיס — 36.
 בערנע, לודוויג — 43, 52.
 בערנשטיין, צבי הירש — 6, 9, 19, 97-97.
 99, 101, 102, 109, 110, 119, 121-121.
 123, 124, 126.
 בראַסלאַװסקי, דר. אבא — 34, 35, 37, 122.
 ברוקס, דזשאַן — 54.
 ברעסלױ (זע בראַסלאַװסקי).
 גאַלאַמב, הירש ניסן — 7, 107.
 גאַלאַפּ, קאַנסמאַנטין — 31, 48.
 גאַלדאָװסקי, ב. מ. — 147.

- וואגמאן, יהושע — 37, 35
 וואלפסאן, אביטא — 87
 ווידאווער, ת. ג. — 109, 107
 וויינשטיין, ב. (בערנארד) — 35
 ווייסמאן, רובענס — 36, 35
 ווינשטעווסקי, מאַריס — 31, 28-24
 41, 42, 80, 83, 84, 85, 86, 89, 90
 93
 וויערניק, פעטער (פּריץ) — 42, 35
 וועקסלער, דר. מאַריס — 47
 זאהיק, דוד (זע גרינבערג).
 זאלאמאראָף, דר. הלל — 49, 36, 35, 52-51
 זאלאמקאָף, לעאָן — 35, 34-33
 זאמעטקי, מ. (מויכאל שמואל) — 37
 זאסלאַווסקי, ז. — 52, 35
 זאָקס, פּיליפּ — 35
 זאָקש, שניאור — 109, 108, 106, 105
 זויפערמ, משה — 39-38, 37, 36, 35, 49
 זילבערבערג, י. — 37
 זילבערמאן, אליעזר ליפּמאן — 109
 זילבערשטיין, א. — 19, 16-15
 זילבערשטיין, שלום יוסף — 35
 זעליקאוויטש, געצל — 47, 37, 36, 35, 54, 49
 חזא"ל (זע עליאַשעוויטש).
 מאַמאָס (טאַמאַשעווסקי), פּנחס — 36
 מאַנצמאן, אברהם יצחק — 36
 מאַפּאָלאַווסקי, משה — 126, 115, 11, 7
 מורגעניעוו, איוואן — 112, 7
 מענענבוים, אבנר — 49, 37
 יאַנאַווסקי, ש. (שאוול יוסף) — 36, 35
 יאַפּפּאַ, יוסף — 37, 36, 35, 33, 28
 יהלל — 19
 יהלמשטיין, מורדכי — 114, 113, 19, 11, 126, 122
 יוסף, ר' יעקב (רב הכולל) — 53, 7
 יעקב בן דוד — 39
 כוואַלסאָן, פּראָפּ. דניאל — 103
 לאַנגעפּלאַ, הענרי וו. — 111
 לאַנדאָו, גוסמאַוו — 130, 115, 19, 11
- לאַסאַל, פּערדינאַנד — 39
 לואיס, ראָמאַן ג. — 37, 36, 35
 לוקאַווסקי, יוסף — 36
 ליבערמאַן, אהרן — 19, 24-23, 28, 56, 66
 ליבערמאַן, דרוקער — 126, 114
 ליליען, אברהם משה — 72
 ליליענבלום, משה לייב — 57, 13
 ליליענמאַל, דר. מאַקס — 111
 ליפּצין, קעני — 35
 לעוויין, יהושע — 36
 לעוויין, דר. מ. — 49
 מאַגולעסקאַ, זיגמונט (זעליג) — 35
 מאַגיל, א. — 35
 מאַגיליאַנסקי, יוסף — 35
 מאלאכאווסקי, הלל — 36
 מאַקווי, הענרי — 90
 מאַריס, וויליאַם — 24, 26, 43
 מאַריסאָן, יעקב — 47
 מאַרקוס, שמואל ל. — 19, 11, 129
 מאַרקס, פּראָפּ. דוד וואַלף — 106
 מאַרקס, עלינאָר — 24
 מאַרקס, קארל — 39, 35, 24
 מאַרקס-גרשוני, פּרוי — 112
 מוזיקאַנט, יוסף — 35
 מויכאַלאַווסקי — 19, 15
 מילער, לואיס ע. — 37
 מינין, דר. מאַזעס — 35, 34
 מינין, מויכאל (מייקל) — 36
 מלבי"ש — 32
 מעריסאָן, דר. י. א. (יעקב אברהם) — 36, 35
 משה-רבינו — 39
 נאַגלע, בערמע — 52, 49, 35
 סאַבעל, יעקב צבי — 54, 19-16, 15-12, 120, 55
 סאַלאַמאַנס, דויז. פ. — 107
 סאַלוואַדאָר, יוסף — 112
 סאַלאַוויטשוק, דר. י. — 36
 סאַקאַלסקי, חיים — 97
 סאַראַזאָן (זע שרהזאָהן).
 סמאַוו, איוויק — 31, 29-28
 סמאַלענסקי, פּריץ — 108, 106, 97, 8

- קאהאן, אב. — 37, 36, 34, 42, 52.
 קאהן, אלבערש — 106.
 קאהן, יעקב — 9, 98, 121, 124.
 קאהן, דר. מיכאל — 37, 35.
 קאטאן, הירש — 9.
 קאטין, מ. (משה) — 36.
 קאמינער, דר. יצחק — 57.
 קאמפערש, לעאפאלד — 111.
 קאנטאר, ד. — 34.
 קראנין, פיליפ — 28, 31, 33, 37, 41.
 ראבינאוויטש, יצחק — 36.
 ראבינאוויטש, מאיר — 19, 35.
 ראזענפעלד, בעסי — 68.
 ראזענפעלד, מאָריס — 35, 36, 37, 41.
 47, 48, 50, 53, 54, 55, 64, 68-79.
 80, 83, 84, 86, 92, 93, 113.
 ראזענצווייג, גרשון — 36.
 ראיעווסקי, דר. משאלז — 34, 35, 42.
 51.
 ראכליס, א. — 35, 37.
 ראמבראָ, יעקב (זע פיליפ קראַנין).
 רינג, מאַקס — 37.
 רענאָז, ערנסט — 112.
 שאַרקאַנסקי, אברהם מיכל — 37.
 שוואַרץ, דר. — 107.
 שור, וואָלף — 36.
 שור, סאַמועל — 35, 42, 50.
 שמענצעל, ע. — 113.
 שמרויס, לייב — 118.
 שייקעוויטש, נחום מאיר (זע שמו"ר).
 שמו"ר — 35, 37.
 שעלי, פערסי ב. — 26.
 שרהזאָהן, יחזקאל — 10, 110, 115.
 שרהזאָהן, כתרואל צבי — 6, 10, 11, 12, 19, 47, 113, 114, 121, 126.
- סענאַל, טויבע (שאַטיאַנאָ) — 36, 37, 49.
 ספיוואַקאווסקי (ספיוואַק), דר. חיים — 35.
 עדעלשאַט, דוד — 35, 36, 37, 44, 48, 54, 80-96.
 עמעלזאָהן, נחמן בער — 11, 19, 116, 128-129.
 עליאַסאַף, חיים (הערמאַן) — 19, 105.
 עליאַשעוויץ, חיים זלמן — 104.
 עלינדזשער, מאָריס — 98.
 עקס וו. ר. (זע ראיעווסקי).
 עקס י. ז. (זע זאַלאַטאַראַף).
 ערליך, אברהם — 15, 19.
 פאַמאַצקי, גראַף — 112.
 פאַטיע, אייזשען — 26.
 פאַליי, יאָהאַן — 36, 37, 42, 54.
 פאַרסאַנס, אלבערש — 43, 82, 87.
 פּיסאַרעוו, דימיטרי — 35.
 פעמריקאווסקי, יוסף — 35, 36, 37.
 פייגענבוים, בנימין — 28, 31, 52.
 פיוול, בערמאַלד — 79.
 פיינמאַן, זיגמונד (זעליג) — 35, 36, 36.
 פין, יהודה — 36.
 פירמאַן, שרגא — 52.
 פראַנצאָז, קאַרל עמיל — 12, 35.
 פראַנק, יוסף חיים — 98, 121.
 פרידוס, אברהם זלמן — 36.
 פרויליגראַט, פערדינאַנד — 27.
 פרימאַן, סיימאָן — 28, 32.
 צונזער, אליקים — 28, 37, 54-55, 68.
 צימראָן, שמואל לייב — 105.
 צעדערבוים, אלעקסאַנדער — 13, 102.
 צעמקין, אָסיפ — 33.
 צעמקין, קלאַראַ — 33.

ב. צייטשריפטן און ביכער

- „אַלאַרם" — 87.
 „אַמעריקאַנער" — 116.
 „דער אמת" — 59.
 „די אמתע וועלט, אָדער איין רייזע אין גיהנום" — 30-31.
 „די אנוסים" — 12.
 „אהבת ציון" — 8.
 „אָ אומגליקלעכע פרוי" — 112.
 „די איזראַעליטישע פרעסע" — 11, 116, 128-129.
 „אילינאָיזער שטאַטס צייטונג" — 119.
 „דהי אינדיפענדענט" — 112.

- „העברעא ניוועס“ — „היברו ניוס“ (זע
 „יודישע ניוועס“).
 „הפסגה“ — 36.
 „הצופה בארץ החדשה“ — 10, 99, 114,
 122, 126.
 „הקול“ — 56.
 „השחר“ — 8, 56, 106, 108.
 „השלה“ — 111.
 „וואַכנבלאַט“ — 47.
 „וואַרהייט“ — 33, 36, 44, 48, 51, 89.
 „ווינער איזראַעליט“ — 11.
 „וועקער“ — 58.
 „חיים ברבורימס ווערמערבוך“ — 62.
 „טאַגעבלאַט“ — 8, 9, 10, 34, 47, 53,
 110, 113, 116, 121, 124, 129.
 „טויזנט און איין נאַכט“ — 16.
 „טריי בין מויט“ — 12.
 „די יודישע צייטונג“ — 10, 100, 125.
 „דער יזראַעליט“ — 11, 114, 122, 126-
 128, 129.
 „יהי אור“ — 57.
 „יוד געגן יוד“ — 111.
 „יודישער אינקוויזיטאָר“ — 12.
 „יודישע גאַזעטן“ (זע „גאַזעטן“).
 „יודישער העראַלד“ — 36, 55.
 „יודישעס וואַכנבלאַט“ (זע „וואַכנבלאַט“).
 „יודישעס טאַגעבלאַט“ (זע „טאַגע-
 בלאַט“).
 „יודישע ניוועס“ — 9-10, 113, 121,
 124.
 „יודישע פּאַסט“ — 121-122.
 „יודישע פּאַלקס צייטונג“ — 11, 115,
 130.
 „יודישער קעמפּער“ — 71.
 „ילקוט מערבי“ — 99.
 „ישראל דער אַלמע“ — 16-17, 120.
 „כלומרשט אַ חתונה“ — 65.
 „לוינ אַרבעט און קאַפיטאַל“ — 35.
 „לוקינג בעקוואַרד“ — 35.
 „לידער-בוך“ — 68.
 „ליטוואַקל“ — 33.
 „אסיא“ — 112.
 „אספת חכמים“ — 56.
 „אסתר“ — 65.
 „אַרבייטער פּריינד“ — 26, 31, 32, 33,
 34, 41, 42, 48, 54, 58, 69, 84, 89.
 „אַרבייטער צייטונג“ — 31, 36, 44,
 84.
 „באַבע משעה“ — 16.
 „בוסתנאי“ — 12.
 „די ביבל“ — 21.
 „די יונגען“ — 35.
 „די בלומענקעמע“ — 44.
 „בן-סירא“ — 121.
 „גאַזעטן“ — 9-12, 15, 34, 35, 47,
 110, 113-116, 121, 123, 124, 126,
 129, 130.
 „גאַלדעצקע די מלוהטע“ — 49.
 „דער גוט יום טוב ביטער“ — 12.
 „די גלאַקע“ — 42, 43-44, 52.
 „דער גלגול פון אַ ליטווישן יונגל“ —
 111.
 „אַ געהיימער יהודי“ — 12.
 „דער גר צדק“ — 111.
 „גראַף מאַנטע קריסטאָ“ — 37.
 „די גרויסע בימש“ — 36.
 „דזשואיש אַווענס“ — 112.
 „דזשואיש טיימס“ — 98, 111, 118,
 119.
 „דזשואיש מעסענדזשער“ — 98, 119.
 „דוילי ניוס“ (1870) — 108.
 „דערצוילונגען פון קאַמף“ — 59.
 „האבות והבנים“ — 8.
 „האמת“ — 24, 56.
 „הגדה“ (פּאַראַדיע) — 34.
 „הויז פּריינד“ — 33, 37.
 „היברו לידער“ — 98, 119.
 „היכל העבריה“ — 129.
 „הכרמל“ — 97.
 „הלבנון“ — 97, 108, 109, 119, 123.
 „הללס הויז“ — 37.
 „המגיד“ — 56, 97, 104, 105, 108,
 109, 114, 119, 121, 123.

„דער פוילישער אידל“ — 24, 28, 31,
 32, 41, 50, 57.
 „דער פאל פון ביתר [בעטער] און די
 צען הייליקע מאַרטירער“ — 111.
 „פּאַלקס-אַדוואַקאַט“ — 19, 35, 36, 44.
 „פּאַלקס געדיכטע“ — 84.
 „פּאַלקס-צייטונג“ (זע „יודישע פּאַלקס-
 צייטונג“).
 „די פּאַרוועקסלונג“ — 12.
 „פּאַרווערטס“ — 58, 72, 73.
 „אַ פּאַרקערטע וועלט“ (זע „יהי אור“).
 „דער פּאַרשמעלטער בחור“ — 12.
 „פּרייע אַרבעטער שטימע“ — 37, 84,
 86, 88.
 „פּרייע וועלט“ — 58.
 „צוקונפט“ (ניו-יאָרקער) — 64.
 „צוקונפט“ (לאַנדאָנער) — 57.
 „צעשלאָגענע געדאַנקען פון אַ משוגענעם
 פּילאָסאָף“ — 58.
 „קאַמוניסטישער מאַניפעסט“ — 85.
 „דאָס קאַפיטאַל“ — 35.
 „קול לעם“ — 57, 60.
 „קול מבשר“ — 102.
 „איין קורצע לעבנס באַשרייבונג פון
 איין לאַנדאָנער שניידער“ — 28-30.
 „די ראָוע צווישן דערנער“ — 40.
 „רב אלחנן“ — 111.
 „רב חיימל קאַצין“ — 8.
 „רב חייציקל אַליוין“ — 8.
 „דהי רעפּאַרם אַדוואַקאַט“ — 105.
 „די שטאַטס צייטונג“ — 114.
 „די שיונע נייטערין“ — 49.
 „שיר זהב לכבוד ישראל הזקן“ — 16.
 „שמעון און מרים“ — 12.
 „תולדות ישוע הנוצרי“ — 15.
 „תקון לבן הארמיו“ — 112.
 „תם ומועד“ — 15.
 „תפילה פון שווינזאָממען“ — 63.

„דאָס לעבן און שוים פון ישוע הנוצרי“
 — 15-16.
 „דער לעצטער נאַבאָר“ — 65.
 „דהי מאַקאַביען“ — 112.
 „מאַרגן-זשורנאַל“ — 116.
 „מאַרגנשמערן“ — 37, 44, 122.
 „דער מירער עילוי“ — 65.
 „מנצח בנגינות“ — 7.
 „מסכת אַמעריקע“ — 63.
 „מסכת פורים“ — 63.
 „מפה“ — 10.
 „דער משוגענער פּילאָסאָף אין ענגלאַנד“
 — 19.
 „משומדים“ — 105.
 „דעם משוררס נקמה“ — 111.
 „נאָראַ“ — 59.
 „ניו-יאָרק היברו טיימס“ (זע „דיא
 יודישע צייטונג“).
 „ניו-יאָרק העראַלד“ — 119.
 „ניו-יאָרק סאָן“ — 111, 119.
 „ניו-יאָרקער יוראַעליט“ (זע „יוראַע-
 ליט“).
 „ניו-יאָרקער יודישע פּאַלקס צייטונג“ —
 34, 41, 47, 50, 55.
 „ניו-יאָרקער יודישע צייטונג“ (שרה-
 זאַהנס) — 10, 113.
 „ניו-יאָרקער יודישע צייטונגס“ (וועקס-
 לערס) — 47.
 „די נייע צייט“ — 34.
 „דהי סאָן“ (זע „ניו-יאָרק סאָן“).
 „ספרי היתום לכתב אשוריו“ — 97.
 „סקעטשעס אָוו דזשאַיש לאַיף ענד היס-
 מאַרי“ — 105, 111.
 „עיש צבוע“ — 8.
 „ערינערונגען“ — 59.
 „די פּאַסט“ — 6, 8, 9, 98, 99, 102,
 110, 121-123.

The Birth of Yiddish Literature in America

(1870-1890)

By KALMAN MARMOR

NEW YORK
YIDDISHER KULTUR FARBAND — YKUF
1944

